

Nu aan de

B

U

R

T

Nieuwe energie
eerlijk verdeeld

Nu aan de

**B
UU
RT**

Nieuwe energie
eerlijk verdeeld

5	Inleiding
	Klimaat
12	De klimaatopgave in het groot
18	Jan Rotmans over energietransitie en buurtinitiatief
28	Pallas Agterberg over het denken in oplossingen
	Klimaat en buurt
38	Jannekee Jansen op de Haar
42	Ardine Nicolai
46	Martine van Elsäcker
50	George Evers en Lucas Winkler
54	Ted Zwietering
	Buurt en klimaat
57	Bright over buurtcapaciteit
	Klimaat en buurt
86	Marian Prins en Paul van Dijk
90	Selli Altunterim
94	Hans Roeland Poolman
98	Pauline Westendorp
102	Mohamed Zouini
	Buurt
105	Ivan Nio over buurtgedachte versus buurtrealiteit
120	Fred Feddes over buurtstructuur
134	Frans Soeterbroek over buurtdemocratie
149	Rufus de Vries over buurtbanden
225	Terugblik Stad-Forum 2011 - 2023
242	Colofon

Nu aan de buurt Nieuwe energie eerlijk verdeeld

Het klimaat op aarde verandert. Om de gevaarlijkste effecten tegen te gaan, moeten wij onze manier van leven veranderen, om te beginnen de manier waarop we met energie omgaan. We moeten overstappen op energiebronnen die niet de aarde opwarmen. We moeten ook minder energie gaan gebruiken, en we moeten al helemaal stoppen met nodeloze verspilling. Deze dringende energietransitie is wereldwijd aan de orde, en ook concreet in het dagelijks leven van ieder van ons, thuis en in de buurt. De energietransitie verbindt klein met groot, stad met wereld, buurt met planeet. Iedereen kan meedoen.

5

Iedereen? Nee, toch niet. De ongelijkheid tussen mensen steekt ook hier de kop op: de zeggenschap en de macht om zelf iets te doen tegen klimaatverandering en voor een energietransitie, is ongelijk verdeeld. Ook dat moet veranderen. Omdat een eerlijker verdeling niet alleen eerlijk, maar ook nog eens effectief is. Zie daar de drie sleutelwoorden van deze afscheidspublicatie van Stad-Forum Amsterdam: klimaat, verdeling, buurt.

Klimaat, verdeling, buurt

We snijden deze onderwerpen aan onder de titel 'Nu aan de buurt'. We besteden aandacht aan de mondiale klimaatverandering en de vraag hoe een energietransitie de dreiging kan vertragen of keren. Tegelijkertijd maken wij ons zorgen over de ongelijkheid van welvaart, welzijn, kansen en zeggenschap in de stad en de vraag hoe de verdeling rechtvaardiger kan worden. Deze twee thema's verbinden we op de schaal van buurten en wijken binnen de stad, met de vraag hoe burgerinitiatieven van onderop een actieve en bestendige rol kunnen spelen.

'Nu aan de buurt' richt zich vooral op het terrein waar de drie onderwerpen elkaar ontmoeten. We vragen ons af hoe én de klimaatverdeling én de maatschappelijke ongelijkheid kunnen worden aangepakt: 'Nieuwe energie eerlijk verdeeld'. Deze combinatie is niet vanzelfsprekend, ook in de politiek niet. Er is immers evengoed een dicterende aanpak van klimaatverandering denkbaar die de ongelijkheid in stand houdt of verergert. Er is ook een egocentrische

behartiging van het buurtbelang denkbaar die het klimaat verder schaadt. Wie beide doelen tegelijk wil bereiken, moet dus geconcentreerd op reis gaan, gewapend met kennis van zaken en uithoudingsvermogen, langs het smalle pad van én-én. Met 'Nu aan de buurt' willen we hieraan bijdragen. We denken dat dit kan door ons te concentreren op strategieën op de schaal van de buurt of de wijk.

Deze keus wordt onderstreept door het landelijke *Expertteam Energiesysteem 2050* dat de regering adviseert. Om tussen nu en 2050 een klimaatneutraal energiesysteem op te bouwen, zijn volgens het Expertteam drie 'ontwikkelpaden' noodzakelijk. Eén van de drie is het opbouwen van lokale energiesystemen. Dit is het toekomstbeeld: 'In 2050 is de gebouwde omgeving aantrekkelijk om te wonen. Ze gebruikt (netto) nog maar weinig energie. Veel wijken zijn energieneutraal of zelfs energiepositief, de andere wijken gebruiken (netto) iets meer dan ze produceren. Consumenten kunnen – al dan niet in samenwerkingsverband – energie produceren, verhandelen, opslaan en gebruiken. Veel energie blijft in de wijk, de bewoners kunnen daarvan profiteren.' Het Expertteam vervolgt: 'Dit toekomstbeeld is bereikbaar als we daar vanaf nu systematisch naartoe werken.'¹

Deze aanpak spitsen wij in 'Nu aan de buurt' toe op isolatie van woningen en nieuwe vormen van energie en warmte. We laten zien hoe buurtbewoners het voortouw nemen en we kijken ook naar (on)gelijkheid in kansen, initiatief en resultaten. We ontleden wat 'de buurt' is of kan zijn, welke kansen er liggen en welke complicaties moeten worden verwerkt of overwonnen. We besteden extra aandacht aan de positie van huurders, omdat zij vaak aan het verkeerde eind van een ongelijke verdeling zitten. Dit boek gaat over waarden en kansen, maar ook over warmtewisselaars en enkel-, dubbel- of tripelglas. Het gaat over de hele wereld en over ieders eigen straat.

Think globally, act locally: onwillekeurig komt die bekende oproep in gedachten. Denk na over de wereld, handel in je eigen buurt. Leg verband tussen het grote en het kleine, leg verband tussen denken en handelen. Let ook op de vele schakels tussen het grote en het kleine, want zij kunnen verbindingen leggen en verbeteren, maar ze kunnen ook hinderen en vertragen. Let op cruciale schakels als de rijksoverheid, het gemeentebestuur, instituties, bedrijven en organisaties. De sleutelvraag is hoe elke schakel effectief kan meewerken aan het verbinden van *global* en *local*, en aan zowel de klimaataanpak als een eerlijker verdeling. *Act locally* betekent voor iedere betrokkene de vraag: *Wat kan ik doen?*

Er bestaat geen algemeen antwoord. Er is geen toverformule voor een aanpak die ten goede komt aan klimaat en buurt. Maar er zijn wel tal van concrete initiatieven die de richting wijzen en resultaat beginnen te leveren. Buurtbewoners gaan aan de slag, vaak eerst in kleine groepen die pionierswerk verrichten en zo de weg vrijmaken voor anderen. Hun initiatieven, waarvan we in tien interviews een staalkaart laten zien, vormen het hart van 'Nu aan de buurt'. Een kloppend hart dat alle andere beschouwingen in beweging zet. Ook de gemeente doet al heel wat; de vraag is hoe haar inzet kan worden versneld en versterkt, efficiënter kan worden, en krachtiger in dienst van buurten kan werken. De inzet van energiebedrijven, woningcorporaties en andere maatschappelijke partijen is onmisbaar, en sommige lopen voorop terwijl andere nog een duwtje behoeven.

¹ Expertteam Energiesysteem 2050, *Energie door perspectief: rechtvaardig, robuust en duurzaam naar 2050*, z.p. april 2023, p.11.

² Idem, p.2.

Een nieuw energiesysteem is niet zomaar gebouwd. Er zullen regelmatig onvoorziene technische, organisatorische of maatschappelijke *bugs* opduiken die de voortgang kunnen ophouden. Ook op dit punt bevat 'Nu aan de buurt' bruikbare leerstof. Door steeds doel en noodzaak in het oog te houden, kunnen we de hobbels op de weg aan. Graag citeren we het Expertteam opnieuw (en we denken er in de plaats van 'Nederland' zelf de stad en de buurt bij):

'Nederland werkt samen met de rest van de wereld aan een grote verbouwing van het energiesysteem. Dat nieuwe energiesysteem belooft een stap vooruit te zijn. Het kan rechtvaardig, robuust en duurzaam worden. Wie een huis verbouwt weet dat een verbouwing een aanslag is op de routines van het huishouden. Door de juiste maatregelen naar voren te halen en door goed het perspectief op het eindresultaat te houden kunnen we deze verbouwing goed aan. En we weten ook waarom de verbouwing noodzakelijk is.'²

Opbouw

Wat kan ik doen? Deze vraag komt in 'Nu aan de buurt' op allerlei wijzen aan bod.

Om effectief iets te kunnen doen, is kennis nodig. Na een feitelijke inleiding op de klimaat- en energie-opgave volgen interviews met Jan Rotmans en Pallas Agterberg over de energietransitie, toegespitst op Nederland en Amsterdam. Zij geven een indruk van de ernst en de zwaarte van de opgave, maar laten ook zien hoe die kan worden aangepakt, voortbouwend op wat er al is en met een versnelling.

Tien inspirerende Amsterdammers vertellen vanuit de praktijk wat zij samen met buurtgenoten concreet al hebben gedaan. Klimaat, buurt, energie en zelfkracht staan centraal in deze interviews door Sophie van Ginneken. Allen

vertellen ze over initiatieven die van onderop ontstaan en die gericht zijn op energietransitie, isolatie, bewustwording, zeggenschap en het overbruggen van ongelijkheid. Bij alle hindernissen en kinderziekten die ze moesten overwinnen zijn ze optimistisch over de potentie om wat klein begon snel veel groter te laten worden: 'Iedereen kan het.'

Wat er zelfs in de meest kwetsbare buurten van Amsterdam mogelijk is, laat onderzoeksen ontwerpbureau Bright zien in hun bijdrage 'Power to the People. Op zoek naar buurtcapaciteit'. Zij richten zich op de broodnodige verduurzaming van huurwoningen in de Amsterdamse woningvoorraad. Een nieuw op te richten 'wijkbedrijf' moet daarbij garant staan voor een versnelde transitie op blok- en buurtniveau.

8

In het laatste deel van het boek gaan we dieper in op het fenomeen van 'de buurt' als maatschappelijke en bestuurlijke eenheid. De populariteit van 'de buurt' is toe te juichen, maar roept ook de vraag op wat er precies mee wordt bedoeld. Besef van de kracht en de zwakte van 'de buurt' helpt mee om de potentie te gebruiken en naïviteit te voorkomen. Ivan Nio, Fred Feddes en Frans Soeterbroek nemen elk de buurt onder de loep. Op buurtniveau bestaan veel kennis, betrokkenheid en dynamiek bij burgers die zich graag inzetten mits zij ervoor de mogelijkheden krijgen. Maar de buurt kan niet lukraak worden ingezet om lastige taken af te schuiven, zoals de rijksoverheid dat met de decentralisatie naar gemeenten heeft gedaan. De buurt is een waardevolle maatschappelijke kracht, maar kent ook een eigen kwetsbaarheid, en kan geen Haarlemmerolie zijn, zo laten de essays zien.

De bindingen tussen mensen in een buurt worden op een unieke manier aanschouwelijk gemaakt in de fotoreeks 'Buurtbanden' door Rufus de Vries.

Bevindingen

Wie nu de publicatie gaat lezen en na afloop hier terugkeert, zal een gemengd beeld hebben gekregen. Het denken over transitie ontwikkelt zich snel en er zijn tal van voorbeelden waarin buurtbewoners plannen maken en ernaar handelen, vol energie en enthousiasme, met goed onderbouwde ideeën en een sterke, gezamenlijke inzet. De interviews tonen hiervan een hoopvol palet. Het interview met Pallas Agterberg laat zien dat er inmiddels ook aan systematische vervolgstappen wordt gewerkt.

Maar steeds hangt er de slagschaduw over van de immense klimaatopgave. Zal het voldoende zijn, en op tijd? Het is niet moeilijk om somber te worden. Begin 2023 berichtte het onderzoeksbureau CE Delft dat Amsterdam de tussentijdse klimaatdoelen voor 2030 bij lange na niet zal halen, 'ook niet in het meest optimistische scenario'. De reductie van CO₂-uitstoot zal naar verwachting geen 60 procent bedragen, maar slechts 48 procent. Zelfs daarover 'is geen zekerheid' want er is 'nog een grote inspanning nodig'. En om dichterbij de 60 procent te komen, zijn 'veelal ingewikkelde of ingrijpende maatregelen' noodzakelijk.³ Dit maakt ook de verdere voortgang, tot 95 procent reductie in 2050, uiterst moeilijk.

Wat voor Amsterdam geldt, geldt ook voor Nederland, Europa en de wereld als geheel. Tegenover hoopgevendende initiatieven staan onmachtige of kwaadaardige tegenbewegingen. In de landelijke politiek wordt uitstel van urgente ingrepen beschouwd als een oplossing van korte-termijnconflicten, in plaats van als het debacle dat het in feite is. Het is vrijwel

³ CE Delft, *Inventarisatie aanvullend klimaatbeleid. Amsterdam 2030*, Delft, januari 2023, p.3-4.

“Denk na over de wereld, handel in je eigen buurt”

uitgesloten dat het lukt om de mondiale opwarming onder 1,5 graad te houden en wie op 2,0 graad mikt, geldt al bijna als wereldvreemde optimist.

Ook de sociale verhoudingen raken verhit. Klimaatverandering leidt voor velen tot verslechtering van zekerheden, levensomstandigheden en toekomstkansen. De economische groei die een eeuw lang speelruimte bood om vooruitgang voor iedereen te bieden terwijl ongelijkheid bleef bestaan, spreekt niet langer vanzelf. Belangentegenstellingen komen meer aan de oppervlakte te liggen. In plaats van samen te werken, raken mensen gemakkelijker in conflict. Polarisatie heeft de wind mee en het gezamenlijk overbruggen van verschillen de wind tegen. Positieve, gezamenlijke actie met wederzijds begrip is nooit onmogelijk, maar vergt nu nog extra inspanningen. Geopolitieke spanningen worden opgestookt door klimaatrampen en grondstoffenschaarste. Ook de landelijke politiek biedt pijnlijke voorbeelden: er is kabaal van dag tot dag, maar stagnatie op de langere termijn.

En toch inspireert de inzet van buurtbewoners weer tot optimisme. Het kan anders, en er zijn veel mensen bezig om dat van onderop te bewijzen. Of het voldoende zal zijn, en op tijd, hoeven niet altijd de allesbepalende vragen te zijn. Veel initiatieven beginnen klein, maar kunnen groter worden. Ze laten zien dat een mondiaal probleem lokaal kan worden aangepakt, en dat de buurt dus minder afhankelijk hoeft te zijn van grootschalige structuren.

Wie dit optimisme als uitgangspunt neemt, merkt dat veel van de hindernissen waarop buurtinitiatieven stuiten, in feite vrij klein zijn. Ze kunnen worden opgelost. Veel praktische hindernissen liggen namelijk bij het gemeentelijk apparaat. Hiermee komen wij, zoals het Stad-Forum betaamt, bij de aanbevelingen voor stadsbestuurders, politici, ambtenaren en ieder ander in een positie die verschil kan maken.

9

De gemeente Amsterdam stimuleert zelfwerkzaamheid van burgers en initiatieven van buurten. Dat is toe te juichen. Maar de vorm waarin dit gebeurt, verandert bijna per collegeperiode. Dat geldt helaas ook voor de bureaucratische uitwerking, bijvoorbeeld in subsidieregelingen. 'We zien helaas een vlucht vooruit in steeds weer nieuwe instrumenten die allemaal vechten om maatschappelijke en bestuurlijke aandacht', schrijft Frans Soeterbroek in zijn essay. Fred Feddes vult aan: 'De politieke instabiliteit die veel gemeenten tegenwoordig kennen, is wellicht een goede voedingsbodem voor het lanceren van telkens nieuwe participatie-initiatieven, maar een slechte voedingsbodem voor geduld en stabiliteit.'

Dit is een eerste aandachtspunt. Gemeente, blijf langer vasthouden aan eenmaal gekozen, deugdelijke beleidsthema's, regelingen en procedures. Want met iedere nieuwe vondst die de vorige afdankt, dreigt er weer jarenlange inzet van burgers in de prullenmand terecht te komen.

“Stem de Afdeling Goede Bedoelingen en de Afdeling Inkoop op elkaar af”

10

Het gemeentelijk beleid is van goede wil en veel ambtenaren zijn dat ook, zo hebben de geïnterviewden in dit boek ervaren. Maar de praktijk schiet vervolgens nogal eens te kort. De gemeente lijkt vaak onwennig in de uitvoering. Regelmatig zit de ene tak van het apparaat de andere dwars. In meerdere interviews komt dit patroon naar voren: de gemeente steunt een buurtinitiatief, maar laat het vervolgens in de steek om de voorkeur te geven aan een commercieel bedrijf dat de activiteit van het buurtinitiatief betaald mag uitvoeren, vervreemd van de buurt en dikwijls met een slechtere kwaliteit. Het wekt de indruk dat het gemeentelijk apparaat in zichzelf verdeeld is, met eerst een Afdeling Goede Bedoelingen die de buurt steunt en aanmoedigt, maar daarna een Afdeling Inkoop met een aanbestedings-routine die geen boodschap heeft aan ideële of maatschappelijke baten.

Om de energietransitie te versnellen en met de kracht van de buurt te verbinden, kan de gemeente beschikken over technische,

maatschappelijke en bestuurlijke oplossingen. Bij voorkeur worden deze drie soorten intelligent, vasthoudend en flexibel gecombineerd en geïntegreerd. De *techniek* voor een energietransitie op buurtschaal is voor een groot deel aanwezig, zo laten de voorbeelden zien. Het gaat erom deze meer nog dan nu geschikt te maken voor collectief gebruik op buurtniveau; solide, betrouwbaar en decentraal. De *maatschappelijke* middelen – in de vorm van zeggenschap, rechtvaardigheid, en een eerlijker verdeling – zijn ook beschikbaar. Hier gaat het erom veelbelovende initiatieven te steunen en de tijd te geven om kennis, ervaring en praktijk op te bouwen en te rijpen.

Verbeteringen die de gemeente het meest direct kan doorvoeren, liggen in eigen huis op het *bestuurlijke en organisatorische* vlak. Er is in het gemeentelijk apparaat winst te behalen door de maatschappelijke doelen (de Afdeling Goede Bedoelingen) en het eigen zakelijk handelen (de Afdeling Inkoop) nauwer op elkaar af te stemmen. Gewenst is een gemeentelijke praktijk waarin algemeen belang en publieke waarden op een publieke manier tot uitdrukking kunnen komen. De gemeente kan meer nog dan nu de bondgenoot van de buurt zijn. Het faciliteren van burgerinitiatieven verdient waar dat mogelijk is voorrang boven het aanbesteden aan de markt.

De gemeente Amsterdam beschikt reeds over een langetermijnstrategie voor de energietransitie; zorg ervoor dat deze beter bij de huidige en toekomstige burgerinitiatieven aansluit, hun kracht benut en hun verdere verspreiding stimuleert. Maak gebruik van buurtinitiatieven en zet ze in om de doelen in de toekomst te halen. Experimenteer op alle schaalniveaus, en steun de experimenten van anderen.

In een onrustige maatschappij draagt de gemeentelijke overheid een des te zwaardere

verantwoordelijkheid voor rust en continuïteit in beleid en uitvoering. Zorg als gemeente dat je zelf uitstekende inhoudelijke kennis in huis hebt en ook daarin continuïteit en consistentie opbouwt. Het gaat dan om inhoudelijke kennis op het terrein van duurzaamheid, ruimtelijke ontwikkeling, samenleving en buurt, die onontbeerlijk is om inhoudelijk gefundeerde en houdbare keuzen te maken. Uiteraard is ook procedurele, juridische en bedrijfseconomische kennis nodig, maar dan dienend in plaats van dicterend.

De gemeente kan ook op het vlak van informatieverstrekking en kennisoverdracht winst behalen. Concreet kan dit door handleidingen te ontwikkelen voor alle partijen, toegesneden op de praktijksituaties van Amsterdammers: voor huurders, woningcorporaties, huiseigenaren, vve's, en andere betrokkenen. En door royaal te steunen op de knowhow van burgers.

Houd intussen steeds de slagschaduw van de klimaatopgave in gedachten. Niet om je te verlammen, maar om aan te sporen tot daadkracht, innovatie en tempo. *Think globally, act locally*: dat is voor iedere burger, voor ieder buurtinitiatief en ook voor de gemeente een oproep om te denken en te handelen.

Slot

'Nu aan de buurt' is de laatste handeling van Stad-Forum Amsterdam. De gemeente Amsterdam heeft sinds 1958 de verstandige gewoonte gekend om zich structureel te laten

adviseren door onafhankelijke deskundigen van buitenaf, vanuit een gedeeld engagement met het ruimtelijke lot van de stad. In dat jaar stelde het college van B en W de Amsterdamse Raad voor de Stedebouw (ARS) in, zoals er ook al adviesraden waren voor kunst en sport. Zo organiseerde het stadsbestuur zijn eigen gefundeerde tegenspraak en denktank.

De vorm van de ARS en de verhouding tot het gemeentebestuur zijn in de loop der jaren meer-malen veranderd onder invloed van de stedelijke opgaven en de tijdgeest. De laatste metamorfose trad op in 2011 toen de ARS werd vervangen door de lichtere vorm van Stad-Forum. Onlangs heeft het gemeentebestuur besloten om het opnieuw anders te doen. Wat echter niet verandert, is de noodzaak en de wijsheid om de in de stad aanwezige kennis en betrokkenheid op ruimtelijk gebied te mobiliseren in een orgaan voor onafhankelijk advies, reflectie en tegenspraak. Gezien de klemmende en onderling verstrengelde opgaven waarvoor Amsterdam nu staat, is deze noodzaak ernstiger dan ooit.

Stad-Forum heeft zijn werk gedaan en zal nu zijn plaats in de geschiedenis innemen als juniorpartner naast de ARS. Achter in dit boek is een volledig overzicht opgenomen van de activiteiten sinds 2012. Wat voor Stad-Forum in de plaats komt, is op dit moment nog niet bekend. Maar Amsterdam verdient, juist in dit dringende tijdperk, opnieuw een vaste vorm die de rijkdom aan relevante kennis en engagement van vrijdenkers en doeners benut. Wij hebben alle vertrouwen in het inzicht van het stadsbestuur om de noodzaak en potentie van onafhankelijk kritisch advies op waarde te schatten. Stad-Forum groet u.

Sascha Glasl,
Linda Vlassenrood,
m.m.v. Fred Feddes

11

De klimaatopgave
in het groot

cijfers en doel en

12

De klimaatopgave geeft een nieuwe betekenis aan de oude leus 'think global, act local'. Om lokaal effectief te handelen helpt het om op landelijke én wereldschaal te begrijpen wat er aan de hand is. Hierbij een geheugenopfrisser, met kerncijfers en met weglating van heel veel details.

Alles draait om de zogeheten broeikasgassen, waarvan koolstofdioxide en methaan, CO_2 en CH_4 , de belangrijkste zijn. In betere tijden zou je ze warmhoudgassen kunnen noemen. Zij houden namelijk een deel van de energie van de zon in de atmosfeer vast, waardoor de aarde een aangenaam leefmilieu kent zonder extreme temperatuurschommelingen zoals op andere planeten. De warmhoudgassen scheppen de omstandigheden voor het leven op aarde.

Fred Feddes

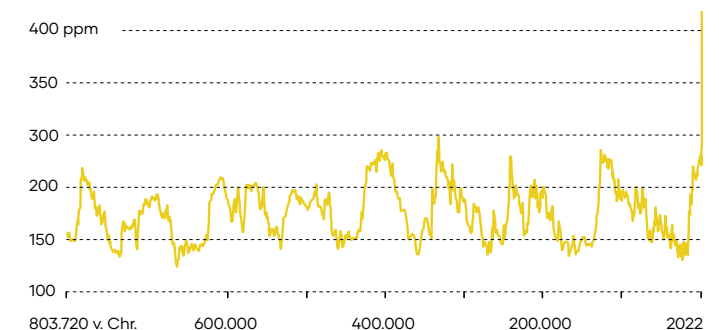
Maar, zoals vaak, iets wat in beginsel goed is, kan gevaarlijk worden als er teveel van is. Dat is hier het geval. De hoeveelheid CO_2 in de lucht wordt gemeten in 'deeltjes CO_2 per miljoen deeltjes lucht', oftewel ppm. Tijdens het grootste deel van de afgelopen achthonderdduizend jaar schommelde het CO_2 -gehalte tussen 180 en 280 ppm. In de laatste tweehonderd jaar is het daar echter in razend tempo ver bovenuit geschoten. In 1800 was het zo'n 280 ppm, vlak na 1900 doorbrak het de grens van 300 ppm. En sindsdien is het blijven stijgen, tot een ongekende 417 ppm in 2022. ¹ Dat komt door ons. Menselijke activiteit heeft sinds de industriële revolutie gezorgd voor enorme hoeveelheden extra CO_2 in de atmosfeer. Dat gebeurt bovenal door ons gebruik van fossiele brandstoffen steenkool, aardolie en aardgas. In 1800 zorgden mensen voor een CO_2 -uitstoot van 28

miljoen ton per jaar. Binnen een eeuw was dit al gestegen tot meer dan een miljard ton per jaar. In 1947 doorbrak de wereld de grens van 5 miljard ton en in 1963 die van 10 miljard. En inmiddels is het 35 miljard ton CO_2 per jaar. ² Daar komen de andere broeikasgassen nog bij. Als die worden omgerekend naar het effect van CO_2 (' CO_2 -equivalenten') dan komt het totaal uit op 50 miljard ton. ³ Wij dragen meer dan duizend keer zoveel bij aan de opwarming van de aarde dan onze voorouders in 1800 deden. Er is nu veel meer energie in de atmosfeer opgeslagen dan ooit in de geschiedenis van homo sapiens. Dat is meetbaar aan de temperatuur en het werkt door in het klimaat, het weer, de aarde, de zee, en de lucht. Het klimaat verandert, er komen grotere extremen van hitte, droogte en stormen, ijskappen smelten, zeestromingen raken ontregeld, en ontregeld raken ook de natuur

13

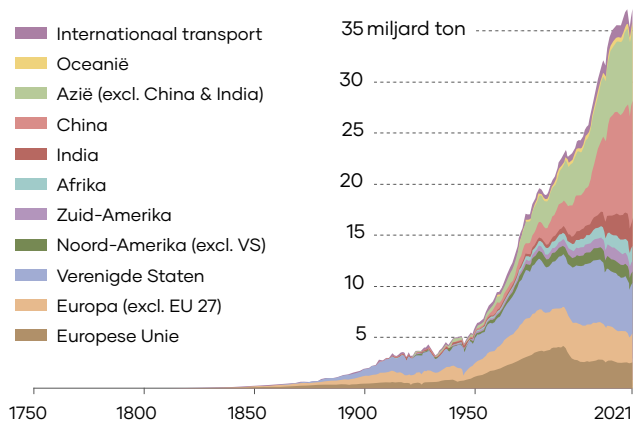
¹ CO_2 -concentratie in de atmosfeer in de loop van de tijd

Deze grafiek laat de concentratie van CO_2 in de atmosfeer zien over een periode van ruim 800.000 jaar. Natuurlijke schommelingen zijn er steeds geweest, maar de ongekende piek van de afgelopen twee eeuwen is mensenwerk.

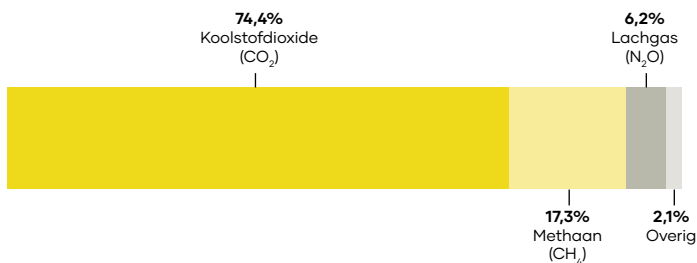
2 Jaarlijkse CO₂-uitstoot door fossiele brandstoffen per werelddeel

De uitstoot van CO₂ door menselijke activiteit is vergeleken met 1800 meer dan verduizendvoudigd. Sinds 1995 wordt wereldwijd beseft dat de uitstoot drastisch omlaag moet, maar in werkelijkheid is die alleen maar blijven groeien.

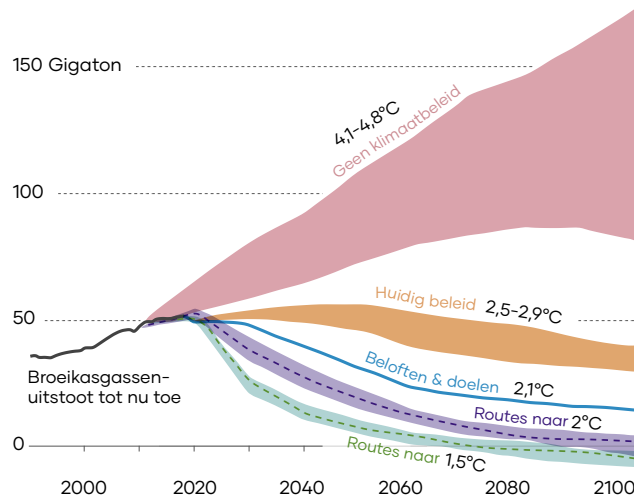
3 Aandeel broeikasewerking per gas

De belangrijkste broeikasgassen zijn koolstofdioxide (CO₂) en methaan (CH₄). Samen dragen ze voor ruim 90 procent bij aan de opwarming van de aarde.

4 Scenario's voor uitstoot en opwarming

Om de gemiddelde temperatuurstijging onder de 1,5 graad te houden, moet de uitstoot van broeikasgassen snel en drastisch worden verminderd; zie de onderste lijn. Gebeurt dat niet, dan staat de wereld een grotere of veel grotere opwarming te wachten.

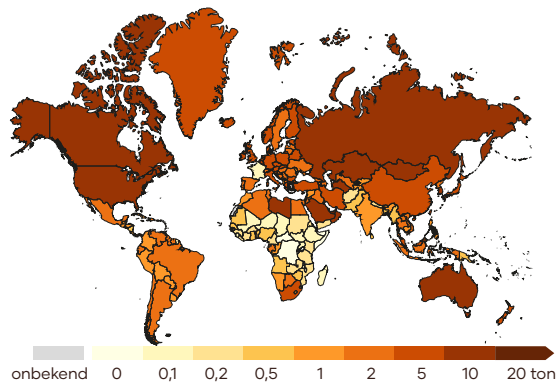

en de menselijke beschaving. De gevolgen zijn onafzienbaar en angstaanjagend. Het klimaat verandert nu al. Het beste wat we nu kunnen doen is proberen de verandering af te remmen en de temperatuurstijging te beperken tot ongeveer 1,5 graad wereldwijd. 4 Hoe we dat kunnen doen is in principe simpel: stoppen met de uitstoot van CO₂. Dat is de klimaatopgave waarover zo ongeveer de hele wereld het eens is: we moeten heel snel, pakweg voor 2050, naar een netto-uitstoot van nul of bijna nul. De klimaatopgave wordt hiermee voor een groot deel een energieopgave. We moeten ons energieverbruik sterk inperken, minder energie en grondstoffen verspillen, meer hergebruiken, en voor de resterende energiebehoefte overstappen van fossiele brandstoffen naar energiebronnen die géén CO₂ uitstoten.

Maar terwijl het principe simpel is, is de uitwerking krankzinnig moeilijk. Onze hele wereldorde, onze economie, onze beschaving en ons dagelijks leven zijn gebouwd op de vanzelfsprekende toevloed van gemakkelijke en goedkope energie. Die toevloed kan niet meer vanzelfsprekend zijn, en daardoor lijkt alles te worden bedreigd. Er is onzekerheid, angst en onrust op alle fronten. De klimaatopgave en de energieopgave vormen hierdoor tegelijkertijd een sociale, psychologische en politieke opgave. Het kan alleen lukken als we het hoofd koel houden en samenwerken, terwijl de gemoederen door onzekerheid juist verhit raken en de spanningen toenemen.

Grote klimaatconferenties zijn bedoeld om het hoofd koel te houden, de feiten onder ogen te zien, mondiaal samen te werken en effectief

te handelen. De eerste VN-klimaatconferentie stamt uit 1995 en in 2023 vindt in Dubai de 28ste aflevering plaats. In de tussentijd is de uitstoot van broeikasgassen niet verminderd, maar juist met 50 procent gestegen, zodat de klimaatverandering onverstoorbaar voortgaat. De tijd drong destijds al en dringt steeds meer. De deadline is op de VN-conferenties vastgesteld op 2050. Tegen die tijd moet bij voorkeur wereldwijd jaarlijks 50 miljard ton CO₂-equivalenten minder worden uitgestoten dan nu. Dat lijkt onhaalbaar, maar misschien kunnen we wel in de buurt komen als we alles op alles zetten. Het is hierbij misleidend om over 'we' te spreken, alsof de verantwoordelijkheid van alle mensen even groot is. 5 Rijke landen als Nederland produceren per persoon veel meer CO₂ dan arme landen, en ook binnen

5 CO₂-uitstoot omgerekend per persoon
Ongelijkheid in beeld: de hoeveelheid CO₂ die per persoon wordt uitgestoten, varieert per land. Zo is het in Nederland 8 ton per persoon per jaar, in Pakistan 1 ton, en in de Democratische Republiek Congo 0,03 ton. De ongelijkheid binnen elk land is op de kaart niet te zien.

ieder land is er verschil tussen rijk en arm. En dus gebiedt de rechtvaardigheid dat de radicale vermindering vooral van de rijkere komt, ook al omdat daar meer te reduceren valt.

Wie zich in het Nederlandse klimaatbeleid verdiept, bijvoorbeeld in het landelijke Klimaatakkoord (2019) en de Amsterdamse Routekaart (2020), komt heel veel

percentages tegen. Zoveel procent reductie dit, zoveel procent dat. Het is niet altijd gemakkelijk om de harde cijfers te vinden waarvan dit percentages zijn. De wolk van percentages creëert een soort vaagheid die politiek wel te begrijpen is, maar die de helderheid niet ten goede komt. Hier volgen de kerngegevens. In het beleid wordt meestal de uitstoot in het jaar 1990

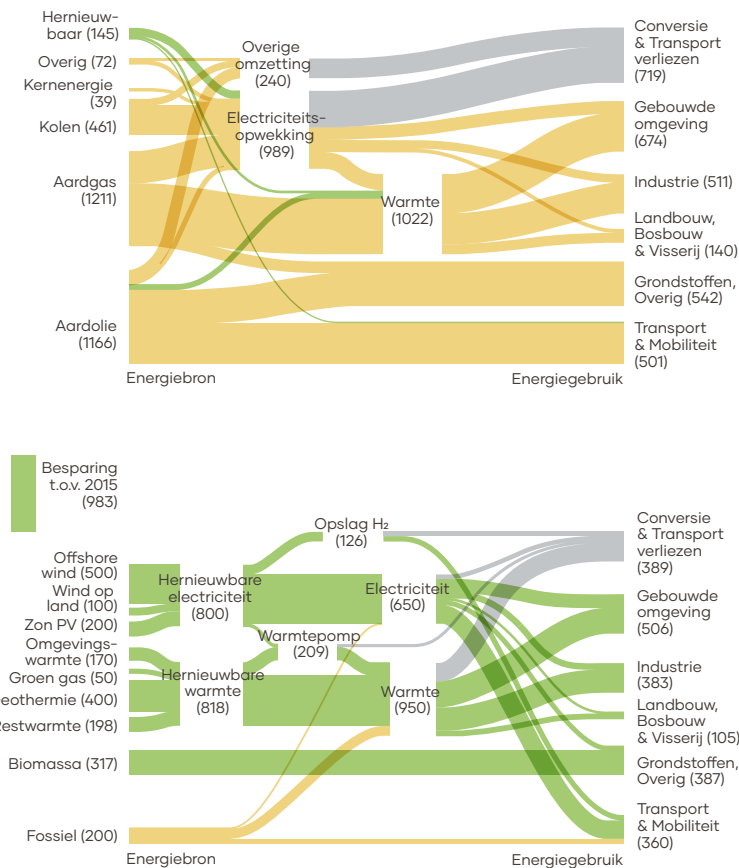
als uitgangspunt genomen. De Nederlandse uitstoot bedroeg in dat jaar 228 miljoen ton CO₂-equivalenten. In 2050 moet dit met 95 procent zijn verminderd, oftewel teruggebracht tot 11,4 miljoen ton. Het is weliswaar niet helemaal nul, maar het komt in de buurt. Bij wijze van tussenhaaltje moet de uitstoot in 2030 al zijn gehalveerd, tot ongeveer 115 miljoen ton. De meeste

beleidsuitvoerders zijn op dit moment heel druk bezig om deze tussendoelstelling te halen. **6**

Voor Amsterdam is de uitstoot in 1990 berekend op 3,81 miljoen ton CO₂ equivalent. De gemeente Amsterdam wil dit in 2030 hebben verminderd tot 1,99 miljoen ton. Voor 2050 is nog geen streefcijfer opgenomen in de Routekaart.

Maar als ook hier een reductie van 95 procent geldt, dan moet Amsterdam in dat jaar uitkomen op minder dan 0,2 miljoen ton. Dat is overigens een nog grotere opgave dan het al lijkt, want de uitstoot is in Amsterdam sinds 1990 behoorlijk gestegen; in 2015 was het geen 3,81 miljoen ton meer, maar 5 miljoen ton. Samengevat: De wereldwijde opgave betreft 50 miljard ton

CO₂-equivalent. Nederland neemt hiervan 228 miljoen ton voor zijn rekening, oftewel 0,5 procent van het wereldtotaal. De Amsterdamse opgave omvat 3,8 miljoen ton, oftewel 1,7 procent van de Nederlandse doelstelling en 0,0085 procent van de mondiale taak. De Amsterdamse klimaatopgave is fors, maar het kan nog veel groter. ●

6 Zo zou het kunnen: voorstel voor energietransitie 2015-2050

Deze twee diagrammen geven een indruk van de grote opgave van de energietransitie, toegepast op Nederland. Boven de situatie in 2015. Links staan de energiebronnen, waarbij aardolie, aardgas en kolen domineren. Rechts staan de verschillende vormen van gebruik, zoals industrie, transport en gebouwde omgeving. Opvallend is de grijze baan die aangeeft hoeveel energie er onderweg verloren gaat. Onder is de mogelijke toestand in 2050, als uitkomst van een studiescenario dat in 2017 is uitgewerkt door de landschapsarchitect Dirk Sijmons c.s. in 'Energie & Ruimte'. De diagram is van kleur verschoten, van fossiel (oranje) naar hernieuwbaar (groen). Om de transitie rond te krijgen, is ook in dit vernuftige scenario nog een forse energiebesparing noodzakelijk (linksboven).

Beeld:

Our World in Data, ourworldindata.org
1 2 3 4 /co2-and-other-greenhouse-gas-emissions **5** /grapher/co-emissions-per-capita **6** www.deltametropool.nl/publicaties/energie-en-ruimte

Tekst:

- Klimaatakkoord, 28 juni 2019 (klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaatakkoord)
- Routekaart Amsterdam Klimaatneutraal 2050 (amsterdam.nl/wonen-leef-omgeving/duurzaam-amsterdam/publicaties-duurzaam-groen/nieuw-amsterdams-klimaat-routekaart/?PagClsIdt=15468461#PagCls_15468461)
- CE Delft, Raming Amsterdam Klimaatneutraal. Effect van beleid op CO₂-uitstoot (update 2022), Delft februari 2022 (ce.nl/wp-content/uploads/2022/03/CE_Delft_210404_Raming_Amsterdam_Klimaatneutraal_DEF.pdf)
- Dirk Sijmons et al. (2017), *Energie & Ruimte. Een nationaal perspectief*. Rotterdam: Deltametropool (deltametropool.nl/publicaties/energie-en-ruimte)
- Dirk Sijmons et al. (2014), *Landschap en energie. Ontwerpen voor transitie*. Rotterdam: nai010 uitgevers.

De wereldwijde opgave betreft **50 miljard ton CO₂-equivalent**.

Nederland neemt hiervan **228 miljoen ton** voor zijn rekening, oftewel **0,5 procent** van het wereldtotaal.

De Amsterdamse opgave omvat **3,8 miljoen ton**, oftewel **1,7 procent** van de Nederlandse doelstelling en **0,0085 procent** van de mondiale taak.

Begin met
de mensen die

willen
en
kunnen

De wereld staat voor grote klimaat- en energieopgaven die ook doorwerken op de nabije schaal van het huishouden, de straat en de buurt. De mensheid moet alles op alles zetten om de opwarming van de aarde af te remmen. De uitstoot van broeikasgassen als CO₂ moet tot vrijwel nul worden verminderd, en daartoe moet het energiesysteem dat nu nog vooral op fossiele brandstoffen draait radicaal worden omgegooid. Er is haast bij, niet alleen om de internationaal afgesproken klimaatdoelen voor 2050 te halen, maar vooral omdat het klimaat zelf zonder pardon blijft veranderen. Het klimaat trekt zich van menselijke goede bedoelingen niets aan, alleen van concrete daden.

20

We leven niet zomaar in een tijdperk van verandering, maar 'in een verandering van tijdperk, waarin alles wat vanzelfsprekend is ter discussie komt te staan', zo schrijft Jan Rotmans, hoogleraar transitiekunde en duurzaamheid aan de Erasmus Universiteit, in zijn recente boek *Omarm de chaos*.¹ Hij schetst een breed en indringend, maar ook activerend beeld van de mega-opgaven. Hij onderscheidt liefst tien afzonderlijke transities, met als meest urgente de energietransitie. Stad-Forum spreekt Rotmans hierover in een telefonisch interview in oktober 2022, met bijzondere aandacht voor de relatie tussen de energietransitie en het schaalniveau van de buurt.

Symbolisch

Nederland verbruikt ongeveer 3.000 petajoule (PJ) aan energie per jaar. De industrie neemt hiervan 1.300 PJ voor haar rekening; sectoren als verkeer en vervoer, energie, dienstverlening en landbouw samen ook 1.300 PJ; en huishoudens ruim 400 PJ.² Van deze energie is nu nog 85 procent afkomstig van fossiele brandstoffen.

In 2050 moet dat aandeel zijn teruggebracht tot nul, of in ieder geval tot ruim onder 10 procent. Achter deze kerncijfers schuilt de noodzaak van een radicale omschakeling op technisch, organisatorisch, maatschappelijk en ook psychologisch vlak. Terwijl we in de afgelopen eeuw gewend zijn geraakt aan een discrete en vrijwel onzichtbare aanvoer van energie, zullen opwekking, opslag en distributie van energie in de toekomst weer nadrukkelijk aanwezig zijn in onze omgeving en in ons bewustzijn. Dat heeft invloed op ons leven, en omgekeerd kan het ons nieuwe vormen van invloed geven op het energiesysteem. Op ieder schaalniveau zijn er gevolgen, onzekerheden en kansen.

¹ Jan Rotmans en Mischa Verheijden (2021), *Omarm de chaos*. Amsterdam: De Geus.

² Cijfers 2021, <https://www.clo.nl/Compendium-van-de-Leefomgeving>.

Hoe kan de energietransitie per schaalniveau worden uitgewerkt? En welke onderdelen passen het meest logisch en effectief op het niveau van de buurt?

Jan Rotmans: 'Je kunt drie schaalniveaus onderscheiden: landelijk, regionaal en lokaal. Op landelijk en Europees niveau zijn structurele, voorwaardenscheppende maatregelen nodig, zoals de CO₂-heffing en meer 'drang en dwang' via wet- en regelgeving waar het gaat om bijvoorbeeld recycling en het reparabel maken van producten. In de uitvoering zet men landelijk heel erg in op zon en wind, met name wind op zee. Er komen in de komende 25 jaar nog een flink aantal windmolenparken bij, en ook zonnepanelen op land en vooral op daken. Dat wordt vijf à tien keer zo veel als er nu is. Dat is wel een belangrijke basis. Daar komen misschien nog kernenergie en groene waterstof bij, maar dat kost tijd en geld en die opties kunnen pas vanaf 2035 iets opleveren. Op dat landelijke niveau hebben we doelen geformuleerd en er is al heel wat in gang gezet. De

doelen gaan we waarschijnlijk niet halen, maar we komen misschien wel in de buurt. Op regionaal niveau hebben we de regionale transitiestrategieën. Ook daar wordt vooral ingezet op zon en wind, maar men kijkt ook naar geothermie, aquathermie en energieopslag, al is het nog onvoldoende uitgewerkt. Met name die energieopslag wordt wel heel belangrijk de komende decennia. Het nadeel is dat het nog niet echt mét burgers wordt gedaan. De participatie is mager. Lokaal gebeurt al heel veel op straat-, buurt- en wijkniveau. Qua capaciteit tikt dat natuurlijk wat minder aan. Maar je ziet wel veel initiatieven waar bewoners zelf aan het stuur zitten. In Amsterdam hebben bijvoorbeeld burgers in de Watergraafsmeer een warmtebedrijf opgericht, aangesloten op een datacenter en gefaciliteerd door de gemeente. Je ziet overal in het land van die initiatieven. Dat is hoopgevend. Het is wel een heel gedoe. Het is ingewikkeld om dat te organiseren. Maar het is eigenlijk de enige schaal waarbij burgers zelf ook het initiatief kunnen nemen.'

21

Lokale initiatieven zetten druk op het systeem

Als 'het gedoe', oftewel de complexiteit van de organisatie, wordt afgezet tegen de opbrengst, hoe kunt u dan die drie schaalniveaus typeren?

'De grootste klappen maak je op nationaal niveau. Met een flink windmolenpark kun je al gauw honderdduizenden huishoudens van stroom voorzien. Maar het lokale schaalniveau heeft een belangrijke uitstralende werking. Er zijn bijna zevenhonderd lokale energiecoöperaties in het land. Als je kijkt naar wat die aan stroom of warmte opwekken, dan is dat niet zo heel veel. Het is maar een paar procent van wat in totaal nodig is. Maar het zet wel druk op het systeem. Het zet druk op energiebedrijven, het zet druk op de overheden doordat burgers een signaal afgeven. De symbolische waarde ervan is groter dan de echte productiviteitswaarde. Maar daarom vind ik het juist wel belangrijk. Je ziet dat steeds meer energiebedrijven en gemeenten samenwerken met die coöperaties. Het geeft de burgers het idee: we kunnen iets doen, wij zijn aan zet. Burgers met plannen voor lokale energiebedrijven hebben wel hulp nodig

van deskundigen en de gemeente, vanwege al het gedoe eromheen, maar het is een sterk signaal.

De energietransitie moeten we met burgers gaan doen. Dat lukt nationaal en zelfs regionaal nog niet erg. Het enige niveau waarop het een beetje ontbrandt is het lokale.'

Voorziet u een sneeuwbal effect, waarbij de energietransitie op lokaal niveau nu weliswaar nog veel gedoe is en weinig oplevert, maar over een jaar of tien juist wel sterk kan renderen? Of blijft het vooral van symbolisch belang?

'Ik denk dat dit wel de opmaat vormt voor opschaling. Veel energiecoöperaties zullen onderweg sneuvelen. Iets beginnen is leuk, maar iets in de lucht houden is moeilijker. Dat maakt ook niet uit, het is maar een overgangsfase. Ze zijn ook geen doel op zich, maar een middel om de transitie te versnellen op lokaal niveau. Ik denk dat het ingewikkelder wordt en dat het wordt overgenomen door energiebedrijven in samenwerking met overheden die dat gaan opschalen.

Er zullen heel andere instituties ontstaan, en dat er coöperaties zullen sneuvelen is misschien wel een voorwaarde voor die opschaling. Ook technisch kan er steeds meer, zoals in Lombok in Utrecht, waar je met een slimme op-laadpaal, een elektrische auto en een huis een driehoekje van energieopslag vormt. Als je in de straat dergelijke driehoekjes vormt, en dan in de buurt en in de stad, krijg je een cascade-effect: een cascadering van een huis naar een straat naar een buurt naar een wijk. Dan kun je steeds meer stroom en warmte uitwisselen tussen allerlei schaalniveaus. Dat is wel de toekomst.'

Ongelijkheid

Ik ken een actieve energiecoöperatie in een Amsterdamse buurt die wordt gerund door vooral hoog opgeleide pensionado's met een achtergrond als ingenieur of ambtenaar. Dat is een vrij atypische situatie waarin onder bewoners veel expertise en tijd beschikbaar is die in de meeste andere buurten ontbreekt. Ziet u verschil tussen buurten ontstaan, oftewel een sociale ongelijkheid in initiatiefrijksdom?

'Ja, de energietransitie, en daaruit volgend de klimaattransitie, leidt tot toenemende ongelijkheid, zowel sociaal als economisch. Dat zie je weerspiegeld in de initiatieven. De meeste initiatieven ontstaan niet in de achterstandswijken, maar in de wat betere wijken waarin ook vaak de wat hoger opgeleide mensen het voortouw nemen.

In andere wijken heeft men wel iets anders aan het hoofd. Daar woekert de armoede al en staan de bewoners eerder in de overleefstand. Dan zou ik juist zeggen: als overheid moet je dáár beginnen, bij de slechtste huizen, energetisch gezien, voor de minst draagkrachtigen. Want die kunnen namelijk duizenden euro's gaan besparen als je die huizen aanpakt. Ik zie het hier in Rotterdam ook. Bij mij in de buurt staan de Tesla's en de oplaadpalen en de zonnepanelen, en als ik in Rotterdam-Zuid kom

“Als overheid moet je

dan zie ik dat niet of nauwelijks. Dat gebeurt vaker. Het begint vaak bij de elite, vijf of tien procent, en dan straalt het uit naar de volgende kring, en dan de volgende kring.'

Is er een manier om dat mechanisme van ongelijke ontwikkeling te corrigeren en een rechtvaardiger verdeling te krijgen?

'Als overheid kan je dat wel stimuleren. Door mensen in armere buurten te faciliteren en te helpen, of door een warmtenet aan te leggen samen met de bewoners. Daar zijn we te laat mee begonnen. We hebben te weinig naar het sociale deel gekeken. En in deze tijd van knetterhoge energieprijzen is dat belangrijker dan ooit. Het vraagt ook competenties en tijd om dit op te zetten. Als dat niet aanwezig is in die wijken, dan moet de overheid bijspringen.'

In armere buurten moet de overheid dus zelf het voortouw nemen en expertise inbrengen in plaats van af te wachten. Zijn daar ook al voorbeelden van?

'Dat staat nog helemaal aan het begin. Ik ken eigenlijk geen voorbeelden in die richting. Dat is wel schrijnend, zeker in deze tijd. We moeten die inzet snel verhogen, anders breken serieuze problemen uit.'

beginnen bij de slechtste huizen, voor de minst draagkrachtigen”

Structureel

Zijn er ook initiatieven die je juist niet op lokaal niveau moet willen omdat ze te weinig opleveren? Of is ieder initiatief goed?

'Niet ieder initiatief is goed, maar... wat is weinig opleveren? Ik zou nooit windmolens plaatsen vlak bij waar mensen wonen. Zonnepanelen worden vaak tegengehouden omdat welstand tegen is. Dat vind ik een gotspe; welstand zou in deze tijd niet meer dwars moeten kunnen liggen. Het rijk gaf de afgelopen winter 25 miljard euro uit aan prijsplafonds voor energiekosten. Voor hetzelfde geld kun je alle woningen van Nederland van zonnepanelen voorzien, of een groot deel van de huizen isoleren. Huizen isoleren is het beste wat je kan doen, daar help je de mensen het meeste mee. Daarin moet de overheid mensen wel helpen, want als je het aan mensen zelf overlaat, dan zien ze door de bomen het bos niet meer. Programma's voor isolatie of zonnepanelen zijn structurele oplossingen die veel meer helpen dan die eenmalige bedragen. Die wakkeren alleen maar de inflatie aan.'

Zo'n structurele oplossing, waarmee de overheid het voor iedereen gemakkelijk maakt om te isoleren, zou wel op nationaal niveau moeten beginnen. Om dan op lokaal niveau te worden toegepast.

'Ja, dat kun je initiëren op het nationaal niveau en dan heel snel uitspreiden over het lokaal niveau, dat ga je wijk voor wijk doen. Dat hadden we al veel eerder moeten doen, maar nu is het echt heel urgent.'

Toch kiest de politiek vaak voor eenmalige maatregelen. Zo ook in de coronatijd, met onder meer steun aan Schiphol en de KLM, een keuze die niet echt in de richting van de transitie werkte.

'Zeker, dat is een gemiste kans, ook wereldwijd. Er zijn wereldwijd tienduizenden miljarden euro's uitgegeven om bedrijven overeind te houden tijdens de coronacrisis. Als we tien procent van het geld hadden gebruikt om te verduurzamen, dan waren we nu een stuk dichterbij de

klimaatdoelen geweest. Ook in Nederland hebben we dat verzuimd. Echt een gemiste kans.'

De energietransitie gaat om 3.000 PJ per jaar. Het systeem moet worden omgeklapt van 85 procent fossiel naar vrijwel geheel niet-fossiel. Gaat dat lukken in dertig jaar?

'Het zal wel moeten! Die doelen hebben we gesteld, 2030 gaan we waarschijnlijk niet halen, ook niet door de fossiele terugval die we nu zien door de oorlog in Oekraïne en de energiecrisis, maar op weg naar 2050 moet het wel lukken. Gemakkelijk is het alleen niet.

Om grootschalig in te zetten op wind en zon en ook groene waterstof, hebben we heel veel 'kritieke' metalen nodig. Als we de klimaatdoelen willen halen, hebben we in Europa 75 procent meer van die kritieke metalen nodig dan nu. Die metalen hebben wij nauwelijks meer in Europa. We moeten ze importeren, en dan worden we afhankelijk van China want dat beheerst de wereldmarkt. Groene waterstof moet je gaan halen in Noord-Afrika, Midden-Oosten, Qatar. Daar dreigt weer de geopolitieke afhankelijkheid. Daar maak ik me wel zorgen over. Uiteindelijk moeten we vooral meer gaan hergebruiken en recyclen. Daar zit de echte oplossing in. Maar dat doen we nog niet. We zijn nu bezig de klimaatdoelen te halen langs de oude, lineaire weg. De windmolens die we nu bouwen, kunnen niet gerecycled of hergebruikt worden. De zonnepanelen ook niet. Daar moeten we keihard aan werken.'

Het wordt nog gecompliceerder doordat we ons tegelijkertijd andere grote opgaven hebben gesteld, zoals het bouwen van een miljoen woningen die juist weer enorme hoeveelheden grondstoffen en bouwenergie kosten.

'Dat kunnen we slimmer met hout en biomassa doen. Als we zoveel mogelijk circulair bouwen, kunnen we wel tien procent van de uitstoot

“Het is niet de techniek, maar: hoe gaan we dit organiseren?”

binden in die woningen. Maar er moet nog wel wat water door de Rijn stromen voor het zover is. De circulaire economie loopt een jaar of tien, vijftien achter bij de klimaattransitie. Alles is nu gericht op de klimaatdoelen, en vaak gaat dat ten koste van de circulaire doelen. Als we weer heel snel een miljoen woningen gaan bouwen, en we doen dat voor een groot deel klassiek, dan heeft de circulaire economie daar weinig aan. Er zit een soort spanning op. We hebben haast, we willen snel dingen doen, dan doen we het volgens de lineaire economie en nog niet volgens de circulaire economie.'

Welk aandeel kan besparen, minderen, hebben?

'Energiebesparing is cruciaal; de meest duurzame energie is de energie die je niet gebruikt. Als je je huis goed laat isoleren, kan je twee derde van je energie besparen, die nu weglekt. Ook daar hadden we veel eerder mee moeten beginnen. Nu gaan mensen het zelf doen, hapsnap, zonder dat ze echt goed weten wat ze doen. Er is nu weer een run op oude dikke gordijnen, terwijl het dak en de vloer de grootste lekken vormen. Ik zou nu daar alle focus op leggen. Als je Poetin het meest dwars wilt zitten, moet je alle woningen gaan isoleren.'

Alles op alles

Nogmaals, gaat het lukken? En zijn er verschillende scenario's denkbaar die de kans groter of kleiner maken?

'Het wordt een strijd tussen continenten, tussen wereldmachten. Elke wereldmacht wil nu energie-onafhankelijk worden en grondstoffen-onafhankelijk. Dat zal niet meevallen. Daar moet je je ook tegen wapenen. Ook binnen Europa zie je die strijd. Ik denk dat de regio's daar heel belangrijk in worden, om in de toekomst zo veel mogelijk voedsel en grondstoffen te laten circuleren binnen een straal van 50 km. Het zal wel erg bepaald worden door geopolitieke verhoudingen. Op het moment dat wij te laat inzetten op grondstoffenbeleid, kan China een belangrijke hindermacht worden, want dat beheerst 90 tot 95 procent van de grondstoffenmarkt en dat kunnen ze als wapen gaan inzetten in onderhandelingen. Dan kan het hier wel ernstige vertraging oplopen. De klimaatcrisis zelf kan er ook inhakken. Je kan nog wel een paar schokken verwachten in de komende tien, vijftien jaar, en sommige kunnen meekoppelen en andere tegenkoppelen. De huidige energiecrisis werkt wel mee. Op korte termijn nog niet, maar op middellange termijn wel, want we willen minder afhankelijk worden. En dan komen de grondstoffen en krijg je dezelfde discussie. Het kan allemaal wel, maar dan moeten we alles op alles zetten en niet te veel tegenslag krijgen. De kans dat we de doelen helemaal halen lijkt mij klein. 2030 is vrijwel uitgesloten en voor 2050 gaat het niet voor 90 of 100 procent lukken. Maar goed, als we maar een beetje in de buurt komen.'

Enerzijds zijn er de grote geopolitieke krachten en onzekerheden, en aan het andere uiteinde is er het schaalniveau van blok, straat, buurt of wijk waarop burgers zelf actief kunnen zijn. Daar zit een enorme spanningsboog tussen.

'Dat is de crux van de energietransitie. Het is niet alleen de overschakeling van fossiele naar niet-fossiele energiebronnen, het impliceert ook een compleet nieuwe infrastructuur. Die cascadering van schaalniveaus, waarbij we op elk schaalniveau elektriciteit en warmte uitwisselen, dat is nog maar het begin. Dat zal er over dertig jaar echt heel anders uitzien. Het is ook niet zozeer de techniek, maar meer: hoe gaan we dit organiseren?'

Op lokaal niveau ontstaan niet alleen initiatieven van mensen die aan de transitie willen meedoen, maar ook van mensen die actief tegenwerken.

'De transitie moet samen met burgers worden gedaan. Als we het niet mét de mensen doen, krijgen we nog veel meer weerstand. Begin met de mensen die willen en kunnen, de *coalition of the willing and able*. Daarna komen de twee groepen die nog aarzelen, eerst degenen die wel willen, maar nog niet kunnen, en dan degenen die wel kunnen, maar nog niet willen. De laatste groep bestaat uit degenen die niet willen en niet kunnen. Dat is zo'n 30 tot 40 procent. Dat zijn meestribbelaars. Negeer die even. Want als je daarmee begint, gooien ze gelijk zand in de machine.' ●

Ik wil een
transitie waar

buurten
blij
van
worden

Als ‘challenge officer’ bij netwerkbedrijf Alliander werkt Pallas Agterberg zowel in het groot als in het klein aan de energietransitie. In het groot, door de historische omvang en betekenis van de transitie te benadrukken. In het klein, door concrete en herhaalbare methoden te ontwikkelen die op de schaal van een straat of een woonbuurt kunnen worden toegepast. Ze richt zich op strategie en innovatie, met een brede blik waarmee ze op ieder terrein – wonen, werken, industrie, landbouw, vervoer – de eigen specifieke transities onderscheidt.

30

Stad-Forum spreekt Agterberg in december 2022. We leggen haar de grote cijfers van de klimaatopgave en de energietransitie voor – de mondiale, landelijke en Amsterdamse CO₂-doelen – als startpunt voor een gedachtewisseling. Maar zij tekent bezwaar aan tegen deze invalshoek, en neemt de loop van het gesprek over.

Agterberg: ‘Ja, ik zag jouw cijfers. En dat helpt dus niet. De cijfers kloppen wel, maar het helpt niet, omdat het niet tot de juiste actie uitnodigt. Als je begint met de mondiale opgave, en die opdeelt in landelijke, provinciale en regionale opgaven, en ook Amsterdam een target meeg geeft, dan heeft dat als effect dat niemand het herkent als de eigen opgave. Het is dan iets wat het ministerie van Economische Zaken ons oplegt, en daarom komt die windmolen hier voor de deur, en daar ben ik tegen. Er valt dan weinig te bespreken.

Je kunt beter onderscheid maken naar typen oplossingen. Voor elke sector of elke situatie zijn dat andere. Het eerlijke gesprek gaat over:

wat voor energie gebruik je, hoe zou het anders kunnen, wat voor energie heb je nodig en waar halen we die vandaan? En dan bedenk je dat iedere stad of gebied een deel krijgt van de energie die op de Noordzee is opgewekt, maar de rest moet je zelf doen.

Dan leg je de verantwoordelijkheid dicht bij huis, maar daarmee ook de mogelijkheid om er iets aan te doen. Het gaat bij de energietransitie om grote en ingrijpende veranderingen, en op alle terreinen zie je een enorme strijd om de ruimte naar boven komen. Daarom is het schaalniveau van de buurt voor mij zo belangrijk. Naarmate je meer kunt doen in de woning, in de straat en in de buurt, wordt de opgave en de aanpak overzichtelijker en beter toepasbaar. En kun je vandaar opschalen.’

De schat is op

‘De filosoof Peter Sloterdijk schrijft: een van de bepalende narratieven in onze samenleving in de afgelopen vijfhonderd jaar is dat we op zoek zijn naar de schat. Vandaar de fascinatie voor piratenverhalen, vandaar dat we meedoen aan

de loterij. We willen de schat winnen. En toen de fossiele energie vanaf de negentiende eeuw via steenkool en olie, en later gas, zo overvloedig beschikbaar kwam, toen hebben we de schat gevonden. Sindsdien zijn we bezig die schat zo snel mogelijk op te maken. Dat doen we door onze maatschappelijke en economische keuzen te baseren op de alomtegenwoordige beschikbaarheid van fossiele energie tegen een zeer lage prijs.

Die schat is nu op. Want terwijl de schat ons voorheen mogelijkheden gaf, kost ze nu meer dan wat je eruit haalt. Dus moeten we onze keuzen heroverwegen. We hebben over de hele linie nieuwe oplossingen nodig. We hebben honderdvijftig jaar één kant op bewogen en moeten het nu anders doen.

Veel mensen zien de transitie als een simpele omschakeling. Als we de kolencentrales uitzetten en de windparken aan, dan zijn we er. Dat ontkent de diepe vervlochtenheid met fossiele energie in alles wat we doen. Je plaatst het buiten jezelf, iemand anders moet het oplossen, het liefst tegen dezelfde prijs of iets goedkoper. Daarmee is het ook consumentisme geworden. Als je er zo naar kijkt, dan kom je er niet. Het is veel meer.

Eigenlijk heeft ieder zijn eigen transitie. In het wonen, het werken, de industrie, de landbouw. Elke van deze transities gaat over meer dan alleen energie. Neem de glastuinbouw. Die verbouwt komkommers, paprika's en courgettes op een manier die eigenlijk overal kan plaatsvinden doordat ze niet grondgebonden is. Vervolgens worden de komkommers per vliegtuig over de hele wereld verstuurd. En dus kun je je afvragen: doen we de dingen wel op de goede plek? Waarom telen we ze op de plek waar dat nu gebeurt? Dat de glastuinbouw zo groot is in Nederland, heeft te maken met de lage gasprijs. Net zoals er een grote kunstmestfabriek in Zeeland staat omdat ons

aardgas lange tijd zo enorm goedkoop was. Nu het goedkope aardgas als factor verdwijnt, is het de vraag of de productie misschien beter op een andere plek kan.

Daarom helpt die onderverdeling per land of regio of sector niet. Als je het alleen maar binnen die vakjes verdeelt, dan blokkeer je jezelf bij het vinden van oplossingen. Een teler die zijn kassen verplaatst naar een plek met ruim beschikbare, goedkope fossielvrije energie én dichtbij de afnemers zodat er niet meer hoeft te worden gevlogen, heeft een fantastisch verdienmodel. Maar dat is op dit moment het laatste waar de meeste tuinders aan denken.’

31

“Met de
overvloed aan
fossiele energie
hadden we de
schat gevonden.
Die schat
is nu op”

Vijftien bedrijven

'Ook voor de industrie is de transitie onontkoombaar. Ook hier gaat het om veel meer dan energie alleen. Zoals de circulaire transitie, de robotisering, de digitalisering. Op elk van die vlakken moet de industrie enorme slagen maken, en dat komt nu allemaal bij elkaar. Er zijn grote en moeilijke keuzen nodig. Je moet misschien andere industrie hierheen halen, en sommige bestaande laten vertrekken omdat ze niet past bij onze ruimtelijke mogelijkheden voor energieopwekking op zee en op land.

Kijk naar de zware, energie-intensieve industrie zoals chemie, staal en aluminium. Vijftien grote bedrijven nemen samen 60 procent van het energieverbruik in Nederland voor hun rekening. In termen van elektriciteit gaat dat alleen maar meer worden. Je kunt zeggen: doe één bedrijf minder en je hebt bij wijze van spreken evenveel besparing te pakken als de hele gebouwde omgeving. Die verhoudingen zijn extreem. Daar zijn echt grote klappers mogelijk.

Maar net als bij de glastuinbouw kun je de industrie niet willekeurig verplaatsen. Van belang is niet de locatie op zichzelf, maar de aard van het productieproces. Kun je een productieproces creëren voor duurzaam staal, zonder CO₂-uitstoot? Ja, dat kan. Dat wordt in Zweden al gedaan en je kunt het proces naar Nederland halen. Maar doe je het energie-intensieve deel, dus het ruwe staal, ook in Nederland? Of ga je in Nederland zoveel mogelijk proberen circulair staal te maken, dat veel minder energie vergt? En voor zover je nog nieuw staal nodig hebt, komt dat dan uit IJsland of Afrika of ergens anders waar goedkope fossielvrije energie beschikbaar is?

In Amsterdam spelen vraagstukken over de energietransitie in de industrie in het Westelijk Havengebied. Daar zijn de vragen heel anders dan in de rest van de stad. Stel je voor dat je omschakelt naar waterstof als energiedrager voor de industrie. Ga je dan ook zelf waterstof maken? Ik denk dat het Westelijk Havengebied

daar geen logische plek voor is, dat je dat eerder op zee doet of importeert. En wat ga je dan met die waterstof produceren? Dat zijn vragen die je moeilijk met andere Amsterdamse opgaven kunt combineren, dat moet je apart bekijken.'

Smart energy hubs

'Voor bedrijventerreinen en voor de stadslogistiek ziet de transitie er weer anders uit. Bedrijven moeten toe naar emissievrij transport, zeker in Amsterdam. Ze kopen nu massaal elektrische bussen en dan lopen ze ertegenaan dat het elektriciteitsnet vol is. Dat komt omdat er bij de plannen voor emissievrij transport onvoldoende rekening is gehouden met de vraag of het elektriciteitsnet het wel aan kan.

Hoe kunnen die bedrijven toch elektrisch laden, zodat ze emissievrij de stad in kunnen? Dat is mogelijk met een combinatie van technische oplossingen, zoals voldoende zonnepanelen op het dak, een laadplein, een grote batterij erbij, en als aanvulling misschien een gas- of dieselgenerator voor de moeilijke momenten. Je ziet nu snel van dit soort 'smart energy hubs' tot stand komen. In pilots wordt nu onderzocht op welke manier dit kan zonder alsnog het net te overbelasten. Ook de regelgeving moet nog worden aangepast, want die laat het nu nog niet helemaal toe. Maar de oplossingen zijn er, en de wachtrijen zijn er ook al.

Vervolgens constateer je dat je met zon op het dak soms goedkope en soms dure stroom hebt. Voor bedrijven is het de vraag hoe ze kunnen meebewegen met de beschikbaarheid van de zon om de stroom zo goedkoop mogelijk te krijgen. En kun je er ook 24 uur op draaien? Opslag van elektriciteit is een oplossing, maar je kunt ook andere keuzen in de bedrijfsorganisatie maken. Zoals een koeriersdienst die besluit om 's avonds te leveren in plaats van 's ochtends. Door 's avonds te leveren kunnen hun elektrische busjes overdag worden geladen op zonne-energie, terwijl ze bij ochtendlevering

15 grote bedrijven
verbruiken samen
60%
van de energie
in Nederland

in de piektijd zouden moeten laden, wat veel duurder is.

Dat zijn het soort oplossingen waaraan wordt gewerkt. In plaats van dat we alleen maar fossiele energie door fossielvrije vervangen en verder gewoon doorgaan, gaan we ons richten op de kenmerken van een ander energiesysteem, en daar hoort ook ander gedrag bij.'

Een model voor de buurt

'Ook voor het wonen zijn de keuzen jarenlang gebaseerd op de ruime beschikbaarheid van goedkoop gas. De essentie van het nieuwe energiesysteem is dat we niets meer met gas of benzine doen, maar dat alles elektrisch wordt. Tot nu toe was het aandeel elektrisch in ons energieverbruik eigenlijk heel bescheiden. In een woonhuis gebruik je ongeveer één deel elektrisch en zes delen gas. In de toekomst vervang je dat niet door zeven delen elektrisch. Je probeert efficiënter te worden, door goed te isoleren, en ook een warmtepomp is efficiënter, en zo kom je uit op twee tot drie delen elektrisch voor de woning, plus eventueel de laadpaal voor de auto. Waar komt al die stroom vandaan? Het is haast niet te doen om dat allemaal binnen de woonwijk op te wekken, maar hoe meer je dat doet, hoe beter. En de rest moet van buiten komen. Je zou per regio of per stad kunnen afspreken hoe die percentages liggen. Hoe houd je de noodzaak van externe stroom zo klein mogelijk? Om te beginnen door te isoleren. Isolatie is heel belangrijk in de energietransitie. Er is al langer aandacht voor isolatie, maar we komen er nu achter dat er best veel woonwijken vergeten zijn. Die betalen nu de rekening. Bij nieuwbouw gaat isoleren het best, maar bij bestaande bouw moet het ook.

Tegelijkertijd weet je dat je bestaande bouw niet volledig naar niveau A+++ kunt brengen. En dus heb je daar ook andere ingrepen nodig, zoals andere vormen van warmte. Dat kan, daar zijn technieken voor, maar die kun je niet in iedere woning toepassen. En dus hebben we ook

oplossingen nodig op de maat van de straat of de buurt, met bijvoorbeeld kleine of grote collectieve warmtenetten.

We zullen op heel veel plekken met kleine collectieven aan de slag moeten. De hoeveelheid werk die er in de woning moet gebeuren, is voor veel mensen gewoon niet te doen. Het is niet te vatten, te ingewikkeld, het past niet in de manier waarop we zijn georganiseerd. Ook woningcorporaties hebben er moeite mee. Die hebben niet de middelen om voor 30.000 euro aan installaties per woning toe te voegen. Je moet per wijk naar oplossingen die daar het best passen, in de optimale combinatie. Zodat er oplossingen kunnen worden gevonden waarbij minder in de woning zelf hoeft te gebeuren, terwijl het door de collectieve aanpak ook veel beter hanteerbaar wordt.

Ik ben in Amsterdam samen met enkele burgerinitiatieven in gesprek met de stad om deze ideeën uit te werken tot een model dat veelvuldig kan worden toegepast op de schaal van de buurt. Het is vooral een oplossing voor warmte, eventueel ook voor laden, gebaseerd op kleine collectieve warmtenetten. Die zijn soms al goedkoper dan aardgas, en soms ongeveer even duur of duurder, maar het kan altijd. Technisch moet je dan denken aan een modulaire aanpak met industriële warmtepompen, gemiddeld één pomp per honderd woningen. Dus bij driehonderd woningen doe je er drie en bij vijfhonderd woningen doe je er vijf. Per geval moet je kiezen welke straten meedoen, en waar de pompen komen, en ook van belang is hoe actief de bewoners zijn. Wij zijn op zoek naar een model waarin bewoners die iets willen, terecht kunnen bij een loket waar ze geld kunnen krijgen voor een verkenning. Die verkenning duurt een paar maanden, en daarna kun je het project serieus voorbereiden. Dan heb je ook al iets georganiseerd in de buurt, met bewoners en al dan niet samen met gemeente, woningcorporaties, netbeheerder en wie dan ook. Dan ga je naar fase twee, met een serieuze

“Bestuurders onderschatten vaak nog de diepte van de transitie”

projectontwikkeling, waarbij de gemeente waarschijnlijk mede-eigenaar moet worden. Fase drie is de realisatie door professionele bedrijven. Zo heb je een procedure, een loket en een stappenplan. Het is dan nog niet net zo makkelijk als het bestellen van een cv-ketel, maar het wordt wel overzichtelijk. En dat moet op een manier die ook toepasbaar is op bestaande woningen die onvoldoende geïsoleerd zijn. Zo'n soort aanpak, daar zoek ik naar.

De techniek is in zo'n modulaire aanpak bijna altijd hetzelfde, en je kunt het model met een paar parameters aanpassen aan de specifieke omstandigheden. Soms maak je gebruik van aquathermie, soms van restwarmte, en of het haalbaar is kan ook te maken hebben met hoe groot je voortuin is. Hiermee zou je tot een route kunnen komen die veelvuldig kan worden toegepast. Het moet haalbaar, toegankelijk en eenvoudig zijn op een manier die mensen willen. Dat is het tegenovergestelde van de

route waarbij iemand ergens op het gemeentehuis een kaart tekent en aan de bewoners een briefje stuurt: dan en dan wordt er bij jou een warmtenet aangelegd.

Ik hoop dat we een werkwijze vinden om heel veel buurten achter elkaar te kunnen doen op een manier waar die buurten heel blij van worden. Ik doe al een paar van deze projecten, maar het is nog geen vanzelfsprekendheid. En waarom niet?'

Open deuren

'Veel van dit type oplossingen zijn eigenlijk nog net niet klaar om op grote schaal te worden toegepast. Als verklaring zie ik vier open deuren. Om te slagen, moet de samenwerking van actoren kloppen, bijvoorbeeld tussen investeerder, gemeente, woningcorporatie en bewoner. Het moet ook financieel uitkunnen. Het moet wettelijk mogelijk zijn, de regulering moet kloppen, en dat is vaak nog niet zo; de regulering wil wel, maar het klopt nog niet. En tot slot moet het technisch werken; niet alleen in de oplossing zelf, maar ook in relatie met de rest. Je kunt snelladers op straat zetten, maar die werken niet als je nog vijf jaar moet wachten op het benodigde net.

Actoren, geld, regels en techniek, die vier factoren moeten kloppen, maar in de praktijk worden ze zelden alle vier gehaald.

Wat meespeelt is dat fossiele energie, in Nederland aardgas, altijd heel goedkoop was. Bijna elke oplossing is duurder dan wat we gewend zijn. Gas is overal, het heeft schaalvoordelen, alle regelgeving is erop afgestemd. Als je aan iets nieuws begint, is dat vooral in het begin onhandig. Pioniers vinden dat leuk maar de meeste mensen niet. Het is nog niet gemakkelijk omdat het nog niet vanzelfsprekend is. Ook dat is een reden waarom we veel op buurniveau moeten doen. Het is nieuw, het moet wennen, het moet simpeler worden. Dat gas goedkoop is, spreekt nu al niet meer vanzelf. Die kleine collectieve warmtenetten waren voor de oorlog in

Oekraïne tien à twintig procent duurder dan de gasprijs. Maar als je nu zo'n warmtenet hebt, in eigen beheer, dan ben je spekkoper.¹ Er zijn veel meer nieuwe oplossingen mogelijk, bijvoorbeeld met grote gebouwen in de stad. Neem het gebouw van een stadsziekenhuis. De restwarmte van zo'n gebouw zou een warmtenet voor de buurt kunnen voeden. Dergelijke gebouwen ondergaan in de regel eens per 25 jaar een ingrijpende verbouwing. Als het zover is, dan is dat hét moment om de kans te grijpen. Waarom gebeurt het vaak niet? Ik heb wel eens zo'n proces begeleid en gemerkt dat ziekenhuizen andere prioriteiten hebben en er zo min mogelijk tijd aan willen besteden. Idem voor zwembaden, kantoorgebouwen, noem maar op. Het is weer die open deur: de samenwerking van actoren moet kloppen. Alliander, waar ik werk, heeft een van zijn gebouwen door architect Thomas Rau circulair laten verbouwen, en het is ook energie-producerend gemaakt. Er wordt meer opgewekt dan er wordt gebruikt. Dat is acht jaar geleden gebeurd en het is nog steeds toonaangevend. En het is niet duurder, als je rekent naar de aanvankelijke investering en de maandelijkse lasten. Het kan dus. Het is gewoon een kwestie van doen, ook voor zo'n ziekenhuis en ook voor alle kantoorgebouwen die per 1 januari 2023 wettelijk energielabel C moeten hebben. Als ze dat label niet hebben, moeten ze dicht. Het zou een mooie actie zijn als dat ook gehandhaafd wordt. Dat is de wet namelijk. Het zou heel erg helpen, want dan zijn ze een half jaar later allemaal op orde.'

Optredende overheid

'Van veel keuzen weten we al tien jaar dat ze gemaakt moeten worden, en dat ze technisch kunnen, maar het gebeurt nog veel te weinig. Beleidsmakers hanteren nog altijd de redenering: dat moet de markt maar doen. Terwijl het maatschappelijke vraagstukken zijn waarvan je niet moet denken dat bedrijven die oplossen. Zo

werkt het niet. De overheid moet het zelf oppakken, je moet het organiseren, zeker in een transitie als waar we nu in zitten. Tot nu toe kijken we eerst naar de markt en pakt de overheid op wat de markt niet doet, maar dat is totaal verkeerd-om. Het gaat om het samenspel. De overheid is bovendien versnipperd. Naast gemeenten, provincies en het rijk zijn er RES-regio's, verkeersregio's en metropoolregio's. Niemand heeft het volle mandaat. Ook de gemeente Amsterdam niet. De gemeente gaat niet alleen over de plaatsing van windmolens, over de keuze of een huiseigenaar wil aansluiten op een warmtenet, of over het isoleren van de woning. Alles zit vast in contracten met marktpartijen. Woningcorporaties hebben hun eigen dynamiek. Het organiseren van al die actoren, dat is wat Amsterdam tot nu toe heeft onderschat. De gemeenteraad denkt: als we een besluit nemen, dan gebeurt het ook zo. Zo werkt het niet. De wethouder komt dan klem te zitten en dan zegt de raad na een jaar: maar wethouder, waarom heb je niks gedaan? Bestuurders onderschatten vaak nog de diepte van de transitie. Bij de start van de vorige kabinetsperiode zei het kabinet: er moeten 100.000 woningen van het gas af. Dat is een niet erg uitnodigende benadering. Je zegt dan dat er iets moet gebeuren zonder dat je een oplossing biedt die werkt. En al na drie of vijf maanden ging de Algemene Rekenkamer tellen hoeveel van die 100.000 al van het gas af waren. Dan heb je zo niet begrepen in wat voor transitie we terecht zijn gekomen. Je kunt beter redeneren in termen van oplossingen. Als het kabinet had afgesproken: we willen drie manieren vinden om anders dan met aardgas huizen te verwarmen, dan zou je een geweldig beleidsplan hebben.'

¹ Bij stadsverwarming is de prijs gekoppeld aan de gasprijs, maar in eigen beheer stijgt de prijs niet mee.

Nu aan de BUURT

Janneke Jansen op de Haar p.38 **Ardine Nicolaï** p.42
Martine van Elsäcker p.46 **George Evers en**
Lucas Winkler p.50 **Ted Zwietering** p.54

Cultuur als
bindmiddel, duurzaamheid
als doel

Janneke Jansen op de Haar is oprichter van het informatie- en adviescentrum voor duurzaamheid Jungle in de Dapperbuurt, en van de FIXbrigade. Het werk van de FIXbrigade werd onlangs beloond met de Nieuw Amsterdam Prijs 2023.

Hoe is het idee voor Jungle ontstaan?

'Jungle komt voort uit muziekcentrum De Badcuyp in de Pijp. Op de achtergrond speelden duurzaamheid, hergebruik van spullen en vegetarisch eten. We kregen steeds meer vragen over hoe je kunt isoleren en hoorden van huurders over eigenaren die er niks aan deden. We besloten het te onderzoeken. Onze elektricien Francis ging bij mensen langs en stelde het probleem vast, waarmee zij het aan de eigenaren konden doorgeven. Toen die nog steeds niks deden, zijn we zelf gaan repareren. Zes jaar geleden (in 2016) besloten we het om te draaien: cultuur als bindmiddel, duurzaamheid als hoofddoel.

We richten ons op mensen met een laag inkomen. Dat vereist een andere aanpak: praktisch werken, zichtbaar zijn, aan de slag gaan. Langzamerhand bouw je een netwerk en heb je het vertrouwen van de buurt. Dan praat het zichzelf door. We begonnen met een kleine groep. Steeds meer vrijwilligers sloten zich aan. Inmiddels heeft de FIXbrigade een leertraject waarin nieuwe fixers worden opgeleid. Dat zijn stagiairs van praktische

opleidingen, vrijwilligers en statushouders met technische kennis of met de ambitie die op te doen. We hebben een hoofdfixer, fixer-leermeesters en fixer-leerlingen. Dat werkt goed: veel fixer-leerlingen groeien uit tot fixer-leermeester, waardoor het zichzelf uitbreidt. Gelukkig hadden we een goede stadsdeelbestuurder, die zag dat dit werkte. Met subsidie hebben we het professioneel kunnen opzetten: goede werkkleding kopen, sets gereedschap, onze technici betalen.'

Wie bereiken jullie en hoe?

'We hebben twee locaties. Bij het Afvalpaleis in de Dapperstraat kan iedereen naar binnen lopen voor advies over energiebesparing. We hebben een huiskamer nagebouwd waar je verschillende oplossingen kunt zien en voelen. Er is koffie, we hebben een repaircafé, een naai-, brei- en haakcafé. Ooit begonnen we op de stoep, nu zitten we in een antikraakpand. De laagdrempeligheid is ontzettend belangrijk omdat je daarmee ook de mensen bereikt die wat moeilijker de weg weten, die nooit op internet kijken. De tweede locatie is ons theater in de Tweede van Swindenstraat. Daar zijn dans- en muziekavonden en tangolessen. Dat is juist een besloten plek, zonder inkijk, waar mensen zich veilig kunnen voelen. Dat is cruciaal voor met name vrouwen, een belangrijke doelgroep van Jungle.'

Kun je zo'n systeem opschalen?

'Dat kan zeker. De FIXbrigades zijn al uitgebreid naar Noord en Nieuw-West, met Europese subsidie. Dankzij een rijksbijdrage is er nu ook een landelijke FIXbrigade. Alleen de gemeente Amsterdam wil nog niet zo. Dat is frustrerend, ook omdat het op onbegrip rust. De gemeente heeft op basis van een rekensom subsidie gegeven aan twee commerciële

partijen die zeiden het voor 650 euro per woning te doen. Dat is dan één uur werk per woning. Onze kosten liggen hoger, 1.000 euro per woning, doordat wij langer bezig zijn, gemiddeld 1,5 dag per woning en met een heel team. Er moet namelijk veel gebeuren: niet alleen een uurtje radiatorfolie en tochtstrips plakken, maar ook waterzijdig inregelen en een infraroodmeting om nauwkeurig vast te stellen waar de lekkages zitten. Dat is nodig om het goed te doen en te zorgen voor een blijvend effect. Onze brigades bestaan op dit moment uit vijf teams, die met elkaar vijf woningen per dag doen.

Met andere woorden: op papier lijkt het duurder, maar feitelijk zijn we veel goedkoper. Het is appels met peren vergelijken, en dat is echt jammer, want nu is het geld van de gemeente op. In Noord en Nieuw-West werken we nu met wachtlijsten, terwijl daar een mega-opgave ligt. Er zijn veel slechte woningen, mensen die het niet kunnen betalen. We krijgen voortdurend telefoontjes uit Centrum en Zuid, waar ook heel veel slechte woningen zijn en echt niet iedereen rijk is. Zolang de gemeente niet over de brug komt, kunnen we hen niet helpen.'

Wat is er, naast een gemeente die lokale initiatieven actief steunt, nog meer nodig?

'Corporaties die de opgave niet ontkennen en niet de schuld bij de bewoners leggen, maar verantwoordelijkheid nemen. Eigenlijk doen wij nu hún werk. De politiek kan hierin een sleutelrol spelen: zij moet corporaties verplichten tot onderhoud en er actief op toezien. Geld, natuurlijk. Verduurzaming van onderop kan niet zonder steun en controle van bovenaf. Op lokaal niveau: kennis, zoals een opleidingssysteem om nieuwe fixers op te leiden. Een charismatisch persoon zoals onze leermeester die deze kennis kan overdragen.

Dat hebben wij nu allemaal in huis, maar je kunt het in principe overal creëren. Het lokale netwerk is je basis: dat biedt de kennis en het vertrouwen dat cruciaal is om dit werk te kunnen doen en een grote groep te kunnen bereiken. Waar je ook begint: koppel je initiatief aan een welzijnsinstelling die al een buurtnetwerk heeft. Dat kan alles zijn: een theatertje, bibliotheek, buurthuis, een sportclub. Het gaat om gedeeld eigenaarschap, dat is de kracht, daar bloeit het op. Als dan de steun er is, van het stadsdeel, de stad, het rijk, dan loopt het. Eigenlijk is het heel simpel.'

www.jungle.amsterdam

Er is warmte genoeg

Als mede-initiatiefnemer van de buurtcoöperatie MeerEnergie zet Ardine Nicolai zich sinds 2015 in voor de aanleg van een coöperatief warmtenet in Watergraafsmeer dat draait op restwarmte van het datacenter Equinix. 'Aan het einde van het jaar bestaan we niet meer of ontwikkelen we definitief een energiebedrijf.'

Je gelooft heilig in energiecoöperaties als motor bij de energietransitie. Waarom is dit een goed organisatiemodel voor de energietransitie? En wat heb je nodig?

'Heel simpel. Energie is een product dat iedereen al heeft en waaraan permanent behoefte is. Als afnemer ben je bij een collectieve oplossing gebonden aan een monopolist. Hierover wil je zeggenschap. Waarom zou je zoiets basaals uitleveren aan een commercieel bedrijf dat er winst mee wil maken? Buurtbewoners hebben geen ander belang dan een gezond lopend bedrijf en levering tegen een redelijke prijs. Het idee van gedeeld eigendom is de essentie van de

buurtcoöperatie. Dit motiveert mensen om mee te doen, zodat we het broodnodige tempo kunnen maken. Cruciaal hierbij is een goede samenwerking met de gemeente. Er is vanwege groot onderhoud toch al graafwerk in een deel van de wijk noodzakelijk. Na een politieke lobby heeft de gemeenteraad het college opgedragen om te onderzoeken of meteen de leidingen voor een warmtenet konden worden aangelegd, ten behoeve van MeerEnergie. De aanleg is in 2022 begonnen en de gemeente financiert het voor. Voor graafwerk in de stad is samenwerking essentieel: als het niet gezamenlijk wordt gedaan, wordt het duurder en geeft het dubbel overlast. Als

je nu de kans niet benut, moet je vele jaren wachten voordat je opnieuw mag graven. Zo'n vertraging betekent dat veel mensen intussen (duurdere) eigen oplossingen gaan zoeken, wat de business case voor een collectieve oplossing aanzienlijk verslechtert. Energiecoöperaties zijn natuurlijk niet het enige antwoord op de mondiale opgave waar we voor staan. Om tal van redenen kunnen in een buurt andere oplossingen beter zijn. Voorop staat voor mij dat oplossingen die door de bewoners zelf worden aangedragen voorrang krijgen. Met een landelijke politiek die het belang inziet van lokale initiatieven en deze actief ondersteunt.'

MeerEnergie wordt alom geroemd als voorbeeld. Toch wordt het nu spannend of het lukt. Hoe komt dat?

'We hebben een uitgewerkt businessplan, afspraken met het datacenter (Equinix), en we werken samen met een warmtenet-ontwikkelaar (Firan). Het probleem bij warmtenetten in bestaande bouw is dat er veel geld voor nodig is; niet voor niets worden er landelijk vele miljoenen vrijgemaakt voor de warmtetransitie. In Amsterdam was er ambtelijke instemming met kapitaal vanuit het klimaatfonds. De gemeentelijke financiële adviseur heeft een jaar lang meegerekend aan onze business case waarin dit geld is opgenomen. Maar in de huidige collegeperiode lijkt deze subsidie ineens toch niet beschikbaar; het klimaatfonds zou leeg zijn. Terwijl precies eenzelfde bedrag per woning wel is gereserveerd voor de warmtemotor met Vattenfall. De gemeente roept al jarenlang dat ze bewonersinitiatieven wil ondersteunen vanwege hun grote belang bij de energietransitie, maar nu het erop aankomt, krabbelt ze terug. Ze hebben kennelijk meer vertrouwen in grote bedrijven dan in bewoners. Saillant is dat, met de nieuwe warmtewet in aanbouw, Vattenfall al zijn warmte-activiteiten *on hold* heeft gezet.¹ Terwijl wij meteen kunnen beginnen!'

Zijn er ook andere complicaties bij een buurtcoöperatie?

'We wonen in een wijk met zogeheten 'gespikkeld bezit'; 20 procent is corporatiebezit en 80 procent particulier. Complicerend is dat de helft van het particuliere bezit wordt verhuurd. Dit maakt dat we behalve met bewoners ook met heel veel eigenaren te maken hebben. Van de vijfduizend huishoudens in de wijk zijn er wel al duizend lid van onze coöperatie. Zodra we de benodigde steun van gemeente en rijk hebben, kunnen we serieus gaan werven. Met het enthousiasme dat er al is, de urgentie van de fossiele problemen, en de kansen voor duurzaam gebruik van restwarmte, solidair, democratisch, zonder winstoogmerk, eigen zeggenschap, en niet afhankelijk van commerciële partijen die aandeelhouders tevreden moeten houden. We hebben gewoon een prachtplan dat bewoners mobiliseert.'

Kan iedereen meedoen aan een energiecoöperatie?

Of profiteren alleen rijke bewoners met veel deskundigheid?

'Je hoeft niet rijk te zijn om zoiets te doen; we houden de kosten juist zo laag mogelijk. En deskundigheid zit overal. Ook is er een landelijke organisatie, EnergieSamen, die bewoners met energie-initiatieven goed ondersteunt. In Watergraafmeer wonen ook mensen in sociale huurwoningen, en corporaties hebben dezelfde doelstellingen als wij: duurzaam en zonder winstoogmerk. Wij zitten nu eenmaal dichtbij de bron. Als omliggende buurten later willen aansluiten, zijn ze meer dan welkom. Er is warmte genoeg!'

Het knelpunt is dus niet zozeer technisch of organisatorisch. Je hebt vooral last van vastgeroeste patronen en een gebrek aan durf.

'Ja, wat dat betreft ben ik in de loop van de jaren niet alleen deskundiger geworden, maar ook *sadder and wiser*. Het komt er echt nu op aan. Aan het einde van het jaar bestaan we niet meer of worden we een heus energiebedrijf.'

¹ <https://group.vattenfall.com/nl/newsroom/persbericht/2022/vattenfall-nieuwe-warmtenetten-en-uitbreiding-bestaande-warmtenetten-on-hold>

Eten is de grote verbinder

Weespanelen, no waste-kooklessen, de aanleg van een warmtenet, groen gas uit een hogedrukvergister, huizen fixen en een buurtmoestuin: Coöperatie de Groene Hub is sinds vier jaar het trefpunt voor groene koplopers en wijkvernieuwers in Gaasperdam. Martine van Elsäcker is een van de actieve bestuursleden.

Toen jullie in 2019 neerstreken in een oud schoolgebouw, begon je klein. Nu is de hub een actieve doe- en leergemeenschap waar de gemeente, energie-maatschappijen, Waternet, netwerkbeheerder en vele anderen zich bij hebben aangesloten. Hoe krijg je zo iets voor elkaar?

'In 2016 kwam ik in contact met Anne Stijkel, die in Gaasperdam woont. Ik volgde bij haar de post-HBO-opleiding 'Cocreation@work'. Via haar ben ik in het bestuur gekomen van Concratos, het

Cocreatie Instituut voor Inclusieve Wetenschap, dat nieuwe duurzaamheidsconcepten bedenkt en implementeert. Anne had het project 'Schijt je Rijk' bedacht, een plan om uit poep energie op te wekken. Daarvoor kregen we Europese subsidie, REACT-EU. Al snel hadden we in de gaten dat we dit niet in onze vrije tijd erbij konden doen. We wilden er iets groots van maken, voor de hele buurt, in het teken van sociale verduurzaming. Maar daar heb je veel mensen voor nodig. We krijgen veel mensen binnen via ons project 'Warmte delen met infraroodpanelen'. Iedereen die bij ons een infraroodpaneel koopt, bekostigt tegelijk een infraroodpaneel voor iemand die het goed kan gebruiken, dankzij kortingen die we als coöperatie hebben kunnen bedingen. Buurtbewoners kunnen daarop aanspraak maken als zij in ruil 34 vrijwilligers-uren inzetten. Nu is de kracht van Gaasperdam de enorme rijkdom aan culturele achtergronden. Wat veel mensen hier blijken te kunnen: heerlijk koken. Dus in ruil voor hun kookkunsten, hebben zij nu een comfortabele woning. En ja, de hub groeit. De mensen die erop afkomen... dan ontstaat er echt iets.'

Inmiddels hebben jullie zogeheten donut-deals die het sociale met het groene combineren, en is de econoom Kate Raworth langsgelopen. Jullie werken met opbouwwerkers en trainers, organiseren kook-en film-workshops, hebben een voedsel-banket, kledingmarkt.

'Ja, we kunnen het nauwelijks bijbenen, zo snel is het gegaan. Dat is deels te danken aan de fijne samenwerking met de vele partners die zich bij ons aansloten, Hogeschool Utrecht, Energie Samen, Waternet, ook de steun van de gemeente. En vooral aan de creatieve ideeën die in de Hub ontstaan om de buurt te betrekken in sociale duurzaamheid. Met subsidie vanuit het Masterplan Zuid-oost is het gaan groeien. Maar de sleutel is vooral: het werkt besmettelijk. Als je mensen de kans geeft, is er zoveel mogelijk! Dat is echt de kracht van de Groene Hub; samen, vanuit je eigen kracht, met respect voor elkaars culturen en rituelen, alles duurzaam. En altijd met eten! Dat is natuurlijk een enorme verbinder. Dat ik zie dat het werkt, dat maakt me ongelooflijk trots. Niet alles lukt natuurlijk. Ons project gordijnen naaien uit 2019 bijvoorbeeld, ook weer

met het idee werk te creëren en huizen eenvoudig te isoleren, heeft niet gebracht wat we toen hadden bedacht. Veel andere dingen gaan wel heel hard. Als je ziet hoeveel mensen afkomen op de workshops, zoals de *no-waste* kooklessen van Nancy. We hebben onder de Groene Hub een fietsdokter, die in een werkplaats kinderen helpt fietsen te repareren. We hebben een QuickFixteam, dat tochtstrips plaatst, lampen vervangt en folie achter de radiatoren aanbrengt bij mensen die dat zelf niet kunnen betalen. We doen nu zes woningen per dag voor een woningcorporatie. We werken samen met Frostudio, een collectief dat jongeren opleidt met een afstand tot de arbeidsmarkt, ze er actief bij haalt en hun talenten inzet. Dat werkt goed. Als je samen werkt met wat er al is, kun je enorm groeien. Dat geldt ook voor de voedseltuinen in het BrasaPark, een project waarin we samenwerken met de Parkmakers.'

En dan hebben jullie nog de biovergister op het terrein staan. Hoe gaat het ermee?

'Het duurde even: vergunningen, verzekeringen, dan weer moest er een hek omheen. Maar hij draait! Het is nog een baby die gevoed moet worden. Er komt nog te weinig gas uit, zelfs de Groene Hub kan er nog niet op draaien. Maar het idee is ervan te leren. Dat het kan is bekend. Maar ik wil hem nu eerst volledig begrijpen, zien wat ie doet. Uiteindelijk is het de bedoeling een vergister te hebben die voldoende gas produceert om de verwarming te laten draaien.

Het idee is simpel: hoe meer afval erin gaat, hoe meer groen gas dat oplevert. En ook: hoe minder ratten te eten hebben. Want ook restjes van pizza, döner of kousenband kunnen erin. Straks kunnen we dus niet alleen hamburgers bakken en ons huis verwarmen. Het is ook het Rattenplan van Gaasperdam. En wie weet: over een tijdje zelfs wel van heel Amsterdam.'

Tijd,
geld, en heel
veel geduld

Hoogoord West is, samen met Hoogoord Oost, het oudste woongebouw van de Bijlmermeer. Wat in 1968 gold als hypermodern, is nu in veel opzichten verouderd. Maar 147 woningen tegelijk verduurzamen, hoe pak je dat aan?

George Evers, secretaris van de Vereniging van Eigenaren Hoogoord West, vertelt.

Je begon in 2020 met het plan de hele flat te verduurzamen. Welke problemen zag je?

'Alles was verouderd. Meer nog dan Hoogoord Oost, dat geheel in het bezit is van één eigenaar (Rochdale), was hier sprake van achterstallig onderhoud. Delen van de verlengde balkons en de galerijen waren verrot, wat een paar ton kost om te repareren. Er waren storingen en een torenhoge energierekening voor algemeen gebruik, zoals de liften. Er was simpelweg te veel geld nodig en te weinig in kas.

Toen ik instapte lag er al een concept-plan klaar, opgesteld door een extern bureau in opdracht van het bestuur. Het idee was om helemaal van het gas af te stappen en het gebouw all-electric te maken, met als resultaat een hoog energielabel.

Dat vonden we niet realistisch. Zo'n operatie is veel te duur. Bijkomende complexiteit was dat alles het jaar ervoor was aangesloten op stadsverwarming, waarbij de cv-ketels in elke woning net waren vervangen. Kiezen voor volledig elektrisch is dan een

enorme desinvestering en verspilling van materialen. Wij focusten op: wat is haalbaar? We hebben eigenaren drie pakketten voorgelegd, variërend van alleen het hoogst-noodzakelijke onderhoud tot een ingrijpende verduurzaming (isolatie, pv-panelen, ledverlichting, energiezuinige liften). Die laatste optie betekende ook het vervangen van al het glas, de kozijnen en deuren, de gevelpanelen én de spouwisolatie in de woningen. Een ruime meerderheid koos voor het laatste pakket.'

Met al die verschillende eigenaren gaat dat niet zomaar. Hoe krijg je dat voor elkaar?

'Hoogoord West bestaat uit 147 woningen. Rochdale bezit 31 woningen, 9 eigenaren hebben meerdere woningen en de rest wordt bewoond door eigenaren zelf of worden door hen verhuurd. Dat zijn allemaal individuen, zoiets laat zich lastig organiseren. Er is in zo'n geval veel nodig om iedereen mee te krijgen.

Het belangrijkste: ongelooflijk veel tijd. Er moeten ledenvergaderingen worden georganiseerd, je moet een duidelijk verhaal hebben, nieuwsbrieven versturen, bij mensen aanbellen om uit te leggen wat de plannen zijn. Om in aanmerking te komen voor leningen en subsidies moet een overgrote meerderheid aanwezig zijn op de Algemene Ledenvergadering en ermee instemmen. Daar moet je als bestuur bovenop zitten. Niet alleen om ze bij elkaar te brengen, maar ook om ze te overtuigen van het nut en noodzaak van het verduurzamen van hun vastgoed. Zeker in onze buurt waar de nodige nieuwe gebouwen worden neergezet wil je voorkomen dat het gebouw verouderd is. Dus ja, het helpt dat ik wat meer tijd kan besteden omdat ik gepensioneerd ben.

Maar het is ook complexe materie. Je hebt een adviseur nodig die de verschillende mogelijkheden onderzoekt en doorrekent, en die weet wat er nodig is om leningen en subsidies aan te vragen, want dat is een ongelooflijk karwei. Wij hebben gewerkt met de Energiesprong Alliantie (ESA). Uiteindelijk is het gelukt. We kregen een lening van het Nationaal Warmtefonds, subsidie uit het Volkshuisvestingsfonds van de gemeente Amsterdam en van de Rijksoverheid. Met dat geld kun je ook de adviseur betalen. De combinatie van een groot aantal eigenaren, het feit dat al die mensen meegaan met het afsluiten van een lange leningstermijn (20 jaar), dat zij akkoord zijn met hogere servicekosten (gemiddeld zo'n vijftig euro extra per maand), en dat het is gelukt de lening en de subsidie binnen te krijgen – dat alles is best speciaal. Ook Rochdale moet namelijk meedoen, dat was een voorwaarde. Voor een woningbouwvereniging die zelf geen belang heeft bij een lening, is dat beslist niet vanzelfsprekend.'

De wereld staat vol met grote woongebouwen als Hoogoord. Welk advies heb je voor andere vve's?

'Het kost tijd, geld, en heel veel geduld. Niet voor niks heeft de gemeente een flinke subsidiepot om eigenaren bij dit proces te ondersteunen. Dat is ook echt nodig, zonder dat hadden we het niet kunnen doen. Investeer in een plan, en neem een specialist in de armen, probeer het niet allemaal zelf te doen. Maar vooral zou ik willen zeggen: verduurzaming betekent niet alleen een stijging van je woningwaarde, het is een noodzaak. Om klaar te zijn voor de toekomst en uiteindelijk geld te besparen, moet je wel. Het kan niet anders.'

Het Ketelhuis op het WG-terrein in Oud-West begon in 2018 met plannen voor een eigen energiesysteem op basis van aquathermie. Het idee was helder: het moet betaalbaar zijn, duurzaam en lokaal gewonnen. De Cooperatie Ketelhuis WG zocht alles uit en noteerde de lessen in een openbaar logboek. 'Iedereen kan dit,' zegt voorzitter Ted Zwietering.

Waarom aquathermie?

'Ons plan voor een duurzaam energiesysteem startte met een groepje van tien mensen. Iedereen kon iets anders: drie zijn technici, drie hebben een achtergrond in communicatie en nog eens drie à vier hebben beleidsmatige ervaring. Vanaf het begin komen we tweewekelijks bij elkaar. We vroegen ons af: Wat kan er technisch? Welke partijen willen in opdracht van een groep bewoners zo'n plan uitwerken? Het idee voor aquathermie kwam al vrij snel in beeld. Het Wilhelmina Gasthuis-terrein ligt naast het Jacob van Lennepkanaal. Hierin zit genoeg water om de hele wijk te verwarmen. Het gemaal pompt in de zomer zonnewarmte uit het oppervlaktewater van het kanaal en geeft de warmte af aan water uit de warmte-koude-opslag (WKO), 100 meter onder de grond. Hier wordt de gewonnen warmte opgeslagen en warm gehouden. De buurtwarmtepompen, die draaien op groene elektriciteit die we afnemen van zon- en windcoöperaties, piepen de temperatuur vervolgens op naar 70 graden en brengen ze via het warmtenet de woningen in. Elke woning krijgt een individuele afleverset. Je hebt dus geen CV-ketel en geen gasaansluiting meer nodig. Hoe je zo'n systeem aanlegt en aansluit op individuele gebruikers hebben we laten doorrekenen door de TU Delft. Daaruit bleek dat het allemaal goed kon. Voor de in totaal 1.500 woon-werk-eenheden volstaat 600 meter kanaal. Het hele systeem past

binnen ons terrein, en voor elk van de dertig woonblokken (van laat-19de-eeuwse monumenten tot jaren-tachtig stadsvernieuwing) is een eigen bouwtechnische en bouwfysische berekening gemaakt.'

Op het WG-terrein wonen verschillende mensen, er zijn bedrijven, maatschappelijke instellingen, kunstenaars, een school. Wat vonden zij van jullie plan?

'De communicatie is cruciaal. We hebben nieuwsbrieven gemaakt, een website, werkgroepen en avonden georganiseerd. Het is erg belangrijk steeds opnieuw te laten merken dat je er bent. Na verloop van tijd gaat het balletje rollen: mensen komen in beweging, steken elkaar aan, gooien krantjes door de bus en helpen exposities te organiseren. Een stimulans was de enthousiaste deelname van Waternet, die erg geïnteresseerd was in dit systeem. De gemeente kwam wat stroever op gang, maar is nu ook actief aan boord. Ook Stadgenoot, die zestig procent van de huurwoningen bezit, heeft zich welwillend opgesteld. Onze leden zijn de huurders zelf, maar de uiteindelijke aansluiting van het buizenstelsel op de woningen is het werk van de corporatie.

Inmiddels hebben we 900 startcontracten. Daar zijn we trots op! Het betekent 900 keer

gesprekken voeren aan de keukentafel, 900 keer je voet tussen de deur. Allemaal hebben ze gezegd: wij gaan energie afnemen.'

Jullie worden alom geprezen als voorbeeldproject.

'Dat beeld wil ik rechtzetten. We worden inderdaad vaak neergezet als een uitzonderlijk elitair groepje bijna. Ons verhaal is nu juist: iedereen kan het, op heel veel plekken in de stad kun je precies hetzelfde doen. Natuurlijk heb je koplopers nodig die er vol tegenaan gaan. En moet je geld binnenhalen. Het hele systeem kost zo'n 20 miljoen; daar zijn subsidies voor die je moet binnenhalen, je hebt aanvullend vreemd vermogen nodig en banken die er heil in zien. Maar met de lessen die wij hebben geleerd, moet het herhaalbaar zijn. In ons logboek plankenzondergas.nl zetten we ze op een rijtje. Ik kan het niet genoeg benadrukken: gebruik het! Wij hebben van alles uitgezocht dat nog onbekend was, en die inzichten en leermomenten zijn nu voor iedereen zo te pakken. Ik ben ervan overtuigd dat je een hele serie stadsdorpjes kunt bouwen die op zulke systemen draaien. Als het hier lukt, dan kun je dat zo tachtig keer herhalen. Bovendien is juist voor een waterstad als Amsterdam aquathermie buitengewoon geschikt.'

Wat zijn de belangrijkste lessen?

'Wat ik wel een interessante les vind: die 1.500 woningen blijkt een ideale maat. Het is groot genoeg voor een collectief en betaalbaar systeem, en tegelijk is het als aantal te overzien. We kennen elkaar allemaal, we weten wat er speelt, de onderlinge betrokkenheid is enorm. Het gaat erom dat je je klanten kent. Overigens heeft ons project de saamhorigheid verder bevorderd. Je merkt dat mensen elkaar meer opzoeken, er zijn nieuwe relaties ontstaan. Het verbindende effect is belangrijk voor het welslagen van het project, maar meer nog is het een ontzettend mooie bijvangst. Het laat zien dat het om veel meer gaat dan energie alleen. Het gaat ook over hoe je een buurt bouwt en verstevigt. Ook het feit dat het WG-terrein open ruimten heeft, blijkt handig. Er is net iets meer maat. Maar misschien nog wel de belangrijkste les is: creëer een simpel, glashelder verhaal. Dat is in ons geval: betaalbaar, duurzaam en coöperatief. Dat verhaal moet je duidelijk vertellen, want daar werf je je klanten mee. Ik denk dat dat deels ons succes is. Iedereen begreep vanaf het begin wat we willen en wat we doen. Het heeft gezorgd voor een goede samenwerking met gemeente, Waternet, corporatie en bewoners.'

www.plankenzondergas.nl www.ketelhuiswg.nl

Power to the people

Op zoek naar
buurtcapaciteit

Wat is er aan de hand?

De afgelopen winter werden Amsterdammers hard geraakt door de hoge energieprijzen. Dat kan in de komende winters opnieuw gebeuren. Een belangrijke oorzaak is de staat van de Amsterdamse woningvoorraad. Van de circa 460.000 woningen in Amsterdam hebben 115.000 woningen nog enkel glas. Een derde van de woningen heeft een energielabel C of slechter.

58

De hoge energieprijzen benadrukten nog eens de noodzaak van een energietransitie, waarbij een deel van de transitie eruit bestaat dat we zo min mogelijk kostbare energie verspillen. Woningen moeten worden verduurzaamd, en dat houdt om te beginnen in dat ze moeten worden geïsoleerd. Daar zijn al jaren plannen voor, maar de uitvoering verloopt traag. De hoge energieprijzen van deze winter vormden een dringende aansporing om de verduurzaming te versnellen.

In dit plan vragen we ons af waardoor de verduurzaming van de woningvoorraad zo langzaam gaat. We concentreren ons op de huurwoningen die een groot aandeel hebben in de woningvoorraad als geheel en nog sterker in het slecht presterende deel. We stellen een versnelling voor door beter gebruik te maken van de buurtcapaciteit, uitgewerkt in de vorm van het zogeheten wijkbedrijf. We illustreren dit aan de hand van ingrepen in drie Amsterdamse buurten: de IJsselbuurt in Zuid, Slotervaart Noord in Nieuw-West en Volewijk in Noord.

Waarom verloopt de verduurzaming van huurwoningen in bezit van woningcorporaties en particuliere eigenaren zo langzaam?

Woningcorporaties zijn al jaren bezig met het verduurzamen van hun vastgoed. Althans, bezig met het maken van plannen. Zij bezitten een groot deel van de Amsterdamse woningvoorraad en hebben dus ook een belangrijke rol in de verduurzaming. Het is een rol waar ze niet altijd even blij mee zijn.

Ten eerste beschikken corporaties sinds de invoering van de Verhuurdersheffing in 2013 over veel minder financiële middelen om te investeren in isolatie en verdere verduurzaming dan voorheen. Ten tweede zijn corporaties flink beperkt in hun wettelijke takenpakket. Waar ze vroeger een initiërende en vaak investerende rol speelden in de (her)ontwikkeling van hele stukken stad en van de sociale infrastructuur van

voorzieningen, mogen ze nu nog enkel sociale huurwoningen bouwen en beheren. Daarmee is hen ook een deel van hun pioniersfunctie ontnomen. Ten derde geldt voor zowel woningcorporaties als particuliere verhuurders dat de stijgende energielasten niet op hun begroting drukken; daarvoor draaien de huurders op. Kortom, de huurinkomsten stromen toch wel binnen terwijl de warmte naar buiten stroomt.

Niet de verhuurder, maar de huurder wordt het meest direct geraakt door de gebreken van een slecht verduurzaamde woning. Tegelijkertijd heeft de huurder weinig mogelijkheden om zelf de woning te verduurzamen, anders dan het vervangen van een gloeilamp door een led-peertje en het lager zetten van de thermostaat. De verhuurder heeft veel meer mogelijkheden tot verduurzaming, zoals isolatie van complexen, plaatsing van zonnepanelen en andere warmtesystemen, maar waarom zouden ze er haast mee maken? Het ontbreekt hun aan financiële *incentives*.

Wat moet er gebeuren?

Het energieverbruik moet omlaag. Dat geldt in het algemeen en het geldt des te sterker voor de woningen van de meest kwetsbare groepen. Om weerbaarder te worden tegen de grillen van de energiemarkt is het ook raadzaam zoveel mogelijk energie in eigen beheer te gaan produceren. In Amsterdam zijn al veel initiatieven die werken aan een duurzamere energiehuishouding met een groot aandeel lokaal gewonnen warmte. Inspirerende voorbeelden hiervan zijn elders in dit boek te vinden.

59

De kracht van deze initiatieven is dat ze ontstaan vanuit actieve burgers die het beste voor hebben met hun omgeving en met de gemeenschap waarvan ze deel uitmaken. Ze laten zien dat er bij bewoners en gemeenschappen capaciteit aanwezig is – in termen van bereidheid, kennis, doorzettingsvermogen, investering in tijd en samenwerking – om concreet bij te dragen aan de versnelling van de verduurzaming van Amsterdam.

Een stedelijke verduurzamingsbeweging kan echter niet alleen steunen op deze initiatieven. De initiatieven staan of vallen met de inzet van actieve burgers. Ze hebben het daarbij vaak moeilijk om het oorspronkelijk kleine initiatief groter en meer structureel te maken, terwijl dat toch nodig is om de status quo uit te dagen. Er is dus in potentie bewonerscapaciteit of buurtcapaciteit, maar een groot deel wordt nog niet aangesproken.

Hoe kunnen we deze capaciteit versterken?

De energietransitie vereist ook een transitie in de manier waarop de energiehuishouding in de samenleving is georganiseerd. Tot nu toe is dat een tweepartijenspeelveld dat wordt beheerst door markt en overheid, waarbij de burgerij als toeschouwer mag hopen op een boeiende wedstrijd. We moeten naar een driepartijenspeelveld waar de burgerij zelf aan het spel kan meedoen.

In het tweepartijenspeelveld is de bewoner of burger slechts de consument van energie en woonruimte. In die rol heeft de burger maar beperkte invloed op het spel. In het driepartijenspeelveld is de (georganiseerde) burger

of gemeenschap zelf een actieve speler, die niet louter consumeert, maar ook produceert. Burgers kunnen dan op gelijkwaardige basis hun capaciteit en investeringsvermogen bundelen met de markt en overheid om zo de energietransitie te versnellen.

Wij stellen voor de buurtcapaciteit te versterken door het oprichten van een wijkbedrijf. Het wijkbedrijf voert maatregelen uit die bijdragen aan verduurzaming en energietransitie, en doet dat onafhankelijk van eigenaarschap. De eerste activiteit is het isoleren van woningen, en de tweede het opbouwen van een warmtenet op basis van lokale bronnen.

Hoe werkt het wijkbedrijf?

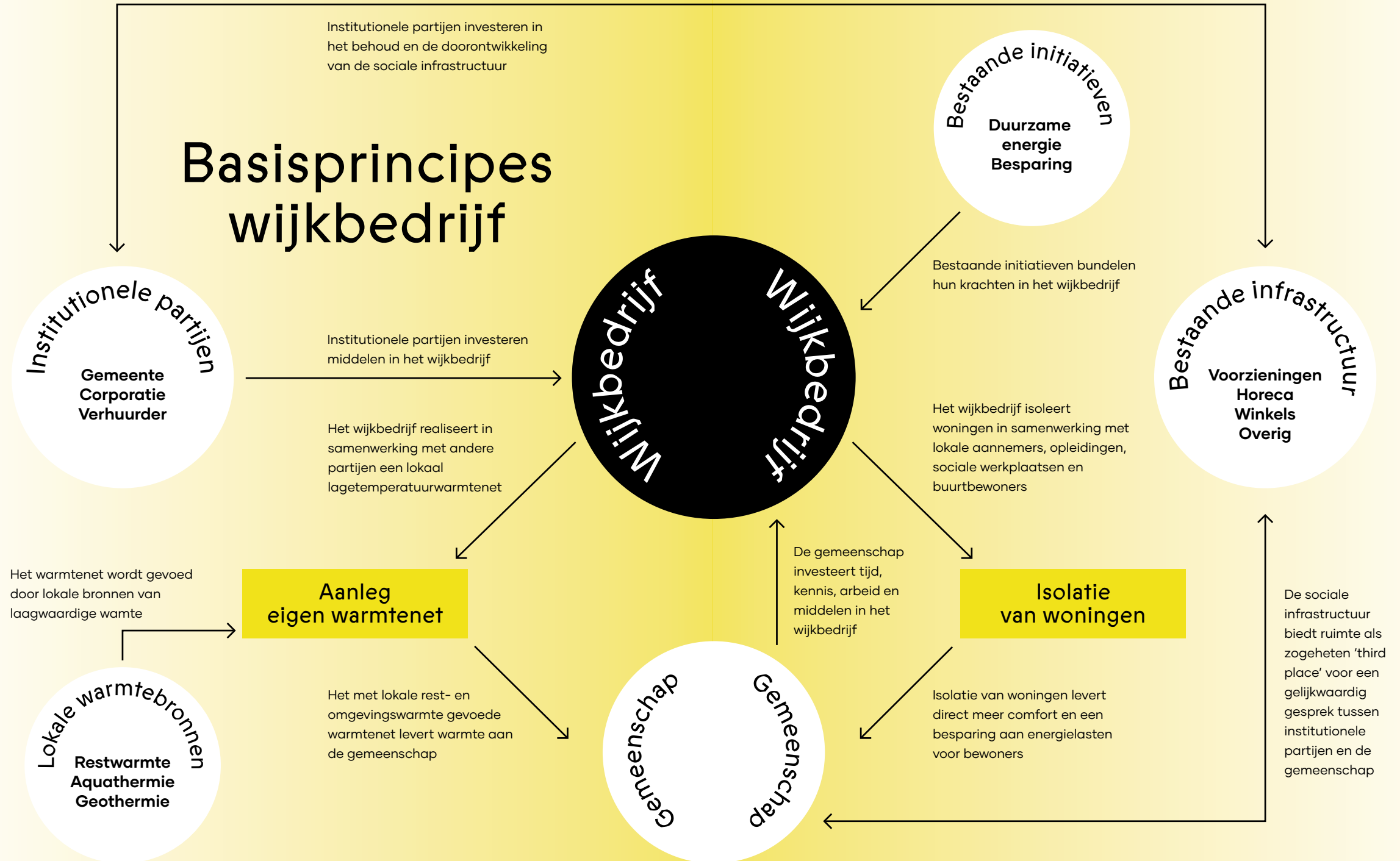
Het wijkbedrijf is, zoals de naam al suggereert, een bedrijf van en voor de wijk. Het werkt samen met de lokale gemeenschap en met bestaande initiatieven. Zowel de gemeenschap als de meer institutionele partijen (zoals gemeente, woningcorporaties, institutionele vastgoedbeheerders) leveren capaciteit in de vorm van tijd, geld, ruimte en/of kennis aan het wijkbedrijf. Het wijkbedrijf krijgt de juridische vorm van een coöperatie. Dit geeft het wijkbedrijf de ruimte om zowel maatschappelijk als ondernemend te handelen.

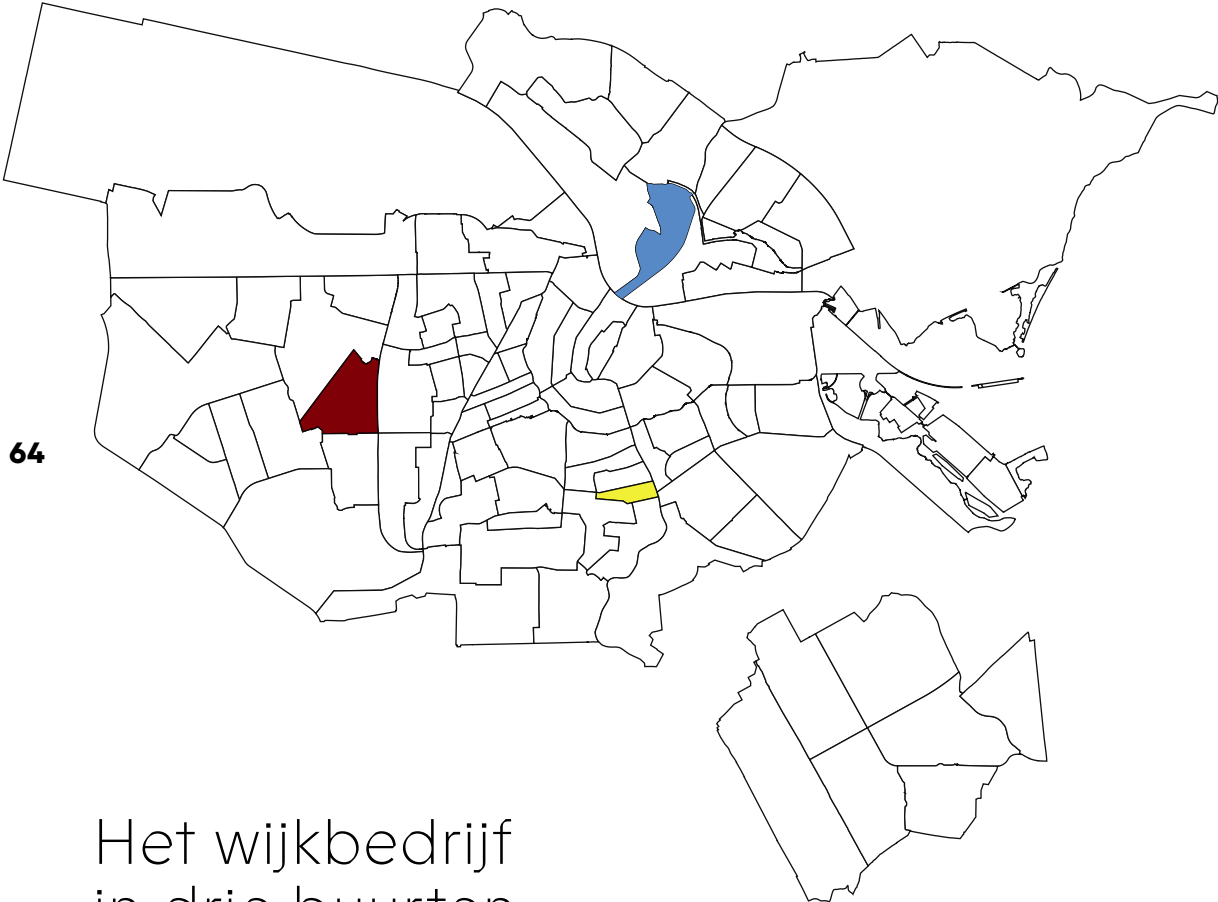
De grootte van een gebied dat door één wijkbedrijf wordt bediend, kan variëren, afhankelijk van de aard en de schaal van de gemeenschap en de ruimtelijke opbouw. In Noord zullen deze gemeenschappelijke eenheden – mede door de stedenbouwkundige opzet – relatief klein en scherp gedefinieerd zijn, terwijl een wijkbedrijf in Nieuw-West een groter gebied zal bestrijken.

Het wijkbedrijf gaat planmatig te werk, zodat niet iedere gebouweigenaar of buurtbewoner individueel met een aannemer in zee hoeft om een woning te verduurzamen. Er zijn standaard-offertes beschikbaar die dankzij de collectieve aanpak gunstiger uitvallen. Het werk wordt gedaan door lokale aannemers en klusbedrijven die zijn aangesloten bij het wijkbedrijf. Voor deze bedrijven heeft dit als voordeel dat zij in hun eigen wijk kunnen werken, via het wijkbedrijf een continue stroom van opdrachten krijgen, en minder tijd kwijt zijn aan individuele offertetrajecten.

Het wijkbedrijf organiseert en coördineert deze werkzaamheden op basis van de beschikbare capaciteit van de aannemers en klusbedrijven. Om de capaciteit aan arbeid te vergroten leidt het wijkbedrijf een pool van mensen uit de wijk op. Dit kunnen wijkbewoners zijn die met pensioen zijn of tijd over hebben naast hun baan en/of huishouden. Het kunnen ook wijkbewoners zijn die normaal geen onderdeel uitmaken van de beroepsbevolking. Denk hierbij aan mensen met afstand tot duurzame arbeid, statushouders of ongedocumenteerde vluchtelingen. Zij kunnen, na een basis-praktijkopleiding, voor een vaste vergoeding per dag de aannemers en klusbedrijven ondersteunen met allerlei werkzaamheden. Uiteraard kunnen wijkbewoners ook andere werkzaamheden binnen het wijkbedrijf oppakken, bijvoorbeeld in de planning, administratie of juridische werkzaamheden.

Behalve dat het wijkbedrijf een centrale rol vervult in de coördinatie, planning en versnelling van de verduurzaming van de wijk, is het ook een fysieke plek in de wijk. Het is de plek waar buurtbewoners laagdrempelig terecht kunnen met vragen over de verduurzaming, waar informatiebijeenkomsten worden georganiseerd en waar opleidingen worden verzorgd. En de plek fungeert ook als werkplaats voor fysieke werkzaamheden. Er liggen om die reden ook materiaal en gereedschap opgeslagen.

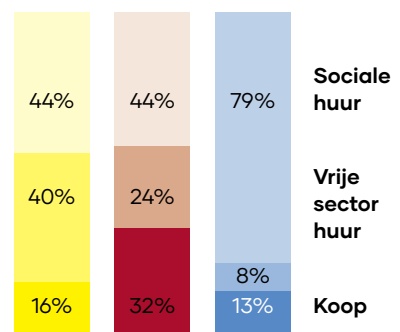
64

Het wijkbedrijf in drie buurten

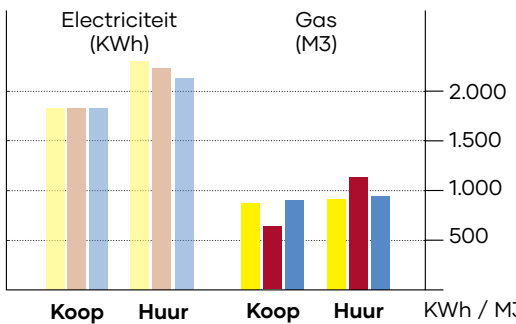
We illustreren de werking van het wijkbedrijf aan de hand van drie Amsterdamse buurten waar het gasverbruik hoog, het energielabel laag, het aandeel huurwoningen (en dus het aandeel enkel glas) hoog, en veel bewoners gezien het gemiddelde inkomensniveau extra kwetsbaar zijn voor de gevolgen van stijgende energieprijzen.

- IJsselbuurt
- Slotervaart Noord
- Volewijk

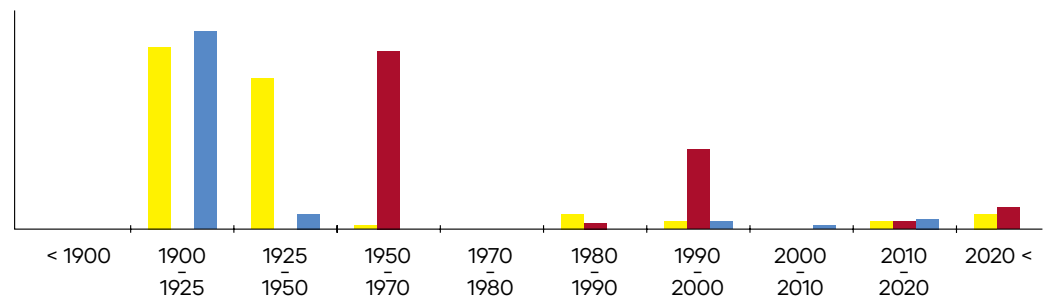
Eigendomssituatie

Gemiddeld energieverbruik per woning

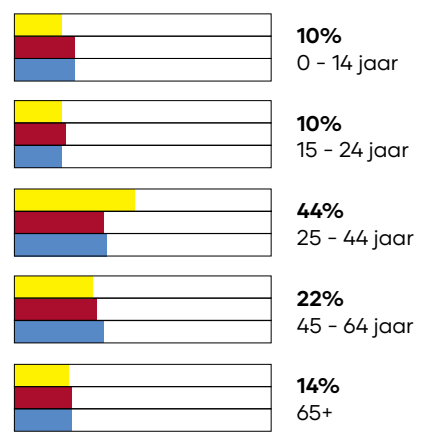

Bouwjaar woningvoorraad

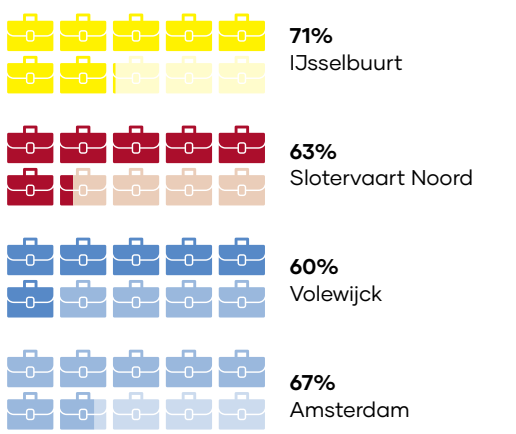

65

Bevolkingsopbouw

Arbeidsparticipatie

Bron: CBS editie 2020

isoleren

Buurt 1
IJsselbuurt

De IJsselbuurt in Zuid is onderdeel van de Rivierenbuurt. De woningen zijn ongeveer een eeuw oud en van monumentale architectuur, maar met een slechte energetische staat. De buurt bestaat voor 84 procent uit huurwoningen, in ongeveer gelijke delen corporatie- en particuliere verhuur. De overige 16 procent bestaat uit versnipperd eigendom met veel kleine verenigingen van eigenaren.

Wat is de opgave?

Veel woningen in de IJsselbuurt hebben een energielabel van C of hoger (dus slechter). Het monumentale karakter van de bebouwing beperkt het toepassen van duurzaamheidsmaatregelen. Maatregelen die niet voldoen aan de eisen voor behoud van de esthetische waarde van de buurt zijn onder meer isolatie aan de buiten-gevel, pv-panelen zichtbaar op daken, en het vervangen van kozijnen. Ook het versnipperde eigendom, vaak ook nog tot elkaar veroordeeld in relatief kleine vve's met weinig expertise én middelen, is een complicerende factor.

Wat is het alternatief?

Het wijkbedrijf kan de woningen per blok isoleren, zodat niet iedere woningeigenaar een eigen aannemer hoeft in te schakelen. Hierdoor kan er effectiever worden gewerkt. Het gaat hierbij niet alleen om snelheid en prijs, maar ook om de zorgvuldigheid en vormgevingskwaliteit die vereist zijn in een omgeving met erfgoedstatus.

Doordat het wijkbedrijf per blok werkt, kan er integraal naar de erfgoedwaarde van het blok worden gekeken. Aan de hand van de cultuurhistorische waardestelling van de gemeente wordt een plan opgesteld. Door op de schaal van het blok te werken, kunnen de oorspronkelijke ontwerpuitgangspunten van de architect volwaardig worden meegenomen in het verduurzamingsontwerp. Op deze manier kan er ook dynamischer worden gekeken naar het begrip erfgoed, voorbij enkel het behoud van het bestaande. Zo nodig kan op de schaal van het blok worden geïnvesteerd in innovaties op het gebied van isolatie en verwarming. Het wijkbedrijf doet aldus blok voor blok nieuwe kennis op die direct in het volgende project kan worden toegepast.

Hoe wordt dit mogelijk gemaakt?

Het isoleren van een woning of bouwblok kost geld. De kosten voor de isolatie van gevel, dak en vloer bestaan globaal voor de ene helft uit kosten voor materiaal en materieel, en voor de andere helft uit kosten voor arbeid. Waar kan het hiervoor benodigde budget vandaan worden gehaald?

Door de oprichting van een buurtfonds wordt de investering voor de verduurzaming betaald via de energiebesparing. Op deze manier is een investering van de huiseigenaar niet nodig. Bijkomend voordeel is dat de huiseigenaar de huur ook niet hoeft te verhogen om de investering te kunnen dekken. Ook de toegenomen woningwaarde (deze stijgt met de verbetering van het energielabel) kan in het fonds voor isolatie worden gestoken.

Het buurtfonds heeft het karakter van een 'revolverend fonds'. Het wordt in eerste instantie gevuld door grote institutionele fondsen die baat hebben bij een snellere verduurzaming van de leefomgeving, zoals verzekeraars, pensioenfondsen, vastgoedinvesteerdere en de overheid. Het bedrag dat bewoners voorheen kwijt waren

aan hun energielasten wordt nu gebruikt om de investering in hun woning terug te betalen, tot het moment dat deze is terugbetaald.

Wat is de rol van bewoners?

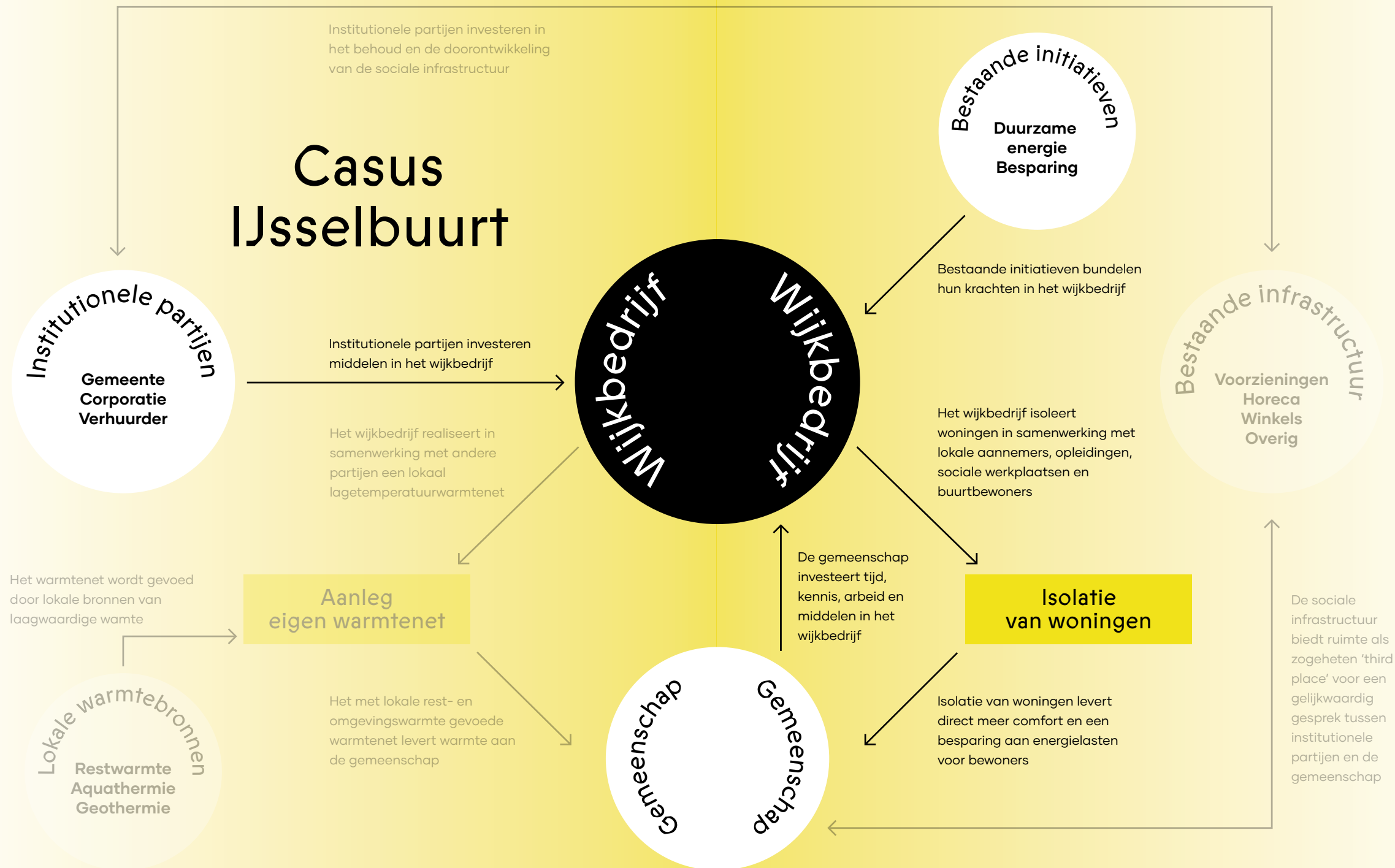
De investering in arbeid die nodig is voor de isolatie kan voor een deel worden gedaan door de huurders en bewoners. Als ieder huishouden eenmalig twee werkweken aan uren investeert, is dat voldoende om de woning te verduurzamen. Uiteraard vraagt dit om de juiste begeleiding én opleiding van deze huurders en bewoners.

Wat is de rol van het wijkbedrijf?

Het wijkbedrijf zal het middelpunt van de aanpak worden. Het wijkbedrijf biedt informatie, ruimte voor opleidingen en gereedschap. Ook wordt het gebouw gebruikt voor de opslag van materialen.

Casus IJsselbuurt

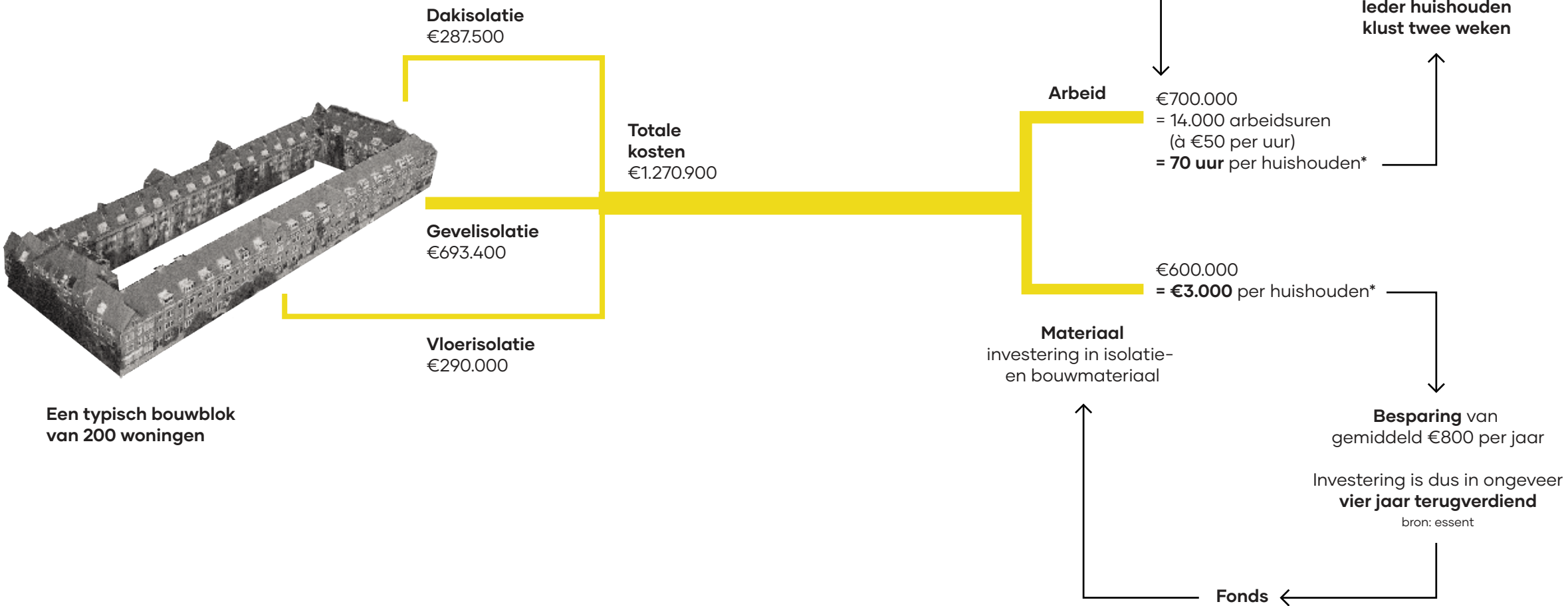
68

69

Financieel model
isoleren bouwblok

Het revolverend fonds wordt gevoed door de energiebesparing van de bewoners en kan gebruikt worden voor de verduurzaming van het pand.

*Uitgaande van 200 huishoudens

Aanleg lokaal warmte net

Slotervaart Noord is onderdeel van de Westelijke Tuinsteden. De meeste woningen zijn gebouwd tussen 1950 en 1970, een kleiner deel in de jaren negentig. Het eigendom is relatief gelijkelijk verdeeld over drie categorieën: 42 procent corporatiehuur, 26 procent particuliere huur en 33 procent koopwoningen.

Buurt 2

Slotervaart Noord

Wat is de opgave?

De gemeente Amsterdam noemt in haar Transitievisie Warmte verschillende mogelijke systemen, afhankelijk van gebouwtype, isolatiegraad, dichtheid en ruimte in de ondergrond. Voor een groot deel van Amsterdam, waaronder Slotervaart Noord, wordt gedacht aan een aansluiting op een warmtenet gevoed door restwarmte uit de industrie. Maar de voorbereiding, laat staan de aanleg en de aansluiting van zo'n warmtenet, laat lang op zich wachten.

Wat is een alternatief?

In plaats van te wachten op de planning van de aanleg van het warmtenet kunnen ook andere bronnen in de directe omgeving worden benut. Zeker als de woningen voldoende geïsoleerd zijn, bieden ook laagwaardige omgevingsbronnen, zoals oppervlaktewater en restwarmte van supermarkten en datacenters, warmte voor een groot aantal huishoudens.

Hoe wordt dit mogelijk gemaakt?

Dankzij de aanwezigheid van de Sloterplas, aangevuld met meerdere kleinere bronnen, is er genoeg omgevingswarmte beschikbaar. Al deze warmte-aanbieders kunnen in een

open lagetemperatuurnet worden verbonden en dan aangesloten op het warmtenet. Zo ontstaat er een flexibel netwerk dat de buurt van duurzame warmte kan voorzien.

Wat is de rol van het wijkbedrijf?

Het wijkbedrijf bouwt in Slotervaart Noord voort op de werkwijze van de lokale energiecoöperatie Westerlicht, waarin bewoners zich al hebben georganiseerd en waarmee expertise over het ontwikkelen van energieprojecten in eigen beheer is opgedaan. Het wijkbedrijf legt zich toe op het ontwikkelen van een decentraal warmtenet in eigen beheer. Er wordt gestart met het verbinden van bronnen en behoeften die dicht bij elkaar liggen. Stap voor stap kan dit decentrale warmtenet uitgroeien tot een buurtdekkende infrastructuur. Die kan te zijner tijd ook worden gekoppeld aan het centrale warmtenet.

Dankzij de lokale energiecoöperatie blijft de energievoorziening in beheer en eigendom van de gemeenschap. Opbrengsten van de energieproductie kunnen worden geïnvesteerd in uitbreiding van het lokale warmtenet. Voor deze toch ingewikkelde

onderneming kan de energiecoöperatie uiteraard samenwerkingen aangaan met zowel de gemeente als aannemers en bestaande netbeheerders, voor bijvoorbeeld de aanleg, beheer en onderhoud.

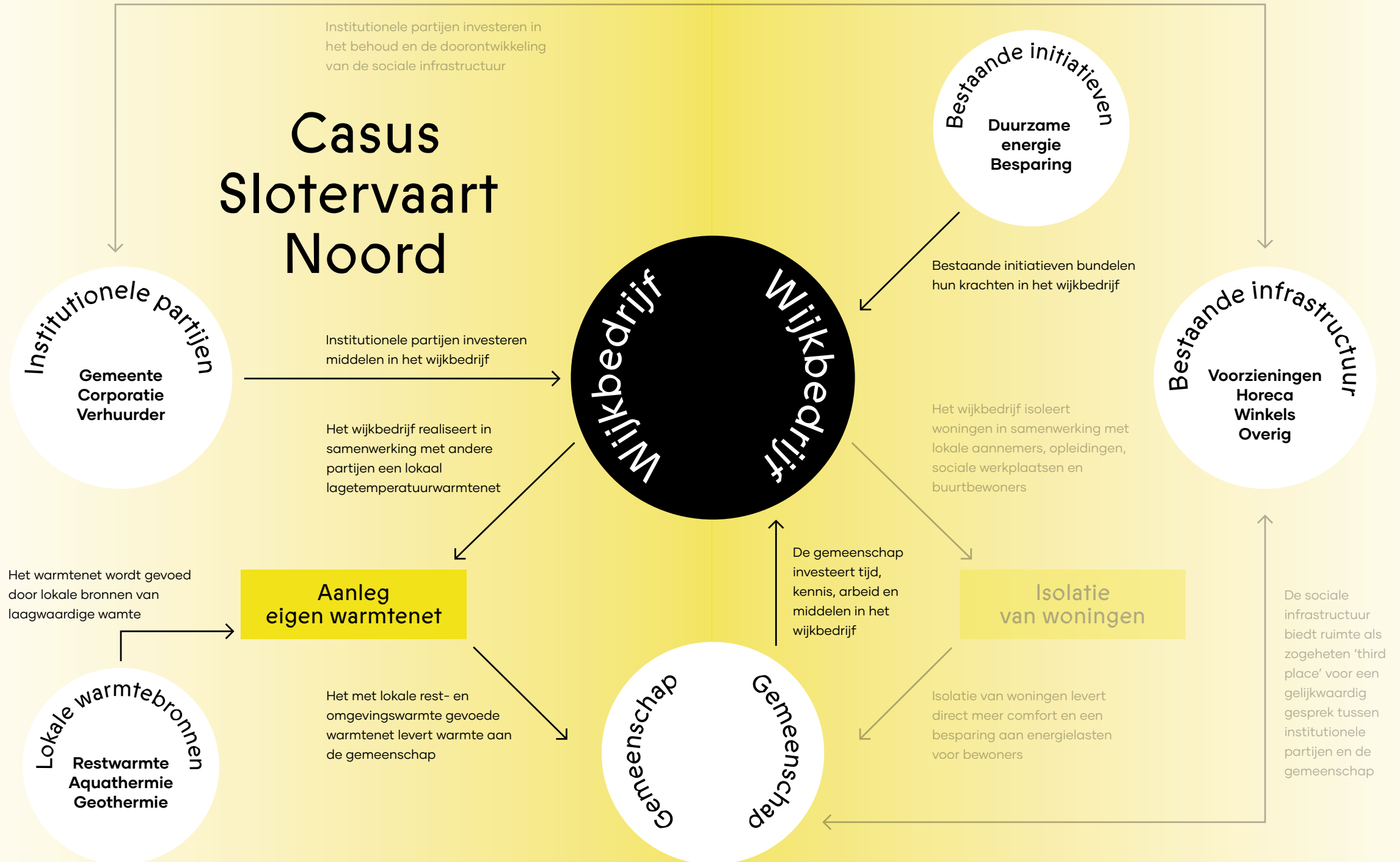
Om de organisatiekracht van de coöperatie en daarmee de groei van het warmtenetwerk te vergroten, wordt aansluiting gezocht bij andere netwerken in de wijk. Denk aan sociaal-culturele en religieuze organisaties. Uiteraard kan bij de uitvoering van de werkzaamheden ook gebruik worden gemaakt van de capaciteit van het wijkbedrijf, en kunnen buurtbewoners bijdragen in de coöperatie.

Wat is de rol van bewoners?

Buurtbewoners kunnen lid worden van de coöperatie en daarmee formeel mede-eigenaar van het energiesysteem en de opbrengsten. Aan buurtbewoners die zelf niet de middelen hebben om te investeren in de coöperatie worden gratis lidmaatschappen verstrekt. Vermogen mag geen graadmeter zijn voor deelname.

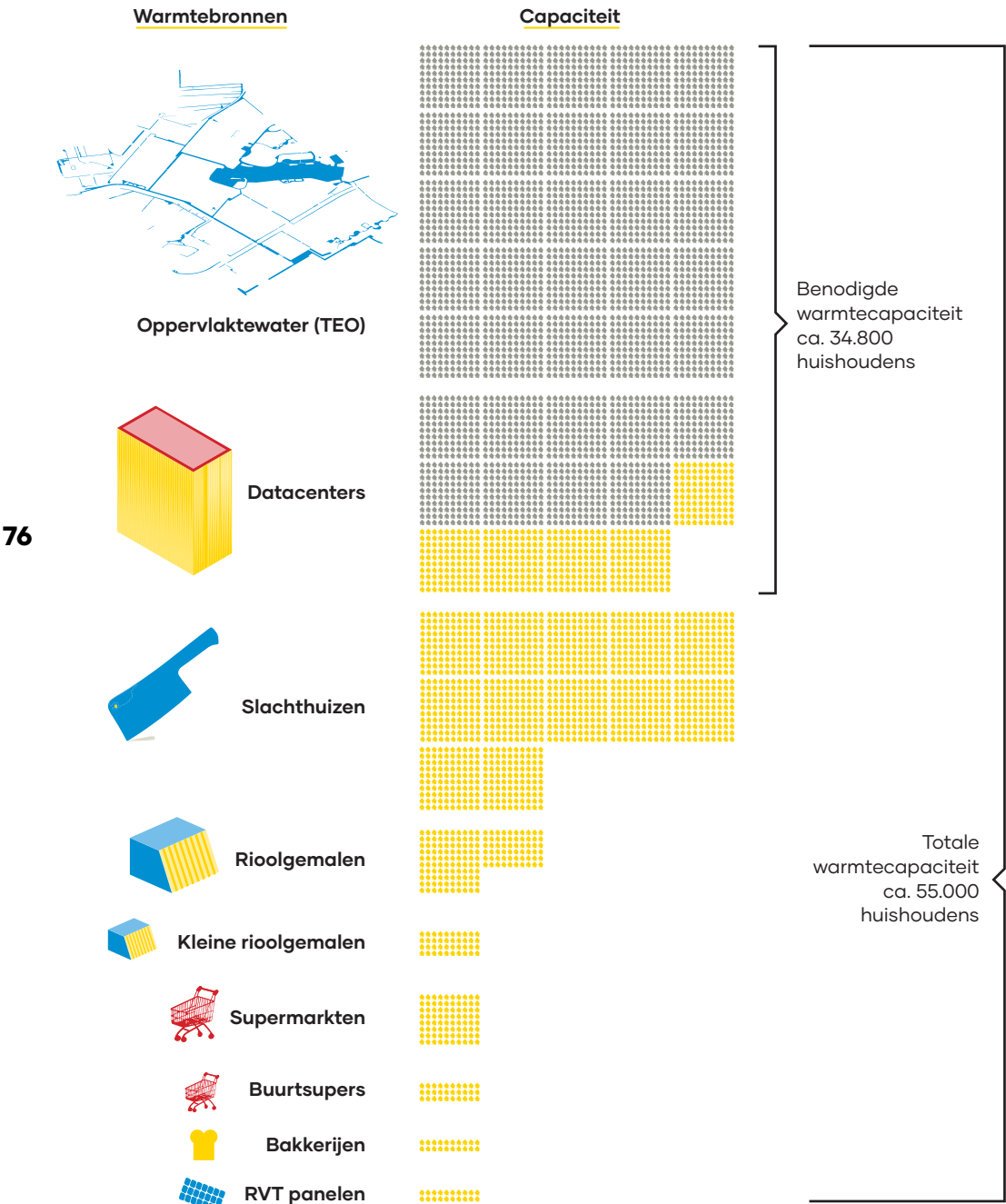
Casus Slotervaart Noord

74

75

Warmtecapaciteit Amsterdam Nieuw-West

Samen werken en vertrouw en

Buurt 3

Volewijck

Volewijck is een wijk in Amsterdam Noord, bestaande uit de Van der Pekbuurt, Ditseldorp, de Gentiaanbuurt, de Bloemenbuurt en Floradorp. De meeste woningen zijn gebouwd in de periode 1900-1945. De eigendomssituatie is vrij uniform, met bijna tachtig procent van de woningen in eigendom van woningcorporaties, dertien procent koopwoningen en acht procent particuliere huurwoningen.

Wat is de opgave?

In de Volewijck bestaat al een plan voor de uitrol van het warmtenet op korte termijn. Het probleem ligt elders, namelijk bij het bijzonder lage vertrouwen van veel bewoners in de gemeente, het energiebedrijf, de woningcorporatie en ander institutionele partijen. Dit is in de hand gewerkt door jarenlang gebrek aan aandacht vanuit de centrale stad voor de gemeenschappen van Noord, door het achterstallige onderhoud en door de verdringing van bestaande bewoners in een tijd van snel stijgende woningprijzen. Om tot een succesvolle transitie te komen zal dit vertrouwen moeten worden hersteld.

Wat is het alternatief?

Het herstellen van vertrouwen heeft ruimte nodig. Figuurlijke ruimte voor institutionele partijen om te verkennen hoe ze mét de gemeenschap kunnen werken in plaats van enkel vóór deze gemeenschap denken te moeten werken. Maar deze institutionele partijen kunnen dit leerproces alleen doormaken door allereerst te luisteren naar de verhalen, emoties, ervaring en kennis van de gemeenschap. De gesprekken en ontmoetingen die hiervoor nodig zijn, moeten plaatsvinden

op plekken die veilig voelen voor de gemeenschap, haar sociale infrastructuur. Er zijn dus letterlijk fysieke ruimten voor nodig.

De sociale infrastructuur is van groot belang voor een wijk. Dit zijn de plekken waar verschillende buurtbewoners en verschillende netwerken samenkomen. De sociale infrastructuur bestaat niet alleen uit de formele maatschappelijke voorzieningen, maar wordt ook gevormd door plekken die voor de gemeenschap belangrijk zijn. De supermarkt, de sigarenboer, de kringloopwinkel, maar ook de bibliotheek en het buurthuis.

Wat is de rol van het wijkbedrijf?

In de wijken waar het vertrouwen in de instituties laag is, is het belangrijk om voor de aanpak van verduurzaming van de wijk allereerst de bestaande sociale infrastructuur van bekende plekken en organisaties te versterken, zodat deze in staat worden gesteld het wijkbedrijf te worden.

Concreet betekent dit dat bewoners direct baat moeten ondervinden van de plannen. Ze moeten betaald worden om activiteiten te organiseren en aan te sluiten bij

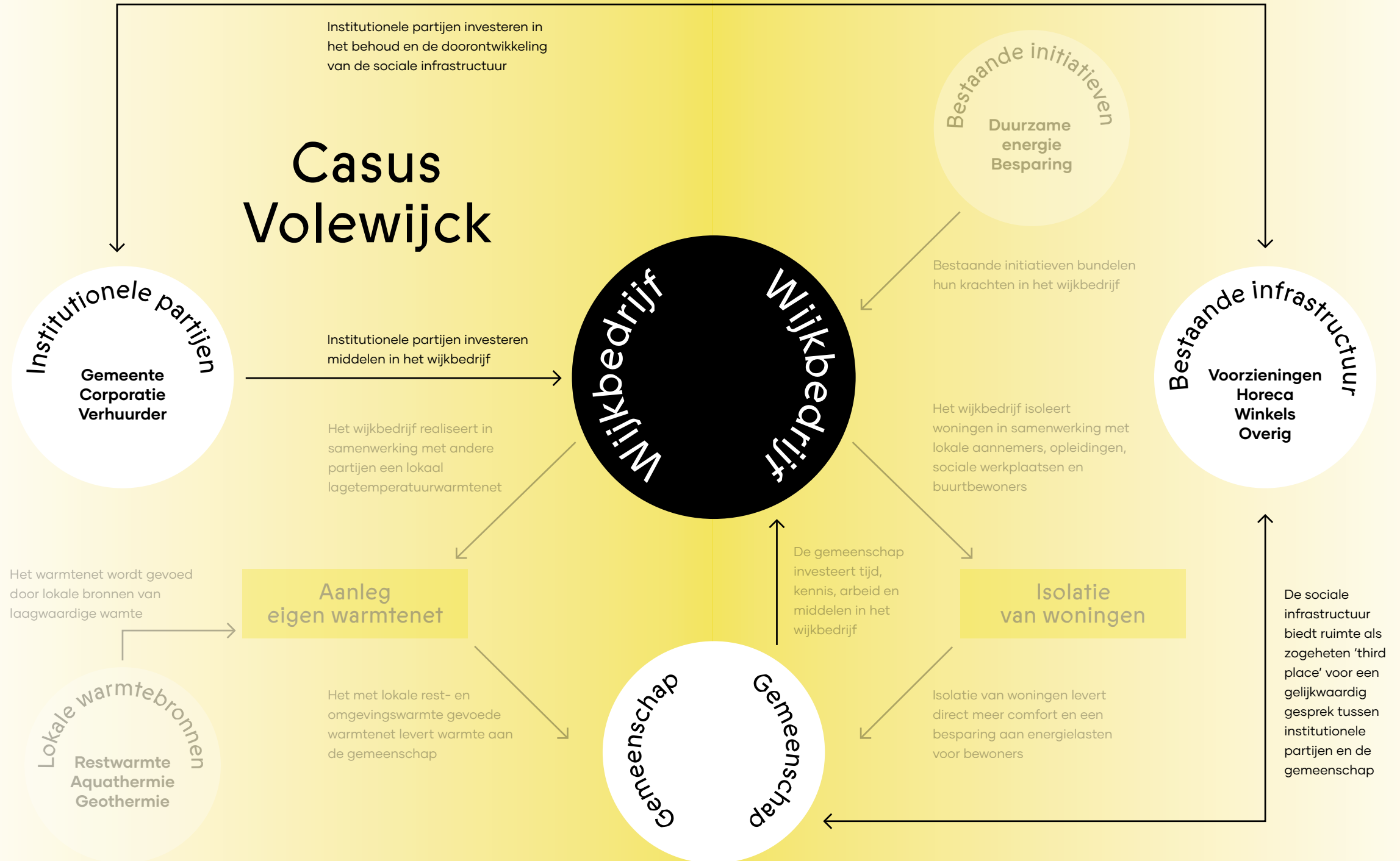
bijeenkomsten die door de gemeente, netbeheerder en woningcorporatie worden georganiseerd in het kader van de verduurzaming van de woningvoorraad. Het doel moet zijn om in het kader van het wijkbedrijf banen voor buurtbewoners te scheppen die bestaanszekerheid bieden. Daarbij hoort dat buurtbewoners worden opgeleid tot bijvoorbeeld energiecoach, installateur van zonnepanelen, timmerman etc.

Ook moeten gemeente, woningcorporaties en netbeheerders investeren in de bestaande sociale infrastructuur, die nu vaak onder druk staat door de stijgende vastgoedprijzen. Investeren in financiële zin én investeren in de toekomst van deze plekken zodat ze ook op lange termijn behouden blijven voor de gemeenschap.

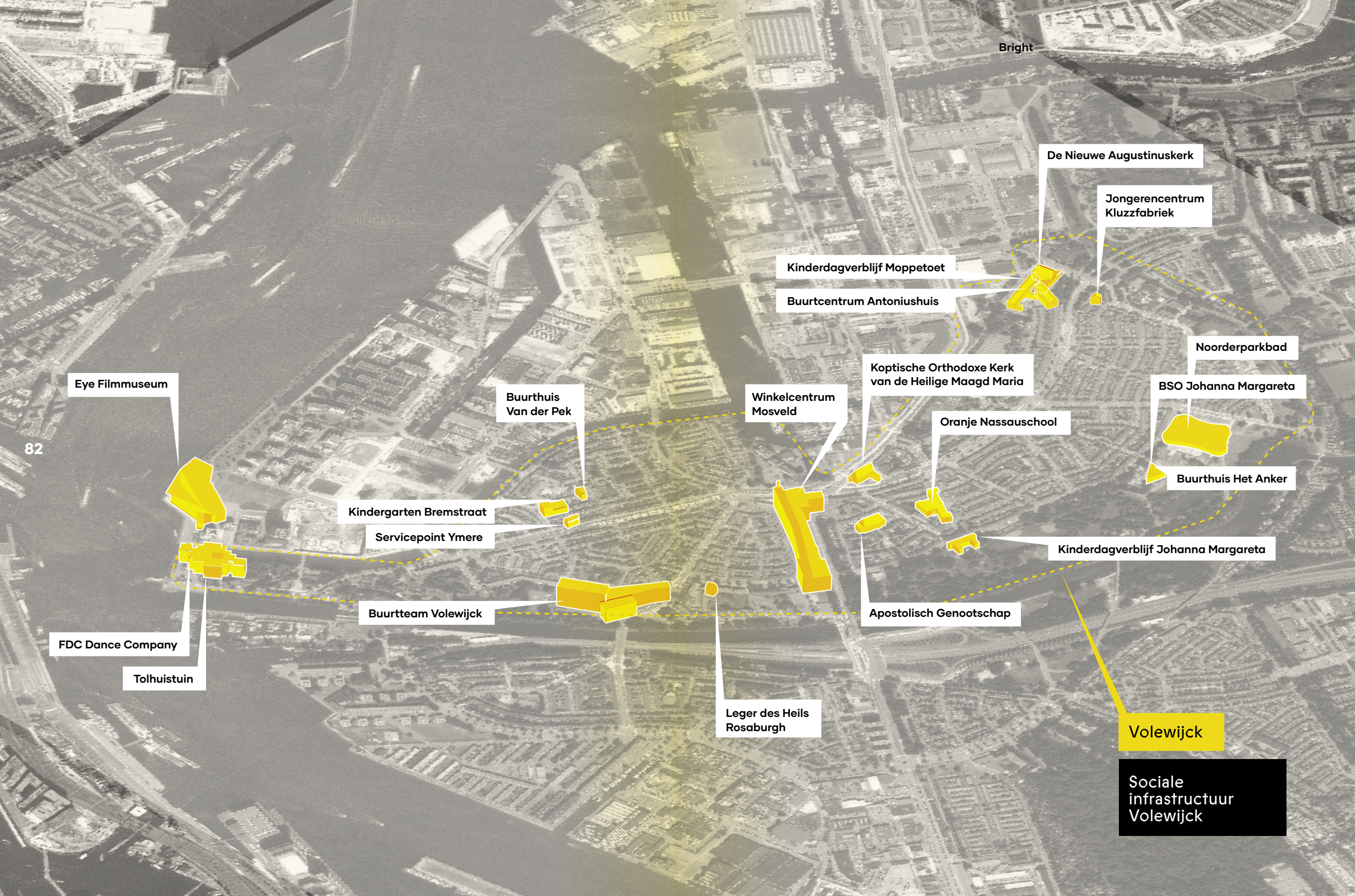
Dit zijn de plekken en organisaties die bewoners vertrouwen. Met dit vertrouwen moet bijzonder zorgvuldig worden omgegaan, indachtig het gezegde: vertrouwen komt te voet en vertrekt te paard. Ieder nieuw initiatief moet daarom voor de lange termijn zijn gegarandeerd.

Casus Volewijck

80

81

Bright

De Nieuwe Augustinuskerk

Jongeren centrum
Kluzzfabriek

Kinderdagverblijf Moppetoet

Buurtcentrum Antoniushuis

Eye Filmmuseum

82

Buurthuis
Van der Pek

Winkelcentrum
Mosveld

Koptische Orthodoxe Kerk
van de Heilige Maagd Maria

Oranje Nassauschool

Noorderparkbad

BSO Johanna Margareta

Buurthuis Het Anker

Kindergarten Bremstraat

Servicepoint Ymere

Buurteam Volewijk

FDC Dance Company

Tolhuistuin

Leger des Heils
Rosaburgh

Apostolisch Genootschap

Kinderdagverblijf Johanna Margareta

Volewijk

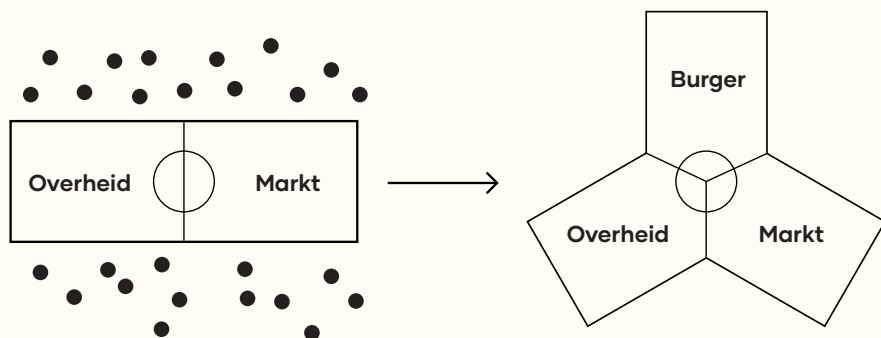
Sociale
infrastructuur
Volewijk

De energiehuishouding is in de samenleving nu georganiseerd als een tweepartijenspeelveld. Het veld wordt beheerst door markt en overheid, terwijl de bewoner of burger ter zijde staat en als consument slechts beperkte invloed heeft.

We moeten naar een driepartijenspeelveld waar de burgerij zelf aan het spel meedoet. De burger, bewoner of buurtgemeenschap wordt een actieve speler, die niet louter consumeert maar ook produceert. Burgers bundelen op gelijkwaardige basis hun capaciteit en investeringsvermogen met de markt en de overheid om zo de energietransitie te versnellen.

84

Wij stellen voor de buurtcapaciteit te benutten door het oprichten van een coöperatief wijkbedrijf. Dat voert maatregelen uit die bijdragen aan verduurzaming en energietransitie, onafhankelijk van eigenaarschap, met en voor de buurt. De transitie wordt versneld, de gemeenschap versterkt. »

Nu aan de BUURT

Marian Prins en Paul van Dijk p.86

Selli Alturterim p.90 **Hans Roeland Poolman** p.94

Pauline Westendorp p.98 **Mohamed Zouini** p.102

Ons werk is
een publieke
zaak

De Energiecommissie OHG in het Oostelijk Havengebied ontstond in 2019 vanuit buurtcoöperatie De Eester. Het duurzame platform van actieve buurtbewoners wil nog vóór 2040 het hele Oostelijk Havengebied aardgasvrij maken. De helft van de wijk heeft al vanaf de bouw een warmtenet, voor de rest wordt aan een aquathermie-warmtenet gedacht. En dat is maar een van de projecten, vertellen Marian Prins en Paul van Dijk.

Hoe zijn jullie gestart?

'We waren al een tijdje bezig, toen Ted Zwietering van KetelhuisWG bij ons kwam vertellen over hun aquathermieproject. We dachten gelijk: 'Wauw, dat willen wij ook, wij hebben overal water!' Waternet en Resourcefully hebben toen een haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd, waaruit bleek dat het allemaal goed kan. Vervolgens zijn er bouwkundige haalbaarheidsonderzoeken gedaan, die doorrekenden of onze gebouwen geschikt zijn voor een lagetemperatuurnet. Ook dat bleek technisch te kunnen, al moet in een aantal gebouwen meer worden geïsoleerd. Daarna probeerden we met informatieavonden en webinars de buurt enthousiast te krijgen. Dat valt niet mee. Er is veel onduidelijkheid en een kloof in kennis en tempo. Veel mensen vragen: 'Hoezo warmtetransitie', of: 'Waarom geen waterstof', anderen hebben haast. En er zijn veel vragen over de techniek. Een warmtenet moet met leidingen door het gebouw en naar je woning. Dat is wel iets anders dan zonnepanelen op je dak.'

Hoe ging het verder?

'Het lastigste is nog wel dat proces. Er zit veel energie in de club, maar soms is het ook trekken aan een dood paard. Tussen die uitersten bewegen we. Het bleek ook best ingewikkelde materie. Voor de vele vve's en de woningcorporaties is een warmtenet nog ver weg. Volgens de gemeente komt de wijk na 2030 aan de beurt. Bij veel gebouwen zijn het rookgasafvoerkanaal en de cv-ketels afgelopen jaren vernieuwd. Hierdoor is er geen urgentie, die speelt pas bij

de volgende vervanging over vijftien jaar. Daarom deden we een stap terug. Een vve-cursus duurzaamheid werd een groot succes. Steeds meer vve's laten nu een duurzaam meerjarenonderhoudsplan maken. Ze willen meer isoleren en bereiden zich daarmee voor op het aardgasvrij maken. Daarnaast wordt bij allerlei gebouwen gewerkt aan zonnepanelen en laden in de parkeergarages. Bij een energiecafé over laadpunten kwamen zestig bewoners! Verder wordt iets gedaan aan bewoners voor wie de energielasten een probleem zijn. De Energiecommissie organiseerde een avond 'rekening lezen' en verwijst naar energiecoaches. We doen alles tegelijk. Het is ontzettend leuk, maar ook pionieren.

Toch is het warmtenet niet helemaal uit beeld. Onze excursies naar KetelhuisWG en een aquathermie-installatie bij Cruquius trokken veel bewoners en maakten het onderwerp concreter. Bovendien is bij een aantal gebouwen het rookgasafvoerkanaal nog niet vervangen. Daar wordt de stap naar aardgasvrij maken nu wel voorbereid.'

Jullie doel is duurzame en betaalbare warmte voor de hele wijk. Wat werkt mee, wat werkt tegen?

'Wat enorm helpt, is dat we werken vanuit de bestaande buurtcoöperatie. We maken gebruik van hun website en vergaderruimte, maar nog belangrijker is dat bewoners De Eester kennen en er vertrouwen in hebben. Verder zit in onze groep veel deskundigheid. We hebben bijvoorbeeld technici en mensen die goed zijn met communicatie of organiseren.

Maar je ziet ook dat het subsidiestelsel nog niet is afgestemd op onze behoefte. Voor een warmtenet bestaan subsidies voor een verkenningsonderzoek en daaropvolgend een haalbaarheidsonderzoek. Wat wij nodig hebben is als het ware een 'tussensubsidie' om meer draagvlak te creëren en om de continuïteit van het proces voor een paar jaar te garanderen. De wethouder erkent dit probleem, dus we hebben de goede hoop dat dit wordt opgepakt. Wat ook zou helpen is duidelijkheid in het kader van de nieuwe warmtewet. Dan weten we waar we aan toe zijn.

Maar wat ons het meest zou helpen is een projectgroep met andere betrokken partijen. De gemeente blijft nu te veel op afstand. We willen ook afspraken maken met woningcorporaties en bijvoorbeeld de netbeheerder Firan. Ondertussen doen wij het werk dat ambtenaren over tien jaar zouden moeten doen. Met heel veel plezier hoor, maar het is een publieke zaak. En die moet worden georganiseerd.'

Wat is jullie advies aan andere bewoners van vergelijkbare of jongere wijken?

'Ons advies is dat ze zich in ieder geval als vereniging van eigenaren moeten voorbereiden. Maak een duurzaam meerjarenonderhoudsplan, verdiep je in de financiën (inclusief subsidies en leningen vanuit het Rijk), informeer bij de gemeente of er meer subsidies of bijvoorbeeld cursussen voor vve's zijn, probeer met informatiebijeenkomsten medebewoners of soms ook naastgelegen gebouwen mee te krijgen bij de plannen. En belangrijk: de investeringen voor energietransitie zijn niet alleen 'extra' kosten, het komt voor een deel in plaats van onderhoud dat toch al gepland was.'

Duurzaam
is behouden
wat waardevol is

Het grootschalig isoleren van alle huurwoningen in Noord is hard nodig. Veel woningen kampen met achterstallig onderhoud en hun bewoners met torenhoge energierekeningen. En het is ook onontbeerlijk in de strijd tegen verdringing en tweedeling, ziet Selli Altunterim van actiegroep Red Amsterdam Noord. Duurzaamheid gaat bovendien over veel meer dan energie alleen. 'Investeer in sociale netwerken, in mensen, in behoud van groen, in gezondheid: ook dat is duurzaamheid.'

De strijd van Red Amsterdam Noord voor verduurzaming is er tegelijk een tegen te hoge verdichting en verdringing. Hoe zien jullie dat verband?

'De verdichting is echt gigantisch. De komende jaren moeten er 50.000 woningen worden gebouwd. Dat is een hoeveelheid zo groot als de hele stad Leiden, ingepast in Noord. Veel te veel! We pleiten ervoor te vertrekken vanuit andere waarden: sociale, menselijke waarden en niet te vergeten de natuur en de enorme waarde hiervan voor de leefbaarheid in de stad. Die hebben veel meer met duurzaamheid te maken dan wordt gedacht. Neem de buurt Elzenhagen Zuid, waar de komende jaren duizenden nieuwbouwwoningen gebouwd zullen worden. Het was hier een groene oase. Voor de aanleg zijn 2.000 bomen gekapt. Waarom lukt het ons niet om nieuwbouw te realiseren met behoud van die bomen? Waarom kan de gemeente niet van bouwers eisen dat bij nieuwbouw bestaand groen behouden wordt? Ook de verdringing door nieuwkomers is enorm. Het verschil tussen huurhuizen en koophuizen is te groot. Woon je sociale huur, dan heb je vaak last van tocht, schimmel, gammele deuren en ramen, slecht onderhoud. We spreken dan ook niet van energiearmoede, maar van isolatiearmoede. Daar komt straks ook nog eens een veel hogere energierekening bovenop. De bewoners van de nieuwbouw aan de overkant hebben daar geen last van.

Gemeente, woningbouw en projectontwikkelaars investeren wel in nieuw, niet in oud. Noord heeft zo'n eigen karakter vanwege het feit dat het altijd een beetje aan z'n lot is overgelaten. Mensen hebben het hier zelf moeten doen, dat heeft ze hecht, actief en zelfstandig gemaakt. Die sociale structuren worden nu in rap tempo aangetast. Daarnaast verdwijnt er groen. Noord was koel en luchtig, nu kampen veel plekken in de zomer met hittestress. We denken met de extreme verdichting het tekort aan woningen op te lossen, maar veroorzaken tegelijkertijd andere problemen. We horen steeds: dit is allemaal vijf of tien jaar geleden al besloten. Het doet me echt

pijn om te zien wat er met al die mooie ruimtes gebeurt. We worden soms weggezet als een stel lastige burgers, nimby's. Wij snappen ook wel dat er gebouwd moet worden, maar wij zien dat het ontspoord. Ik ben trouwens zelf ook een nieuwkomer. Ik kwam hier veertien jaar geleden wonen in een nieuwbouw koophuis. Maar wat er nu gebeurt... de balans is echt zoek. Ga uit van bestaande kwaliteiten, van groen. Behoud al het waardevols dat hier is. En dat is ook een heel diverse groep mensen.'

Welke oplossingen stellen jullie voor?

'Heel simpel: corporaties moeten keihard aan de slag. Isoleren, grootschalig zonnepanelen aanleggen, stoppen met de verkoop van sociale woningen. Corporaties moeten veel meer worden verplicht een percentage van de huurinkomsten te investeren in de bestaande woningen. Er moeten keiharde prestatieafspraken worden gemaakt, waar je streng op moet handhaven. Er zijn samenwerkingsovereenkomsten, maar die zijn boterzacht. Er zijn wijken in Noord waar corporaties al dertig jaar niet zijn geweest! Nog los van de uitstoot die voorkomen had kunnen worden door ze te onderhouden, wat hun plicht is, groeien er hele generaties op in beschimmelde

woningen met dunne wandjes. Feitelijk zijn corporaties milieuvervuilers. Ook veroorzaken de slechte corporatiewoningen gezondheidsklachten. Het is onmenselijk, maar ook helemaal niet duurzaam, en het kost geld. We eisen huurkorting om de torenhoge energierekening te compenseren. Huurders van slecht onderhouden huurwoningen betalen al heel lang onnodig hoge energierekeningen en niet alleen sinds de energiecrisis. Minister Hugo de Jonge van Volkshuisvesting wil voor 2030 alle laagste energielabels (E, F, G) hebben weggewerkt, en een groot deel moet van het gas af zijn. Maar dat is natuurlijk veel te laat! Er zijn nú stappen nodig. Als het om sociale huur gaat, lijkt de urgentie bij de gemeente, centrale overheid en corporaties minder hoog te zijn. Wij pleiten ervoor duurzaamheid veel breder op te vatten. Ik noemde al het stedelijk ontwerp en het onderhoud van woningen. Maar het is ook: investeren in het opleiden van lokale mensen, bijvoorbeeld tot technici, circulair agenten. Denk ook aan hergebruik van spullen. Bijvoorbeeld op sportclubs kunnen veel meer spullen worden hergebruikt en gedeeld. De netwerken zijn er, maar worden onvoldoende gefaciliteerd.'

De gemeente heeft hier een rol in. Wat is jouw advies?

'Aan de gemeente: maak harde en controleerbare afspraken met private en publieke partijen over het aandeel sociale huurwoningen en middenhuur. Wacht niet totdat mensen met hun plannetjes naar je toekomen, maar ga actief die wijken in, dan weet je wat er speelt en kun je het actief faciliteren. Er is zoveel meer mogelijk. Er zijn hier hartstikke goede clubs, denk aan 'flora4life', fantastische mensen die klussen doen bij mensen thuis, zij kennen iedereen, hebben een netwerk en weten wat er speelt. Aangezien mensen de overheid en instanties niet meer vertrouwen, is dat een logische partij om mee samen te werken. De gemeente weet de verbinding niet te leggen, en zit vast in oude patronen. Ze werken liever met een bedrijf uit Heerhugowaard dan met een lokale partij. Ik hoor het ambtenaren ook zeggen: we zitten vast in het systeem. Maar het systeem is geen natuurwet, we hebben het zelf gemaakt. Door veel beter te kijken wat er speelt, samen te werken met de buurt en uit te gaan van de buurt, kun je het gewoon veranderen. Denk niet vanuit het systeem, maar vanuit de stad.'

Energie moet van iedereen worden

Als energielcommissaris van de Werkgroep Energietransitie Nieuw Sloten (W.E.N.S.) wil Hans Roeland Poolman zijn buurt in Amsterdam Nieuw-West helpen om verder te verduurzamen. Het energiesysteem is nog teveel ingericht op individuele aanpassingen, stelt hij. Het moet slimmer en collectiever.

Nieuw-Sloten is een relatief jonge wijk, uit de jaren negentig. Welke duurzame ideeën en initiatieven kom jij daar als energielcommissaris tegen?

'In mijn buurt Park Haagseweg zie ik allerlei initiatieven ontstaan. Mensen willen van het gas af, leggen de daken vol met panelen en er zijn al buurtgenoten die hun huis verwarmen met een warmtepomp. Dat gaat relatief voortvarend in een jaren-negentig-wijk als

Nieuw-Sloten met voornamelijk eigen woningbezit, platte daken, redelijk geïsoleerde woningen, bewoners met een bovenmodaal inkomen en ook aardig wat gepensioneerden die tijd hebben om ermee aan de slag te gaan. Het is in elk geval eenvoudiger dan in de binnenstad, waar woningen zeer lage energielabels hebben en vaak monumentaal zijn, of in de jaren zestig-wijken met veel huurwoningen in corporatiebezit en vve's. Maar op de grote schaal reddend we het daar niet mee. Het kan slimmer en collectiever. Vragen van buurtgenoten zijn nog te vaak op de eigen woning gericht. In Zuidoost, waar ik meewerk aan een groot onderzoeksproject dat zich richt op het flexibel delen van lokale energiesystemen, willen we laten zien dat het op wijkniveau ook anders kan. Hier zijn we bezig een echt grote stap te zetten in het slim delen van capaciteit in het drukke energienet, samen met grote bedrijven zoals Liander, de Johan Cruijff Arena, ING en Ziggo Dome, met de gemeente en met lokale

organisaties zoals Coforce en WOON. In dat project zijn er misschien zelfs mogelijkheden om van de naastgelegen Venserpolder een nagenoeg energie-neutrale buurt te maken door de combinatie van zonnepanelen en collectieve energieopslag op buurtniveau. Ook zie ik daar veel groene initiatieven. Het is allemaal klein en van binnenuit, maar opgeteld tikt dat wel aan. Ze vormen een interessante ontwikkeling om te volgen.'

Het moet collectiever en grootschaliger.

'Dat is zeker waar het heen moet. Ik probeer dat bewustzijn aan te wakkeren, om uiteindelijk een energiecoöperatie op te zetten in mijn eigen wijk en wellicht zelfs voor heel Nieuw-Sloten. Met de werkgroep energietransitie Nieuw-Sloten (W.E.N.S.) organiseren we duurzaamheidsmarkten en thema-avonden en komen we eens per maand bij elkaar. We werken samen met het netwerk '02025' dat groene koplopers van de stad met elkaar verbindt.

Maar ook hier denk ik wel eens: we moeten voorkomen dat we ons te veel richten op alleen die koplopers. We moeten ook buiten die groene kerk actiever worden. Niet alleen de mensen met vrije tijd, geld, kennis, die nu veelal bezig zijn met

dit soort initiatieven. Als we de hele stad energieneutraal willen maken moet het inclusiever. Energie moet van iedereen worden. Het betrekken van de bewoners uit je eigen buurt in gezamenlijke initiatieven is de grote uitdaging waar we nu tegenaan lopen.'

Wat zit er in de weg?

'Energie maatschappijen zijn nog geënt op het oude systeem. Ze doen goede dingen, maar ze profiteren er ook van. Dat is niet eens zozeer aan henzelf te wijten, aangezien het systeem waar zij het product van zijn is ingericht op marktgericht denken en democratische gelijkheid. Zo mogen ze bijvoorbeeld niet met een partij in zee gaan om te experimenteren. Maar dit soort beperkingen staat innovatie wel in de weg. Bovendien: een energiecentrale is niet als een autosnelweg waar bij te veel stroom een file ontstaat; het stroomt door, dus als er te veel van is, overstroomt het. De netbeheerder is daarom terecht voorzichtig.

Kortom: ook al wil zo'n netbeheerder nog zo graag, er ontstaat te vaak grote weerstand om echt innovatief te kunnen zijn. De techniek is meestal het probleem niet, we kunnen ook deeltjesversnellers bouwen. De problemen zijn juridisch en systemisch.'

'Daarom geloof ik in kleine initiatieven, die het op buurtniveau oppakken om zo uit te vinden wat er technisch mogelijk is en of er voldoende buurtgenoten zich ermee willen bemoeien. Hierbij zullen we moeten samenwerken met gemeente en industriële partijen, maar zonder onnodige partijen ertussen. Feitelijk is het hele energiesysteem een netwerk met tolwegen ertussen. Die voegen geen waarde toe en moeten er uiteindelijk uit. Ik ben ervan overtuigd dat het gaat lukken, ook al staan we aan het begin. Iedereen kan wel in z'n eentje van het gas af, maar we moeten het toch echt samen doen. En een gedeelde oplossing stimuleert mensen hopelijk om mee te doen.'

A photograph of Pauline Westendorp, an older woman with short white hair, wearing a dark blue coat and a white scarf, walking a brown and white dog on a leash along a wooden pier. The pier is situated next to a calm canal. In the background, there are trees and a modern glass skyscraper under a clear blue sky. The text 'Als alles lukt, waarom niet in 2025?' is overlaid in large white letters on the left side of the image.

Als alles lukt,
waarom
niet in
2025?

Energiepionier van het eerste uur Pauline Westendorp is al ruim twintig jaar de drijvende kracht achter de duurzaamheidsbeweging van Amsterdam. Ze is medeoprichter van onder meer sociale onderneming Coöperatie Oranje Energie (opgericht in 2017) en het Platform 02025 met als doel de energietransitie te versnellen, te beginnen in Amsterdam.

Tegenwoordig zien veel mensen het belang van schone en betaalbare energie, omdat we de gevolgen zo duidelijk voelen. Maar in 2001, toen je met andere pioniers aan de eerste projecten begon, was dat nog niet zo. Waar komt jouw drive vandaan?

'Ik ben in veel verschillende landen geweest, onder meer dankzij mijn werk voor Foster Parents Plan. Telkens werd ik getroffen door hoe mensen samenwerken, en dat zij het best in kleine groepen kunnen overleggen, vaak gewoon onder de boom in het dorp. Ik zag hoe sterk die kracht is op lokaal niveau, en dat je daar moet beginnen, wil je iets voor elkaar krijgen. Toen ik me meer begon te interesseren voor schone energie, viel bij mij het kwartje: dat je ook grote problemen in de wereld, zoals het klimaatprobleem, het beste lokaal kunt oplossen. Zo is ook het idee ontstaan lokale koplopers op het gebied van schone energie en verduurzaming in Amsterdam met elkaar te verbinden en naar een hoger plan te tillen. Met als doel: schone, eerlijke en veilige energie voor heel O20 in 2025. Ik begon met lokale projecten, zoals de geWoonboot naar de NDSM-werf te halen, een model voor een duurzame woonboot. Met andere ondernemers en initiatiefnemers organiseerden we exposities

over duurzame energie, zoals 'warme meubels' en 'opgewekt.nu', omdat we merkten dat mensen er nog weinig van wisten. Met platform O2025 hebben we nu meer dan vierduizend mensen en honderden organisaties aan elkaar verbonden, we vormen echt een ambitieuze club. Op onze energieontbijten verzamelen we ons rond vragen over kennis, geld en netwerk. Hoe zorgen we dat alle mensen die in de energietransitie vooroplopen, genoeg middelen hebben om hun gebied op schone energie te krijgen? Met mensen van bewonersorganisaties, overheden en bedrijven delen we alles wat we weten.

We doen ook interventies waarvan we denken dat ze ons doel in 2025 dichterbij brengen. Zo legden we in 2022 samen met Tonzon het grasveld van het Olympisch Stadion vol met radiatorfolie om aandacht te vragen voor het besparen van gas. We benoemden een Nationale Energiecommissaris. Het is een goed idee dat er een Deltacommissaris is die de dijken ophooft, maar we vinden dat er daarnaast ook een Energiecommissaris nodig is om de kraan dicht te draaien.

We leren veel van de robuustheid van ons huidige energiesysteem. Het is moeilijk voor bestaande organisaties om mee te gaan met wat volgens ons nu nodig is: per direct stoppen met het uitstoten van CO₂. De wil is er wel, maar wat doen we morgenochtend met 20.000 goedbetaalde mensen die wereldwijd voor Shell zoeken naar nieuwe fossiele bronnen? Is daar meteen werk voor in de schone energie? Ja! Maar wat krijgen ze dan betaald? Krijgen ze evenveel waarde als uit hun werk met fossiel? Misschien.'

Uit onze interviews met een aantal koplopers spreekt een groot contrast. Enerzijds is er de energie en de ambitie met elkaar een nieuw systeem te maken; anderzijds de traagheid van het huidige systeem dat niet meewerkt. Vooral de gemeente moet het vaak ontgelden. Wat is jouw ervaring, en hoe opereer je zelf in dat spanningsveld?

'Er wordt weleens gezegd dat de overheid graag wil dat de buurt het doet, dat ze participatie en democratisering aanmoedigen. Maar vanuit mijn perspectief beleef ik dat anders. Het lijkt alsof de gemeente bijvoorbeeld een windplan of een warmteplan voor een buurt maakt en daarna een officieel participatietraject opzet. Maar dan ligt het plan eigenlijk al vast. Het woord participatie betekent meedoen in een doel. En dus niet: een plan uitvoeren dat iemand anders al uitgedacht heeft, of er alleen nodeloos commentaar op geven. De gemeente zit heel erg in de zorgrol, bestuurders en ambtenaren hebben het

beeld in hun hoofd dat zij het moeten doen voor de burgers. Er werken ontzettend goede mensen bij de gemeente, die echt graag willen dat bewoners participeren, maar die overtuiging dat bewoners iets niet zelf kunnen zit echt diep in het systeem. Terwijl de ambtenaren zelf ook 'bewoners' zijn. Waarom kan je iets op je werk wel en privé niet?

Het is ook lastig. Sommige burgers zijn heel actief, anderen moeten worden beschermd, er zijn tegenstrijdige belangen, hoe onderscheid je die en neem je de juiste beslissingen? Het is misschien niet eens zozeer gebrek aan durf, eerder een diepgewortelde paternalistische overtuiging: wij moeten dit voor de burgers doen.

Als je dat denken snapt, en die taal weet te spreken, is het makkelijker erdoorheen te breken en dingen voor elkaar te krijgen. Dat lukt niet iedereen. Het klopt wel dat het helpt als ambtenaren meer de straat opgaan, dat helpt natuurlijk enorm om te snappen wat er speelt. Het gebeurt nu ook al met energiecoaches vanuit de overheid die een dag in de week de wijk ingaan. Maar het systeem verander je niet zomaar. Zoals Marleen Stikker van Waag zegt over de manier waarop ons internet is gebouwd: probeer het huidige systeem niet zelf te veranderen, maar bouw er een nieuw systeem naast.'

Het jaar 2025 nadert. Hoe ver zijn jullie?

'Hoe ver we zijn in oktober 2025 is moeilijk te zeggen. Daarvoor moeten verschillende dingen lukken. Met een coöperatief windpark op zee met tenminste 200 windmolens van elk 10 megawatt, een miljoen zonnepanelen erbij, en tachtig warmteprojecten zoals Ketelhuis WG, zijn we heel ver. Verder zullen we moeten besparen, daarin zit misschien wel de grootste winst. Zo kregen we het afgelopen jaar voor elkaar om 15 procent gas te besparen, door 's nachts de verwarming uit te doen, folie aan te brengen en het licht in kantoren uit te schakelen. Als je zo iets nog een aantal keer doet op andere terreinen, maakt dat echt verschil. Nog verder in het verschieft liggen groen gas, duurzame energieopslag, aardgas vervangen door waterstof, enzovoort. Al die projecten bij elkaar opgeteld maken samen een duurzame, eerlijke stad, die draait op samenwerking en vernieuwing van binnenuit.

We staan nu nog aan het begin van de energietransitie. We zitten op minder dan 20 procent schone energie in Nederland, zelfs als we alle wind- en zonneparken die recent geïnstalleerd zijn meertellen. Toch is er al heel goed nieuws. Nederland is tweede in de wereld met het aantal zonnepanelen per hoofd van de bevolking. Onze zonne-energie verdubbelt elk jaar. En we bespaarden tientallen procenten gas het laatste jaar.'

Hoe lang denk je dat het duurt voordat de doelstelling 'schone, eerlijke en veilige energie voor heel O20' wordt gehaald?

'Als alles lukt, waarom niet in 2025? Dat betekent dat iedereen die woont, leert, sport of werkt in een gebouw samen met de eigenaar beslist om de helft van de energie te besparen en de andere helft tegen een vaste lage prijs in te kopen bij een energiecoöperatie. De schone energie kan middels een duurzaam energiesysteem in de buurt of in het gebouw zelf zorgen voor verwarming en de nodige elektriciteit. Probeer jij het zelf ook? En als je vragen hebt, meld je bij O2025! De stad bestaat 750 jaar in 2025. Hoe mooi is het wanneer dat in een schone stad gevierd wordt!'

Ga de
wijken in,
zie wat er leeft

Mohamed Zouini is bewoner van het Tuttifruttidorp in Noord. Zijn groene-daken-plan kreeg de meeste steun in de peiling over de besteding van het buurtbudget in 2019, en is uitgevoerd met subsidie van de gemeente. Het is voor Zouini maar een begin. 'Als je het mij vraagt, heb ik liever dat die huizen worden geïsoleerd.'

Waarom groene daken?

'In onze wijk Tuttifruttidorp zijn veel lage schuurtjes met een zwart dak. Het is lelijk, terwijl een groen dak relatief eenvoudig te maken is en allerlei voordelen heeft: goed voor de biodiversiteit, en het verkoelt en isoleert. Maar het is maar een begin, en maar een van de projecten die ik met bewoners wil ondernemen. Net als het buurthuis waar ik nu mee bezig ben, en het theaterstuk 'Snikheet' waar ik aan meedoe. Je moet het echt zien in het licht van de totale energiecrisis waar ik me druk om maak. Waar het om gaat: iedereen is op zoek naar manieren om uit die crisis te komen. In Noord worden nu veel nieuwe woningen gebouwd, aangesloten op stadswarmte, of een ander duurzaam plan. Terwijl: wij zitten er al. Tuttifruttidorp is een van de wijken met veel corporatiewoningen, allemaal slecht geïsoleerd, en aan het gas. Wij zijn totaal afhankelijk van de corporatie, en die doet niks. Tot nu toe is er geen concreet plan dit aan te pakken. En dat leidt tot grote problemen, nota bene in wijken die al zwak zijn. Behalve een hoge energierekening is er verslavingsproblematiek, sommigen hebben een achtergrond in de geestelijke gezondheidszorg. Al die wijken worden gewoon vergeten.

Ik wil bijdragen aan verandering. Ik wil mensen bewust maken. Die 107 groene daken waren een leuk project, maar als je het mij vraagt, heb ik liever dat die huizen worden geïsoleerd.'

Hoe kijken buurtbewoners met wie jij in aanraking komt aan tegen de energietransitie?

'Ik woon hier al twintig jaar, ben een van die mensen die veel mensen kent, vooral de oude noorderlingen. Noord is voor mij een dorp, iedereen kent elkaar. Ik kom in de moskee, maar heb ook contact met wat ik noem de 'witte wereld'. Ik zie dat vooral mensen in kwetsbare wijken zich niet zo druk maken om de crisis. Dat is jammer. Want juist daar zijn de slechtste woningen. Ze zijn slecht geïsoleerd, beschimmeld, er is geen enkel onderhoud. En juist daar wonen ook veel mensen met een migratieachtergrond. Ik zie het als mijn taak ze bewust te maken. Zolang de corporaties niks doen, moet je het zelf doen. Dat is ook waarom ik meedeed met het theaterstuk 'Snikheet'. Ik wil de kwestie voelbaar maken. Wat dan wel teleurstellend was: de doelgroep die het 't hardste aangaat, is maar mondjesmaat aanwezig. De gemeente heeft ons geholpen er meer ruchtbaarheid aan te geven en gratis tickets te verstrekken, dat heeft wel iets geholpen, maar het gaat niet vanzelf.'

Je bent bezig met allerlei projecten, ziet wat nodig is, wat werkt en wat niet. Waar zie jij de uitweg?

'Ik zie het zo. Je hebt twee soorten crisis. Echte rampen, zoals de oorlog in Oekraïne of de aardbeving in Turkije en Syrië. Maar deze energiecrisis is ook een ramp, alleen is die veel trager en onzichtbaar. Wat er nodig is, is natuurlijk een grootschalige aanpak van verouderde woningen. Daar is echt grote winst te behalen. De corporatie moet zich dit aantrekken. Ik heb nog altijd geen concreet plan van ze gezien. Maar ook de gemeente kan meer doen. Tegen beide partijen zou ik willen zeggen: ga de wijken in, zie wat er leeft, kijk wat er nodig is. Pas dan wordt het concreet. Elke wijk heeft een andere aanpak nodig. Maar als je wilt dat het van onderop komt, haal het daar dan vandaan. Daar begint het.'

@ [buurthuisdebol](#)

Ivan Nio

De buurt als bouwdoos

buurtgedachte
versus buurtrealiteit

De buurt is aan een opmerkelijke revival bezig. In beleid en onderzoek is de buurt belangrijker geworden voor integrale opgaven, transformatie, verdichting en de energietransitie. De buurt zou het juiste vertrekpunt zijn voor de fysieke en sociale verandering naar een duurzame toekomst, omdat zich hier de leefwereld van bewoners concentreert. Ook zijn er weer hoge verwachtingen van de sociale maakbaarheid van buurten. Er wordt veel verwacht van meer gemeenschapszin, ontmoeting, zelfredzaamheid en participatie. De ideologie van wijk en buurt en de lokale verbanden heeft een opmerkelijke comeback gemaakt als oplossingskader voor allerlei vraagstukken.¹ Wat kan deze revival verklaren? Is de buurt van zichzelf ineens weer aantrekkelijk? Of zijn de doelstellingen te hoog gespannen?

wandeling, van de serie voetstappen op een wegdek, stukje bij beetje geladen met betekenis doordat ze organisch met de woning verbonden is', schrijft de Franse antropoloog Mayol.⁵ De buurt wordt primair individueel en zintuiglijk beleefd als ruimte om door heen te bewegen en om in te verblijven. In de omgeving van het huis vinden ommetjes plaats, spelen de kinderen, wordt de hond uitgelaten. Hier moet het schoon en veilig zijn. In de buurt kom je aan en ben je weer thuis.

Buurten hebben ook een sociale en culturele betekenis. Elke buurt heeft een identiteit en reputatie. De buurt is het deel van de stad dat de overgang van het private naar het publieke domein markeert. Het is de ruimte waar je op een wandeling een buurman groet en vertrouwde vreemden tegenkomt, zoals buurtgenoten die je meestal niet van naam, maar wel van gezicht kent.⁶ De wandeling kan voeren naar een winkelstraat of buurtwinkelcentrum, een Primera met een postkantoor, een buurtpark of een speeltuin. Het zijn plekken die voor een diversiteit aan buurtbewoners van betekenis zijn en waar ze elkaar terloops tegenkomen.

De grenzen van de buurt zoals die wordt gebruikt en beleefd, verschillen van de officiële, administratieve grenzen. Drukke verkeerswegen vormen vaak wel harde grenzen. Voor veel mensen speelt het dagelijks leven zich voor een belangrijk deel af buiten de eigen buurt, zo blijkt uit de interviews die ik heb gehouden met meer dan honderd bewoners in Amsterdam Nieuw-West.⁷ Ook binnen een buurt lopen individuele leefwerelden uiteen, zo laten de *mental maps* zien waarop bewoners hun dagelijkse sociaal-ruimtelijke praktijken tekenden (voor het doen van boodschappen, de school van hun kinderen, het bezoeken van parken, verenigingsleven, sporten en uitgaan). Het dagelijks leven is vooral gericht op het eigen woonblok en de straat, met hier omheen enkele plekken en voorzieningen in de directe buurt en weer andere in een veel groter gebied dat de wijk, het stadsdeel, de stad en zelfs de regio kan omvatten. Om zich thuis te voelen in de stad zijn bewoners slechts voor een deel afhankelijk van hun eigen buurt. Bij de keuze van scholen, winkels en recreatieve voorzieningen spelen meer overwegingen dan alleen de afstand tot de woning, bijvoorbeeld kwaliteit, identiteit, sfeer en medegebruikers.

De buurt zoals gebruikt en beleefd is kortom geen uniforme, objectieve grootheid. Voor veel mensen is het schaalniveau van het dagelijks

1 S. Majoor & V. Smit (2019), 'De wijk als plek van verandering', in: G. Helleman, S. Majoor, V. Smit & G. Walraven (red) (2019), *Plekken van hoop en verandering*. Utrecht: Eburon.
2 <https://wijkwijzer.org/verdieping/over-de-wijkaanpak/wijk-of-buurt>
3 A. Kearns & M. Parkinson (2001), The Significance of Neighbourhood, in *Urban Studies*. Vol.38, p.2103-2110.
4 Uit de CityAccessMap blijkt dat in Amsterdam 87% van de inwoners binnen 15 minuten kan lopen naar de bakker, supermarkt, restaurant of dokter. <https://www.cityaccessmap.com/>
5 P. Mayol (2010), 'Twee fragmenten', in: A. Reijndorp & L. Reinders (red), *De alle-daagse en de geplande stad*. Amsterdam: SUN Trancity, p.26-31.
6 A. Reijndorp, (2004), *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
7 I. Nio, A. Reijndorp & W. Veldhuis (2008), *Atlas Westelijke Tuinsteden*. Amsterdam: SUN-Trancity; I. Nio, A. Reijndorp, W. Veldhuis, A. Blom & H. Coumou (2016), *Parkstad of Stadswijk*. Amsterdam: Valiz; I. Nio (2022), 'Gemengd maar wel apart. Samenleven in vernieuwde buurten', in: M. de Hoog & A. de Wit (red), *Superwest. Vernieuwing van de Amsterdamse Tuinsteden*. Bussum: Uitgeverij Thoth, p.30-43.

Ik wil enkele kanttekeningen plaatsen bij de vanzelfsprekende aandacht voor de buurt, en vooral voor de buurt als een ogenschijnlijk statisch en vastomlijnd gegeven. De leefwereld van bewoners valt slechts voor een deel samen met de buurt en in een superdiverse stad heeft de buurt geen eenduidige betekenis. Denken over de buurt is dan ook denken over verscheidenheid. Willen we de buurt zien als een schaalniveau voor allerlei stedelijke opgaven, dan moeten we deze verscheidenheid helder in beeld krijgen. Pas vanuit een gelaagd en dynamisch buurtbegrip is na te gaan wat is te verwachten van betrokkenheid, eigenaarschap en zeggenschap in de buurt.

Buurt versus wijk

De verscheidenheid begint al bij de basisbegrippen. Er bestaan geen eenduidige definities van de buurt. De termen wijk en buurt worden

vaak door elkaar gebruikt, evenals ruimtelijke, sociale, formele en informele benaderingen. Het kennisplatform Wijkwijzer schrijft: 'Een veelgebruikt onderscheid is dat de term 'wijk' een administratieve afbakening representeert, terwijl 'buurt' verwijst naar de woonomgeving die bewoners beleven. Meerdere buurten vormen samen een wijk.'² Geografen definiëren de kleinste eenheid van de buurt als een gebied dat in vijf tot tien minuten vanaf de woning lopend is af te leggen.³ Als het criterium wordt verruimd naar vijftien minuten lopen, zoals in de 'vijftien minuten stad', wordt de ruimtelijke grens van de buurt uiteraard mee opgerekt.⁴ In dat geval hebben we het eerder over een wijk of een verzameling van buurten. Terwijl ruimtelijke professionals bij de buurt doorgaans van groot naar klein denken, kijken bewoners vanuit hun eigen woning naar de buurt. 'De buurt is het gevolg van een

leven tegelijkertijd kleiner en groter dan de buurt. De betekenis van de buurt moet dan ook gepositioneerd worden ten opzichte van andere schaalniveaus: de straat en het woonblok aan de ene kant en de wijk en de stad aan de andere kant.

Partiële betekenis van de buurt

Dit is niet verrassend. Sociologen waarschuwen al lang tegen overdreven aandacht voor de buurt als territoriaal integratiekader. Een groot deel van het dagelijks leven van mensen speelt zich af buiten hun buurt en binnen sociaal heterogene buurten hebben bewoners hooguit partiële contacten met elkaar. Al in 1955 bekritiseerde de socioloog J.A.A. van Doorn de destijds populaire wijkgedachte door te stellen dat de integratie in het stedelijk leven sterker plaatsvond via functionele verbanden als werk, school, sport of belangenorganisatie.⁸ Het idee van hechte relaties tussen buurtbewoners staat al sinds de jaren zestig op gespannen voet met de toegenomen welvaart, mobiliteit, nieuwe technologieën en sociale diversiteit (de volksbuurt transformeerde in een heterogene stadswijk) waardoor de oude verbondenheid met de buurt en de burens minder is geworden. Doordat bewoners zich in een groter gebied oriënteren heeft de lokale woonomgeving als sociaal kader aan belang ingeboet. Door tijdsdruk hebben mensen ook minder mogelijkheden om actief te zijn in de buurt.

Burens blijken een bescheiden plek in te nemen in de sociale netwerken van mensen. Burgers maken deel uit van verschillende, lossere netwerken op verschillende schaalniveaus. Buurten in buitenwijken zijn zelfs beschreven als een ‘ijle zone’. In de moderne ervaring van de netwerkstedeling zou er geen werkelijk betekenisvolle relatie meer zijn met de directe leefomgeving.⁹ Ook in de stedelijke vernieuwing moest de buurtgedachte eraan geloven. Volgens sociologen gaat de doelstelling van sociale cohesie

in een buurt gepaard met overspannen verwachtingen bij beleidsmakers. En om de kritiek compleet te maken: maatschappelijke problemen als armoede, eenzaamheid, werkloosheid en laaggeletterdheid kunnen niet alleen worden opgelost op wijk- en buurtniveau.¹⁰ Daarvoor zijn juist interventies op andere schaalniveaus nodig, met name stad en regio.

Nu er opnieuw maatschappelijke idealen als sociale cohesie en zelfredzaamheid worden geïmplementeerd op de buurt, is de kritische blik van Van Doorn weer relevant. Heeft hij nog steeds gelijk? Veel factoren uit 1955 bestaan ook nu nog, soms zelfs sterker dan toen. Anderzijds zijn veel mensen door corona hun eigen leefomgeving meer gaan waarderen, zoals buurtparken voor het ommetje en voorzieningen in de nabijheid van de woning. Meer mensen werken vanuit huis. In het eerdere Stad-Forum-project naar Groot-Amsterdam bleek hoe belangrijk het thuisvoelen in een buurt voor bewoners is, opgevat als grip om de omgeving, toe-eigening, vertrouwde omgeving en identiteit.¹¹ Ook als we naar de mogelijke bindingen kijken die bewoners, individueel en per groep, met hun buurt kunnen hebben, zien we een grote verscheidenheid. Hierin zijn vier hoofdcategorieën van bindingen te onderscheiden: functioneel, sociaal, cultureel en politiek.¹²

Functionele binding betreft voorzieningen in de buurt zoals winkels, cafés, scholen en maatschappelijke voorzieningen. De buurt heeft een functionele betekenis voor de dagelijkse routines van het huishouden, boodschappen doen en het onderwijs. Functioneel is men niet noodzakelijkerwijs gebonden aan de eigen buurt, maar toch zien we juist op buurtniveau een herwaardering van nabije voorzieningen zoals buurtwinkels, parken en plantsoenen. Sommige groepen oriënteren zich welbewust sterker op de buurt en de wijk om het dagelijks leven te organiseren, zoals ouderen, huishoudens met kleine

kinderen en mensen met weinig geld. Ook kenniswerkers en creatievelingen zijn gebaat bij woonmilieus en plekken van interactie, al beperkt dit zich niet altijd tot de eigen buurt en wijk.

8 J.A.A. van Doorn (1955), ‘Wijk en stad: reële integratiekaders?’, in: F.T. Diemer-Lindeboom, J.A.A. van Doorn & W. de Bruijn, *Prae-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken, gehouden op 17-12-55 te Amsterdam*. Instituut voor Sociaal Onderzoek voor het Nederlandse Volk.
9 R. Boomkens (2006), *De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
10 In het VROM Raad advies ‘Stad en wijk verweven’ (2009) werd al geconcludeerd dat een sterke oriëntatie op de wijk ongewenste effecten kan hebben. De wijk is wel vaak de vindplaats van problemen, maar lang niet altijd het beste schaalniveau om deze ook op te lossen.
11 T. van den Boomen (red) (2021), *Thuis is... Groot-Amsterdam verkend aan de hand van Almere Poort, Beverwijk, Hilversum, Purmerend en Uithoorn*. Amsterdam: Stad-Forum.
12 Deze indeling in vier bindingen is ontleend aan: T. Lupi (2005), *Buurtbinding: van veenkolonie tot Vinex-wijk*. Amsterdam: Aksant.
13 Het begrip publieke familiariteit is geïntroduceerd door Talja Blokland, amicaliteit door Jan-Willem Duyvendak. Convivialiteit is een begrip afkomstig van Susanne Wessendorf (2014), ‘Being open, but sometimes closed. Conviviality in a super-diverse London neighbourhood’, in *European Journal of Cultural studies*. Vol. 17(4), p.392-405.

Sociale binding bestaat uit een variëteit aan lichte en sterkere contacten met buurtbewoners, zoals elkaar groeten, een praatje maken, onderlinge hulp, en publieke vertrouwde omgeving. Sociologen benadrukken de relevantie van kleine ontmoetingen of lichte contacten, waarvoor begrippen in omloop zijn als publieke familiariteit, convivialiteit en amicaliteit.¹³ Publieke familiariteit of publiek vertrouwen houdt in dat buurtgenoten elkaar regelmatig op hun dagelijkse routes tegenkomen en herkennen. Deze lichte interacties kunnen bijdragen aan publieke vertrouwde omgeving en aan een gevoel van veiligheid en thuisvoelen. Amicaliteit gaat een stapje verder; het betreft een vorm van contact die tussen vriendelijk en vriendschappelijk zit. Convivialiteit gaat over een prettige manier om naast en soms met elkaar een eigen leven te leiden. Voor sommigen zijn deze lichte relaties niet voldoende, en er is dan ook een beweging waarin mensen uit idealisme en pragmatisme nauwer verbonden willen zijn met een groep van meestal gelijkgestemden om op kleine schaal meer samen te doen en te delen. De *culturele binding* betreft identificatie, trots en vertrouwde omgeving met de buurt. Buurten hebben een (bewonings)geschiedenis, een collectief geheugen en een identiteit. Bewoners kunnen de ruimtelijke opzet en de status van een buurt waarderen (zoals in Oud-Zuid) of juist worstelen met het stigma (zoals in Zuidoost). Verbondenheid kan bestaan uit ‘place attachment’: hechting aan de buurt als plek in de stad of aan fysieke plekken in de buurt vanwege de voorzieningen, sfeer, medebewoners en de schaal. In Amsterdamse buurten binnen de ring gaat het dan vaak om de sfeer van kleinschalige stedelijkheid en diversiteit. Bewoners kunnen zich ook door hun persoonlijke geschiedenis thuis voelen, bijvoorbeeld doordat ze er al lang wonen. Sociologen stellen dat de culturele betekenis van de buurt belangrijker is geworden. Daarbij hoort een herwaardering van ‘nabijheid’. De culturele binding met een buurt bestaat uit

DE BUURT...

... IN DE SYSTEEMWERELD IS PERECONOMISCHE WAARDE VAN VASTGOED VAAK LEIDEND EN DE MAATSCHAPPELIJKE WAARDE ONDERGESCHIKT...

... IN SUPERDIVERSE BUURT IS ER MINDER CONTACT MET BUURTGENOTEN...

... OUDEREN, HUIS HOUDENS MET KLEINE KINDEREN EN MENSEN MET WEINIG GELD ORIENTEREN ZICH STERKER OP DE BUURT...

... ARME BUURTEN KENNEN VEEL SOCIALE PROBLEEMEN, MAAR OOK LEVENDIGE NETWERKEN...

... WAAR JE VERTROUWDE VREEMDEN TEGENKOMT...

... BEWONERS MOETEN AANGEVEN WAT BETER MOET EN WELKE ROL ZIJ ZELF WILLEN...

... BETEKENISVOL VOOR DE DAGELIJKSE ROUTINES...

... MET MEER EXPATS EN TOERISTEN VERANDERT DE SOCIALE MIX...

... MENSEN ZETTEN DE STEDELIJKE RUIMTE NAAR HUN HAND, MAAR WORDEN ER OOK DOOR BEÏNVLOED...

... CREATIEVEN HEBBEN INTERACTIE NODIG...

... MARKTCONFORM DENKEN VAN ONTWIKKELAARS, CORPORATIES EN GEMEENTE ROEPT VERZET OP...

... DOOR GENTRIFICATIE VOELEN BESTAANDE BEWONERS ZICH MINDER EN NIEUWKOMERS ZICH MEER THUIS...

... SCHOON EN VEILIG DAT IS THUISKOMEN...

... COPRODUCTIE EN CO-CREATIE GEVEN BURGERS ZEGGENSCHAAP...

... PERSOONLIJKE GESCHIEDENIS KLEURT HET THUISGEVOEL...

... HOOGGELEIDE NIEUWE STEDELIJKE VERHUIDEN GEMAKELIJK HUN BUURT...

... ACTIEF IN ACHTERSTANDSWYKEN, ZIJN VAAK VERLOUVEN, LAGER OEGELEIDEN, LAAG BETAALDEN, JONGEREN, NIEUWE NEDERLANDERS...

... HET SAMEN BEHEREN VAN PLEKKEN IS EEN NIEUWE FORM VAN BETROKKENHEID...

... DE BUURT IS HET GEVOLG VAN EEN WANDELING...

... DE BUURT WORDT NIET UNIFORM GEBRUIKT EN BELEefd...

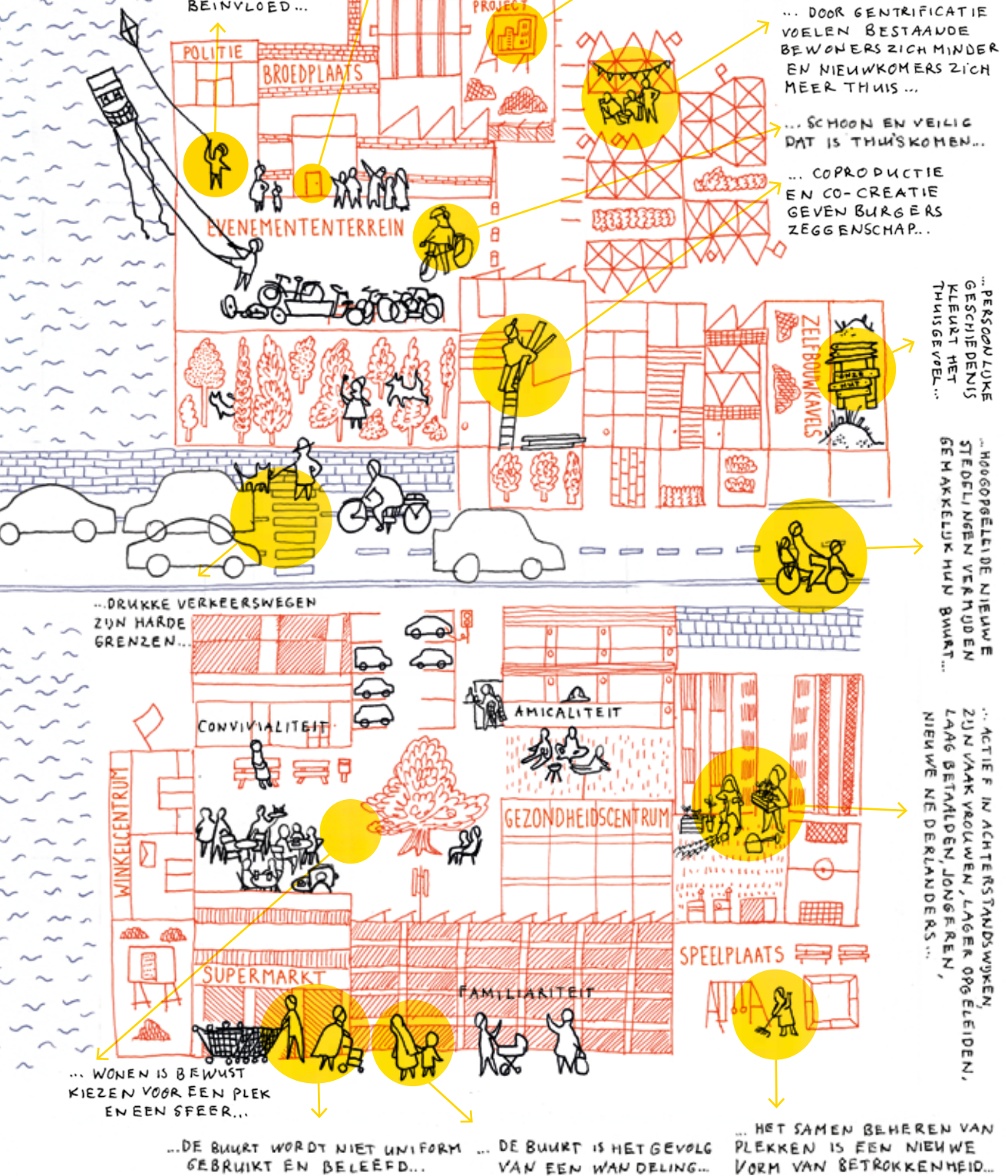
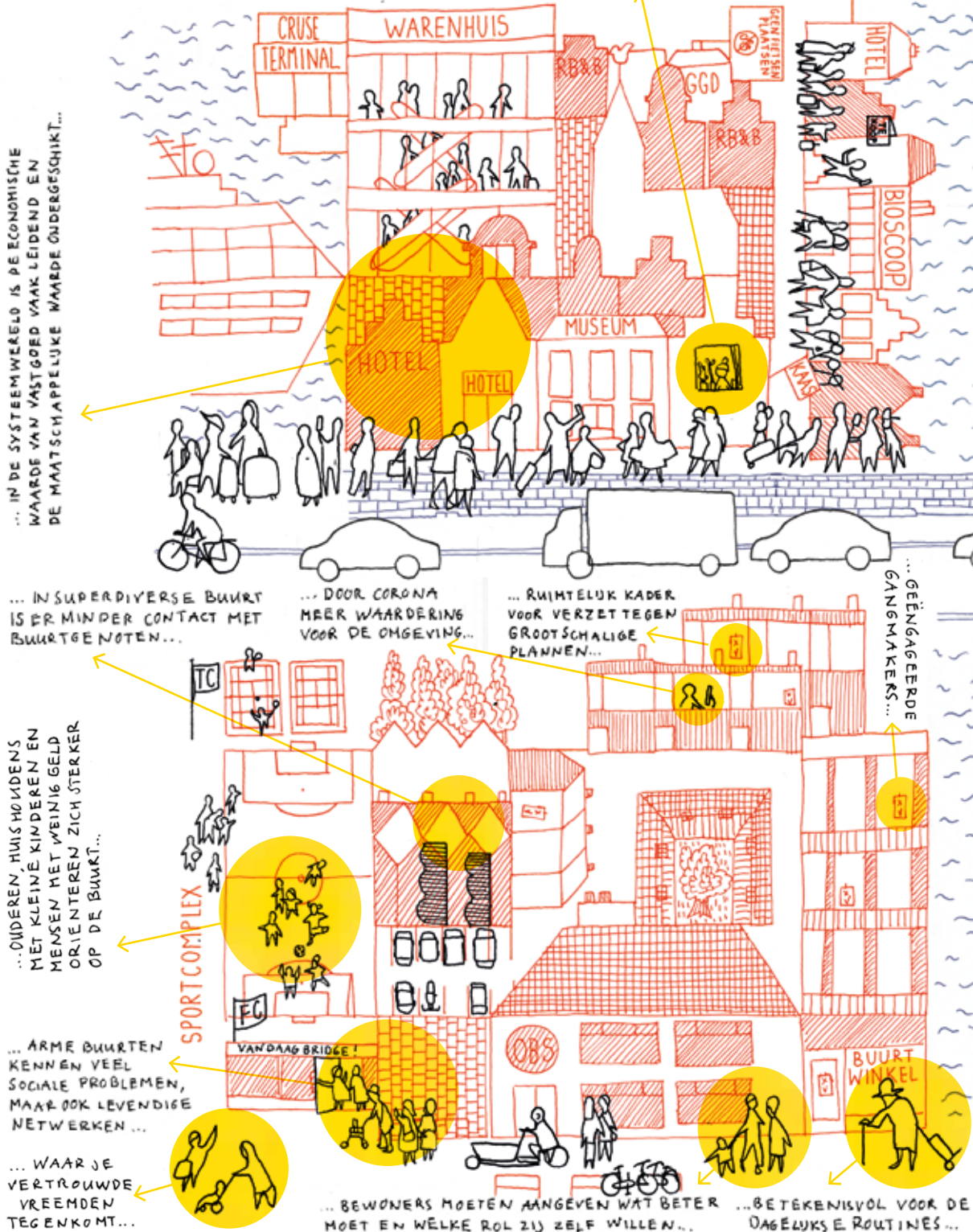
... WONEN IS BEWUST KIEZEN VOOR EEN PLEK EN EEN SFEER...

... DRUKKE VERKEERSWEGEN ZIJN HARDE GRENZEN...

... GEÏNGANGEREDE GANGMAKERS...

... RUIMTELIJK KADER VOOR VERZET TEGEN GROOTSCHALIGE PLANNEN...

... DOOR CORONA MEER WAARDERING VOOR DE OMGEVING...

een proces dat sociologen 'elective belonging' hebben genoemd.¹⁴ Wonen betekent een keuze maken voor een plek en een sfeer, en die keuze als betekenisvol ervaren voor de eigen identiteit. *Politieke binding* is binding op basis van zeggenschap en controle, inzet en betrokkenheid. Het gaat om een gevoel van eigenaarschap van de ruimte, om de organisatiegraad van bewoners en om actiebereidheid. Doorgaans participeert alleen een klein deel van de bewoners in de lokale gemeenschap en het zijn vaak specifieke lokale issues die aan de orde komen.¹⁵ Mensen zetten zich in voor hun buurt wanneer ze er zelf baat bij hebben. Amsterdam kent een traditie van mondige burgers. De buurt was en is een ruimtelijk kader voor verzet tegen groot-schalige plannen van gemeente en marktpartijen. De opkomst van de commons-beweging en het gezamenlijke beheer van plekken door bewoners kan in het licht van een nieuwe betrokkenheid worden gezien. Er is een groeiend verzet tegen ontwikkelaars, corporaties en gemeente wanneer die louter op basis van marktmechanismen de toekomst van een buurt bepalen. De buurt is geen gemeenschappelijk kader voor alle bewoners, maar daarmee is de buurt nog niet irrelevant geworden.¹⁶ Politieke binding en burgerkracht lijken medeafhankelijk van sociale, functionele en culturele bindingen, maar ze kunnen zelf ook leiden tot meer betrokkenheid bij de andere dimensies. In deze wisselwerking kunnen onderlinge relaties tussen buurtbewoners als voorwaarde worden gezien voor eigenaarschap en draagvlak voor maatschappelijk initiatief. Andersom hoeft het gevoel van binding met de buurt niet per se te leiden tot veel initiatief.

Superdiversiteit

Ook de bevolkingssamenstelling van een buurt kenmerkt zich door een verscheidenheid die tevens per buurt verschilt. Welke rol de buurt heeft, verschilt tussen individuen en categorieën mensen, afhankelijk van onder meer het

huishouden, inkomen, leeftijd en leefstijl. In Nieuw-West ontdekte ik grote verschillen in de mate en combinatie waarin bewoners op de buurt zijn gericht. Ouderen, mensen met weinig geld en gezinnen met kleine kinderen hebben een relatief kleine actieradius en zijn sterker op de buurt gericht. Hoogopgeleide nieuwe stedelingen kunnen gemakkelijker de buurt in hun alledaagse routines vermijden en bijvoorbeeld hun kinderen buiten de buurt op een school doen, of elders hun boodschappen doen en hun vrije tijd doorbrengen. Er is dan sprake van 'ruimtelijke disaffiliatie'.¹⁷ Hoe belangrijk nabijheid en de buurt zijn, hangt sterk af van het huishouden en de sociale positie. Veel oudere bewoners en bewoners met een migratieachtergrond hebben een binding met de wijk en het stadsdeel (en niet noodzakelijkerwijs met de buurt) op basis van herinneringen, de nabijheid van familie en groepsspecifieke voorzieningen. Waar voor sommige bewoners (zoals oudere autochtone bewoners) de verbondenheid met de buurt kan afnemen door het verdwijnen van vertrouwde winkels en bureaus, kan de verbondenheid bij andere groepen juist groeien. Gentrificatie en de toename van expats en toeristen veranderen de sociale mix in de buurt. Bij de bestaande bewoners kan het een gevoel van onteigening geven terwijl de nieuwkomers zich hechten en de buurt toe-eigenen. Dat roept de vraag op van wie de buurt en de voorzieningen zijn. Veel buurten in Amsterdam kenmerken zich door superdiversiteit, wat wil zeggen dat geen enkele groep meer tot een meerderheid behoort. Ook binnen de groepen is er grotere diversiteit. Bewoners in superdiverse buurten hebben vaak minder contact met buurtgenoten.¹⁸ Met name in arme, etnisch diverse wijken met veel verloop is het samenleven ingewikkelder geworden, met onder meer minder contacten tussen bureaus. Op het eerste gezicht kennen deze buurten een geringe sociale organisatie. Er zijn altijd wel

“Denk niet aan de ‘ideale’ buurt maar aan een ‘goede’ buurt”

enige actieve bewoners, maar bij het gros is de actieradius en het vertrouwen in eigen kunnen minder groot. Aan de andere kant oriënteren kwetsbare huishoudens zich sterk op de eigen buurt vanuit functionele en sociale overwegingen, zoals onderlinge hulp en nabijheid van voorzieningen. Hoewel in armere buurten veel sociale problematiek speelt, kenmerken ze zich door een levendig netwerk van initiatieven en actieve bewoners. Ook binnen de eigen etnische groep is vaak veel onderlinge hulp.

Recepten voor een ‘goede’ buurt

De verleiding is vaak groot om in termen van 'de ideale buurt' te denken. Maar reductie van de buurt tot één ideaalbeeld doet de werkelijkheid met al z'n verscheidenheid en meerduidigheid te kort. Er is niet één ideaal, maar er zijn wel veel verschillende goede buurten mogelijk. In de loop der tijd zijn er veel recepten voor goede buurten bedacht. Elk recept past bij andere omstandigheden en andere doelen en samen maken ze duidelijk dat er geen uniforme aanpak bestaat. Hier volgen enkele recepten die onderling verschillen, maar elk een goede buurt kunnen voortbrengen. In de afgelopen decennia zijn de oude volksbuurten in trek geraakt bij een stedelijke middenklasse. Vooral de dichtbebouwde stadswijken met een afwisseling in bebouwing en een mix aan voorzieningen zijn gewild. Hun populariteit resulteerde in een sterke verbondenheid. Zo is de Frans Halsbuurt in de Pijp onlangs door de eigen bewoners beoordeeld als een van de beste buurten van Amsterdam. Buurten met een fijnmazige functiemenging zijn aantrekkelijk voor creatieve kenniswerkers die zijn georiënteerd op centraal stedelijke milieus.¹⁹ Geïnspireerd door het werk van Jane Jacobs is er al langer een krachtig pleidooi voor de multifunctionele levendige buurt.²⁰

- 14 M. Savage, G. Bagnall & B. Longhurst (2005), *Globalization & Belonging*. London: Sage Publications.
- 15 G. Suttles (1972), *The social construction of communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- 16 M. van Ham (2012), *De Buurt. Best Belangrijk*. Intreerede, TU Delft, Faculteit Bouwkunde.
- 17 Zie ook: F. Pinkster (2008), *De sociale betekenis van de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- 18 G. Custers & I. Glas (2019), 'Vier adviezen voor een leefbare stad', in: S&D, Nr.6, p.71-76.
- 19 J. Gadet (2009), 'Gentry of getto? Opkomst van succesvolle buurten', in: S. Franke & G.-J. Hospers (red), *De levende stad. Over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs*. Amsterdam: SUN-Trancity, p.123-136.
- 20 J. Walljasper (2007), *The Great Neighbourhood Book*. Cabriola: New Society Publishers.

Een te strikte toepassing van dit recept kan echter rigide zijn. Een sterke buurtbinding is niet voorbehouden aan dichtbebouwde en multifunctionele buurten als de Jordaan, Oud-West of de Pijp. Er zijn ook relatief monofunctionele buurten in de stedelijke luwte met een sterke buurtbinding en dito thuisgevoel, zoals de Rivierenbuurt, het Java- en KNSM-eiland en straten en hofjes met grondgebonden woningen in Slotervaart en Buitenveldert. Een te sterke gerichtheid op één ideaal ontnemt het zicht op de leefwerelden van uiteenlopende groepen bewoners en de mogelijke kwaliteiten van naoorlogse wijken en suburbane buitenwijken. Recepten voor de 'goede' buurt verschillen in hun mix van voorzieningen, fysieke omgevingskenmerken, bewonerssamenstelling en woningtypen. Ze zijn al dan niet gebaseerd op het gedachtegoed over de gemengde stad en functiemenging van Jane Jacobs. Functiemenging en nabijheid zijn in de Omgevingsvisie van de gemeente Amsterdam als belangrijke ruimtelijke ordeningsprincipes benoemd bij het realiseren van goede stadsbuurten.²¹ Maar het maken van een nieuwe levendige buurt met vanzelfsprekende ontmoetingsplekken is niet eenvoudig. In nieuwe buitenwijken wordt het vooral beoogd met architectonische elementen met een sterke ruimtelijke identiteit. De buurt is dan een soort decor bestaande uit grachtjes, straatjes en pleintjes (Holland Park), of singels en hofjes, serres en veranda's (Weespersluis). Sommige benaderingen laten zien hoe de buurt aan bepaalde 'knoppen' kan draaien om aspecten als samenleven, duurzaamheid en veerkracht te verbeteren. Een buurt wordt wel beschouwd als een verzameling of bundel van sociale, fysieke, economische en politieke hulpbronnen, die samen de kwaliteit van de buurt vormen. Die zijn bepalend voor buurteffecten, dat wil zeggen dat het wonen in een bepaalde buurt de levenskansen van een individu beïnvloedt los van diens persoonlijke kenmerken.²² De zogeheten ABCD-methode onderscheidt

“Een buurt is geen bouwwerk maar een bouwdoos”

basisbouwstenen ('community assets') voor een gezonde stadswijk en de ontwikkeling van gemeenschappen.²³ Dat zijn de vaardigheden van buurtbewoners, de kracht van lokale verenigingen, de middelen van openbare, particuliere en non-profit instellingen, de fysieke hulpbronnen, de economische middelen en de verhalen en het erfgoed. De verbinding met de buurt is te versterken door per buurt te kijken naar de beschikbaarheid van deze bouwstenen en hulpbronnen.

De recente benadering van de 'neighbourhood ecology' van Maarten Hajer en zijn onderzoeksgroep beoordeelt buurten op sociale en ecologische duurzaamheid. Een 'goede' buurt omvat dan vier essentiële dimensies: duurzaamheidsprestatie, sociaal-ruimtelijke kwaliteiten die condities voor sociabiliteit creëren, inclusiviteit en adaptiviteit. 'Neighbourhood arrangements' zijn dan de elementen die moeten samenvallen om tot een goede buurt te komen: krachtige en wervende verhalen, betrokken actoren, (financiële) middelen en eenduidige regelgevende kaders.²⁴ Goede buitenlandse voorbeelden betreffen onder meer nieuwe buurten in Zwitserland en Duitsland met een belangrijke rol voor wooncoöperaties.

Ook 'veerkracht' is een vaak gebruikt uitgangspunt, met name in buurten met een toenemende concentratie van kwetsbare huishoudens in sociale huurcomplexen.²⁵ Sommige buurten beschikken over meer veerkracht, ook al is het niet altijd duidelijk welke combinaties van fysieke en sociale factoren daarin doorslaggevend zijn, ook als de profielen en sociale indicatoren vergelijkbaar zijn. De aanwezigheid van sociale netwerken en de rol van 'best persons' versterken de veerkracht. Van invloed is ook een eventuele traditie van activisme in een buurt en het aanwezig zijn van collectieve voorzieningen.

De buurt als bouwdoos

Er is niet één ideaal buurtmodel en dat hoeft er ook niet te zijn. Een buurt is geen uitgelanceerd bouwwerk, maar lijkt meer op een bouwdoos met losse onderdelen, verschillend van kleur, maat en karakter. De metafoor kan iets verduidelijken over mogelijkheden en beperkingen, variatie en flexibiliteit, planmatige en informele ontwikkeling. De ene bouwdoos is rijker gesorteerd dan de andere. Je kunt bouwen volgens een handleiding of naar eigen wens improviseren, en een bouwwerk kan telkens weer anders worden. Iedere bouwdoos kent ook beperkingen: als er geen blauwe blokjes in je Lego-doos zitten kun je geen blauw huis maken, tenzij je ze van elders kunt halen. Als we de buurt opvatten als bouwdoos, kan iedere buurt anders zijn samengesteld, met een verscheidenheid aan functionele, sociale, culturele en politieke bindingen. De metafoor van de buurt als bouwdoos is niet zonder risico. Het suggereert maakbaarheid en het roept associaties op met fysieke bouwstenen. Bij de bouwdoos gaat het echter ook altijd om de betekenis van die bouwstenen voor bewoners. Naast harde zijn er zachte, sociale elementen (de bewoners, de sociale netwerken en de sociale mix) en immateriële, van verhalen over de buurt tot regelgeving. De metafoor van de buurt als bouwdoos werpt vragen op hoe een

buurt is te versterken. 1. Welke beelden hebben we van een 'goede' buurt? 2. Welke bouwstenen zijn al aanwezig die binding en eigenaarschap kunnen versterken? En wat zijn de ontbrekende stukjes in een buurt? 3. Moet je in elke buurt wel alle bouwstenen gebruiken? Welke ongebruikte stenen vormen potentie voor toekomstige dynamiek? 4. Wie en op welke manier bouwen er in een superdiverse buurt aan mee? 5. Is een 'goede' buurt te construeren of kan die vanzelf ontstaan en wat zijn daarvoor de condities?

21 Omgevingsvisie Amsterdam 2050 (2021), Gemeente Amsterdam.

22 G. Galster (2001), 'On the Nature of Neighborhood', in: *Urban Studies*, Vol.38, No.12, p.2111-2124. Zie ook: Y. Albada & S. Oosterlynck (2018), *Over het belang van de buurt*. Antwerpen: Vicinia.

23 J. Hofman et al. (2021), *Altijd nieuw gedoe! Buurtmakers vanuit Asset Based Community Development op weg naar nieuwe democratie*. LSA bewoners.

24 M. Hajer et al. (2020), *Neighbourhoods for the Future. A Plea for a Social and Ecological Urbanism*. Amsterdam: Trancity/Valiz.

25 K. Leidelmeijer, J. Frissen & J. van Iersel (2020), *Veerkracht in het corporatiebezit. De update: een jaar later, twee jaar verder*. Amsterdam: In.Fact.Research/Circusvis/RIGO.

Recente adviezen leggen nadruk op de openbare ruimte en publieke voorzieningen als bouwstenen voor de buurt.²⁶ Vooral in buurten met veel arme en kwetsbare huishoudens vormen zij een gemeenschappelijke basis en bieden ze ontmoetingsplekken voor contacten die variëren van vluchtige ontmoeting tot deelname aan activiteiten en daadwerkelijke uitwisseling. Deze sociaal-fysieke infrastructuur is bepalend voor het vermogen en de daadkracht van bewoners om samen met vrijwilligers en beroepskrachten iets te doen aan de fysieke en sociale kwaliteit van hun wijk. Het gaat concreet om maatschappelijke en commerciële voorzieningen zoals bibliotheken, buurthuizen, buurtwinkels en (koffie)cafés²⁷, en ruimtelijke structuren en openbare ruimten (trottoirs, straten, loop- en fietsroutes, parken en winkelpleinen) die de binding van bewoners met hun buurt duurzaam kunnen versterken.²⁸

Sociale en culturele bouwstenen variëren per buurt. In sommige buurten bestaat een historisch gegroeide sociale samenhang en in andere zijn informele netwerken zwakker. Idealiter gaat het bij de ontwikkeling van sociaal kapitaal in een buurt om netwerkvorming en het verbinden van groepen en mensen zodat ze elkaar leren kennen en vertrouwen. Het kan nodig zijn om de informele netwerken van bewoners onderling en tussen vrijwilligers en beroepskrachten te versterken en uit te bouwen zodat kennis, ervaring en contacten kunnen worden gedeeld. Culturele bouwstenen betreffen zaken als collectief geheugen, het imago, de identiteit en de buurtcultuur. Deze hebben een weerbaarder karakter, tenzij een buurt volledig fysiek en sociaal wordt vernieuwd.

Ruimte en sociale praktijken in de buurt beïnvloeden elkaar wederzijds. Mensen kunnen de stedelijke ruimte naar hun hand zetten, maar worden tegelijkertijd door ruimte geconditioneerd.²⁹ Het gebruik en de betekenis van de buurt ligt niet bij voorbaat vast, maar krijgt een specifieke betekenis in het alledaagse

leven van mensen. Het is daarom zinvol om de geplande stad en de geleefde stad in hun onderlinge wisselwerking te zien.

Buitenlandse projecten bieden inspiratie voor een vernieuwing van de bouwdoos en de wisselwerking tussen gepland en geleefd. In nieuwe buurten in Zürich, Malmö en Freiburg is een groot deel van het initiatief overgelaten aan bewoners en hun wooncoöperaties. De woongebouwen die door wooncoöperaties zijn ontwikkeld en beheerd, hebben ook een betekenis als buurtblokken met een publieke betekenis voor de hele buurt.

Deze wooncoöperaties met multifunctionele en betaalbare wooncomplexen vertonen een grote betrokkenheid bij de buurt. In Amsterdam zien we juist een omgekeerde beweging. Het lukt niet om op grote schaal betaalbare woningen te realiseren. Niet alleen kwetsbare huishoudens en lagere inkomens, maar ook de middenklasse heeft het steeds moeilijker. Groepen met een sterke betrokkenheid bij hun buurt kunnen steeds minder goed terecht in de stad, zoals sociale professionals, kunstenaars en gezinnen met kleine kinderen. Nieuw instromende groepen zoals studenten en expats onderhouden vaak een minder bestendige relatie met hun buurt. Dat geldt ook voor bewoners in dure vrije sector huurwoningen. De samenhang staat ook onder druk door toepassing van jongerencontracten met een maximale duur van vijf jaar.

“Wie bouwen er mee in een superdiverse buurt?”

26 Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (2020), *Toegang tot de stad. Hoe publieke voorzieningen, wonen en vervoer de sleutel voor burgers vormen*; College van Rijksadviseurs & Raad Volksgezondheid & Samenleving (2022), *Ruimte maken voor ontmoeting. De buurt als sociale leefomgeving*.

27 Zie ook: E. Klinenberg (2018), *Palaces for the People*. New York: Crown.

28 Een voorbeeld van een fysiek ruimtelijke bouwdoos is het concept buurt-dragers: A. Treffers, I. Nio & F. Suurenbroek (2021), *Buurtdragers. Een ruimtelijk programmatische verkenning van ontwikkelbuurten*. Hogeschool van Amsterdam.

29 Michael Sorkin heeft dit in zijn boek *Twenty Minutes in Manhattan* (2009) bondig verwoord: 'Just as people produce neighbourhoods, so neighbourhoods produce people'.

30 W. Tan, M. Levelt & M. Stapper (2019), 'Ladder op, ladder af: 50 jaar participatie', in: *Rooilijn* nr.3, p.160-167.

31 F. Miliowski (2021), *Wij zijn de stad. De buitenwijk als kloppend hart*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.

32 I. Verhoeven & E. Tonkens (2011), 'Bewonersinitiatieven: partnerschap tussen burgers en overheid', in: *Beleid en Maatschappij* (38)4, p.419-437.

Collectieve acties

Het is belangrijk kennis van bewoners over hun alledaagse omgeving te benutten voor een buurtagenda. Bewoners kunnen zelf belangrijke bouwstenen benoemen. Volgens de participatieladder van Arnstein moet echte betrokkenheid van bewoners verder gaan dan alleen informering en bevraging om plannen te verrijken. Pas op de bovenste treden van de participatieladder, via coproductie en co-creatie, wordt zeggenschap werkelijk, voor een deel, naar burgers verplaatst, bijvoorbeeld in partnerschappen.³⁰

De vraag is niet alleen wat volgens bewoners de ontbrekende en te verbeteren bouwstenen zijn, maar ook waarvoor ze, in een gelijkwaardige positie, (mede)verantwoordelijkheid willen dragen. Er zijn veel voorbeelden van zo'n betrokkenheid van burgers bij wooncomplexen, een buurtpark, een plein of moestuinen. In het oog springen projecten in initiatiefrijke buurten en wijken (o.a. Indische Buurt, Buiksloterham, Centrumeiland IJburg). Er is ook een nieuwe sociale dynamiek te bespeuren in de naoorlogse wijken. Hier levert juist de gemeente een aantal hindernissen. Vooral kleinere initiatieven stuiten op inflexibele gemeentelijke procedures. Ook lopen actieve bewoners dikwijls aan tegen de systeemwereld waar de economische waarde van grond en vastgoed leidend zijn en de maatschappelijke waarde van ondergeschikt belang is.³¹

Als de buurt een bouwdoos is, wie bouwen er dan in een superdiverse buurt mee en in welke vorm? Betrokkenheid van bewoners kan verschillende vormen aannemen. Het is niet alleen de hoogopgeleide stedelijke middenklasse die initiatieven neemt; bij bewonersinitiatieven in Amsterdamse achterstandswijken zijn onder de actieve bewoners relatief veel vrouwen, lager opgeleiden, mensen met een laag inkomen, jongeren en nieuwe Nederlanders.³² Wel is het binnen deze groepen een actieve voorhoede, sterk geworteld in de buurt en met veel sociaal

kapitaal, die interesse heeft in bewonersinitiatieven. Deze voorhoede neemt anderen in haar kielzog mee als deelnemers aan haar initiatieven.

Inclusieve bijeenkomsten die verschillende groepen en initiatieven bijeenbrengen hebben vaak een tijdelijk karakter. Een voorbeeld is het uitgebreide participatieproces in de vernieuwingsbuurt Banne Noord in 2019.³³ Aan de 16 bijeenkomsten deden 600 bewoners mee. Het gemeentelijke projectteam benaderde gericht groepen bewoners die bij de eerste bijeenkomsten grotendeels afwezig waren, zoals islamitische vrouwen, jongeren en bewoners van sociale huurwoningen. Omdat het projectteam grote waarde hechtte aan de inclusiviteit van het proces, ging het zelfs langs de deuren om bewoners uit te nodigen.

Betrokkenheid kan verschillende gradaties aannemen, van informeren, meepraten tot co-creatie, terwijl er ook bewoners zijn die zich tevreden stellen met aantrekkelijk ingerichte en goed beheerde openbare ruimten die de leefbaarheid en het gevoel van veiligheid verhogen. De wens van intensievere vormen, zoals co-creatie, lijkt vooral te leven bij groepen gelijkgezinden. De prioriteit ligt bij een overzichtelijke fysieke entiteit: het eigen woonblok en de eigen straat, een deel van de directe woonomgeving zoals een moestuin, een speelplek, een parkje of een plein, een specifiek gebouw als een buurthuis, een moskee of een monument. Het is lastiger voor bewoners om zich met een groter gebied te bemoeien. Een kleiner project in de buurt maakt het voor bewoners behapbaar (in tijd en inspanning) in het contact met gemeente en corporaties.

De vraag is daarom op welk schaalniveau burgers zeggenschap willen hebben. Dat zal vooral het eigen wooncomplex of een specifieke plek zijn en daarna pas de buurt. Ook in vaak aangehaalde buitenlandse voorbeelden ligt de kracht vooral op de directe omgeving van het

huis: het eigen woonblok, de eigen straat en hooguit de eigen buurt.³⁴

Actieve bewoners vinden elkaar vooral in gedeelde waarden en belangen. Zij zetten zich bijvoorbeeld in voor een nieuwe moskee in Banne Noord, een moestuin in Slotervaart, of wooncoöperaties op IJburg en CPO-projecten in Buiksloterham. Het gaat ook op voor het bewonersplatform Hart van de K-buurt als activistische beweging die van de gemeente ruimte heeft gekregen om een eigen plan te maken inclusief een plein voor informele ontmoetingen. Of neem de zoektocht naar een vorm van gezamenlijk beheer of 'collaborative governance' aan de hand van een urban commons op Plein 40-45 en in de Jan Evertsenstraat. Het zijn krachtige initiatieven die vanuit een groep gelijkgezinde deelnemers en coalities worden opgezet met een focus op specifieke bouwstenen. De vraag is hoe deze collectieve acties vanuit een thema of op projectniveau kunnen uitgroeien tot iets groters op buurniveau.³⁵ Geëngageerde gangmakers zijn onmisbaar, maar hun sleutelrol kan een initiatief ook kwetsbaar maken als de trekkers ermee ophouden. Ook kan een dominante initiatiefnemer de sfeer in een overleg bepalen, wat kan leiden tot in- en uitsluiting van groepen bewoners. In superdiverse buurten zoals de Indische buurt kan een veelheid aan initiatieven bestaan die 'vloeibaar' zijn ('liquid communities'), elkaar overlappen en elkaar kruisbestuiven en versterken.³⁶ De opgave is dan om de initiatieven te verbinden en ze op te schalen naar de hele buurt. Daarbij is hulp van professionals onmisbaar.

33 J. van Aanholt, I. Nio, K. de Nijs & H. van den Hende (2021), *Gedegen keuzes: verder komen bij participatiedilemma's in de Amsterdamse ontwikkelbuurten*. Hogeschool van Amsterdam.

Tot slot: nieuwe uitdagingen

Elke buurt kent een eigen geschiedenis en moet ook op zoek naar een eigen narratief voor de toekomst. Stadsbuurten zijn sociaal divers en altijd in verandering. Uitgaan van een dynamisch en gelaagd buurtbegrip betekent dat er op verschillende manieren kan worden geanticipeerd op een nieuwe dynamiek die de betrokkenheid bij de buurt en het samenleven versterken.

Er zijn allerlei tegenstrijdige ontwikkelingen en nieuwe uitdagingen. Er wordt meer thuis gewerkt waardoor er een grotere betrokkenheid bij de dagelijkse leefomgeving ontstaat. Maar de digitalisering en het webwinkelen ondermijnen tegelijkertijd de relatie met de buurt. De vraag is wat dit betekent voor openbare ruimten en publieke voorzieningen als ontmoetingsplekken. Elke buurt heeft ook een eigen bouwdoos. De elementen kunnen per buurt en per groep binnen een buurt anders in elkaar worden gezet. Welke vanzelfsprekende ontmoetingsplekken heeft een buurt nodig? Wat doe je in een buurt en wat in de wijk? Sommige buurten hebben veel minder bouwstenen dan andere. Laten we dat zo, of hebben gemeente en andere partijen hier een taak?

34 Ook in buitenlandse voorbeelden ontstaan interessante initiatieven van bewoners in de eerste plaats in een straat (Leefstraten in Gent) en wooncomplexen (Baugruppen in Tübingen en Vauban in Freiburg, wooncoöperaties in Zürich).

35 Het platform Sierpleinbuurt is dan ook een interessant initiatief, alhoewel het in feite bestaat uit twee buurten en met 7.000 inwoners aan de grote kant is. Zie het artikel van Frans Soeterbroek.

36 P. Smets & F. Azarhoosh (2019), 'Urban Commons and Commoning in Amsterdam East. The Role of Liquid Communities and the Local Government', in: *Sociologia E Politiche Sociali*, 22(1), p.91-109.

“Ga uit van een dynamisch en gelaagd buurtbegrip”

Om deze vragen te kunnen beantwoorden moeten we allereerst op zoek gaan naar de gelaagdheid van de leefwereld van groepen bewoners en de verhalen over de buurt. Er moet worden gekeken naar wat er zich werkelijk afspeelt in buurten waar niet alleen problemen, maar ook kansen en mogelijkheden liggen. Er moet meer kennis zijn van de buurt, van sociaal-ruimtelijke praktijken van bewoners, manieren van samenleven en informele netwerken. Bewoners en ondernemers moeten in principe altijd betrokken worden bij plannen voor een buurt. Er zijn hierbij verschillende vormen van betrokkenheid en zeggenschap. Niet iedereen heeft zin om mee te doen of wil betrokken zijn. Bij het versterken van buurten aan de hand van de bouwdoos – ruimtelijk, sociaal, cultureel en politiek – moeten bewoners zelf aangeven wat ontbreekt of verbeterd moet worden en waarbij ze mede bepalen wat hun rol en zeggenschap hierin is. ●

Op zoek naar
structuur voor een

demo cra tische buurt

Voor democratische processen op buurtniveau zijn vier zaken van belang: *onderwerpen* of opgaven die in de buurt spelen, *burgers* die zich inzetten, *kennis* van zaken, en een vorm of *structuur* waarin het proces richting en uitvoering krijgt. In dit artikel behandel ik van deze vier de ogenschijnlijk saaiste, namelijk de structuur.

Wanneer bewoners iets willen met hun buurt, helpt het om gebruik te kunnen maken van bestaande structuren. Hier zit een probleem. Er zijn bestendige, wettelijk verankerde democratische en bestuursstructuren op de niveaus van gemeente en provincie, maar niet op het niveau van de buurt. De vormen van zeggenschap die op buurtniveau bestaan, zijn stevast afhankelijk van burgerinitiatief en politieke conjunctuur; ze kunnen enthousiast worden ingesteld en een tijdlang bloeien maar ook, anders dan de gemeenteraad, van de ene op de andere dag weer verdwijnen.

121

Thorbeckes structuur

Om dit gemis te begrijpen kunnen we terug naar J.R. Thorbecke, die 170 jaar geleden het wettelijke gebouw ontwierp dat nog altijd het Nederlands openbaar bestuur ordent. Na de Grondwet (1848) volgden de Provinciewet, de Kieswet (1850) en de Gemeentewet (1851). De gemeentewet introduceerde een eenheidsmodel waarin alle gemeenten in beginsel gelijk waren, ongeacht inwonertal, economisch belang en mate van onderlinge verbondenheid. Met andere woorden, de gemeentewet was schaalblind. Een uniform model werd op een niet-uniforme werkelijkheid gelegd. Dat dit niet altijd goed paste, werd ook toen al opgemerkt, maar er werd niet al te zwaar aan

getild. Hier is het relevant om te kijken naar de gevolgen voor de mate van democratische vertegenwoordiging.

Als voorbeeld kan een vergelijking dienen tussen Amsterdam en Friesland. Ze hadden in 1851 ongeveer evenveel inwoners (225.000 en 245.000), maar Amsterdam was één gemeente met één gemeenteraad en één burgemeester, terwijl Friesland bestond uit 43 gemeenten met 43 raden en 43 burgemeesters.

Grotere gemeenten kregen weliswaar grotere gemeenteraden, maar dat dempte het verschil nauwelijks.¹ Amsterdam had toen 39 raadsleden, in Friesland liepen er in totaal 485 rond. Amsterdam telde één raadslid per 5.800 inwoners, Friesland één per 505.²

Kortom: terwijl iedere gemeente in beginsel dezelfde structuur had, was deze democratische draagconstructie in grote gemeenten zeer veel dunner uitgevoerd dan in kleine gemeenten.

Het verschil werd nog versterkt door het censuskiesrecht. Tot de invoering van het algemeen kiesrecht (1917-1919) mocht slechts een heel beperkte groep stemmen: volwassen mannen die voldoende belasting betaalden. Wat voldoende belasting was (de census), werd door het rijk vastgesteld en het verschilde per gemeente. In kleine gemeenten lag de ondergrens bij 20 gulden per persoon per jaar, in iets grotere tussen 20 en 50 gulden. In slechts 14 gemeenten (van de ruim 1.200) lag de census boven 50 gulden, maar daar zaten wel alle grote steden tussen. In deze 14 gemeenten woonde 20% van de Nederlandse bevolking.³ De grootste stad, Amsterdam, had de hoogste census, 112 gulden. In Amsterdam moest je dus bijna zes maal zo rijk zijn om te mogen stemmen als in een willekeurige plattelandsgemeente.⁴ Niemand begreep waarom dat zo was en misschien was de census wel per ongeluk in de grondwet terechtgekomen.⁵ Ook achteraf zijn de criteria ‘weinig duidelijk’.⁶ Anti-stedelijk sentiment en de huiver voor de stedelijke horden zullen hebben meegespeeld: het ‘had te maken met de angst van de wetgever voor grote aantallen stedelijke kiezers.’⁷

Er was, samengevat, een frappant verschil in democratische dichtheid tussen stad en platteland. Maar was dat erg? Functioneerde de volksvertegenwoordiging in kleine gemeenten beter of effectiever dan in grote, of juist niet? Stond in de stad tegenover een kleiner aantal mogelijk een hogere kwaliteit van raadsleden? Bestaat er een ideale of optimale verhouding tussen inwonertal en raads grootte? Die vragen blijven hier buiten beschouwing, op één kanttekening na. Misschien, zo opverde de historicus Hajo Brugmans, was het

1 Een gemeente met minder dan 3.000 inwoners kreeg volgens de Gemeentewet een raad met 7 leden, en het aantal liep trapsgewijs op tot 39 raadsleden in een gemeente met meer dan 100.000 inwoners. Dit geldt nog altijd. Alleen aan de uiteinden is iets veranderd: een gemeente met minder dan 3.000 inwoners heeft nu 9 raadsleden, en het maximale aantal is verhoogd tot 45 leden voor gemeenten met meer dan 200.000 inwoners.

2 Het aantal in Friesland is berekend op basis van de volkstelling 1849. Zie: *Leeuwarder Courant*, 12 februari 1850.

3 De census werd berekend op basis van drie soorten belasting: grondbelasting, personele belasting en patentrecht. Inkomstenbelasting bestond nog niet. De genoemde censusbedragen werden in 1850 bij de behandeling van de Kieswet vastgesteld en golden voor Tweede Kamerverkiezingen. Voor gemeenteraadsverkiezingen was de census de helft hiervan, met dus een minimum van 10 gulden en in Amsterdam een census van 56 gulden. De onderlinge verhoudingen bleven uiteraard dezelfde.

4 Het kamerlid J.A. Mutsaers berekende bij de behandeling van de Kieswet dat in Amsterdam slechts 19 op de duizend inwoners mochten stemmen, terwijl dit er in de aangrenzende gemeenten Diemen en Sloten respectievelijk 83 en 90 waren. Hij had ‘nergens kunnen vinden een vasten en juiste maatstaf’ voor dit extreme verschil en vroeg zich retorisch af: ‘Staat Amsterdam op zoo een lagen trap van beschaving?’ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 10 juni 1850.

5 ‘Kronijk van den dag. Mei’, in: *De Tijdspiegel*, jaargang 7, 1850, p.474.

6 R. de Jong (1999), *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, p.15.

eenheidsmodel van de gemeentewet vooral geschikt voor middelgrote plaatsen als Zwolle en Leiden, want dat waren de enige steden die Thorbecke goed kende. Amsterdam zat volgens Brugmans met de gebakken peren, want Thorbecke ‘was met Amsterdam zeer weinig bekend’.⁸

De wijk als bestuursinstrument
Wat betekent dit gemeentelijk eenheidsmodel voor de wijk of de buurt? Al lang voor 1850 was het gebruikelijk de stad op te delen in kleinere ruimtelijke eenheden die buurten of wijken heetten. Dit gebeurde niet om de bewoners zeggenschap over de eigen omgeving te geven maar als een praktisch hulpmiddel voor het stadsbestuur om uiteenlopende administratieve en uitvoerende taken behapbaar te organiseren. Deze binnengemeentelijke indeling was dus instrumenteel en niet participatief van aard. Zo kende Amsterdam in de achttiende eeuw 60 schutterswijken voor de burgermilitie. De stedelijke armenzorg, het Huiszittenhuis, hanteerde in dezelfde tijd een indeling met 132 wijken. Het stadsbestuur voerde in 1850, dus in de tijd van Thorbecke, een systematische buurtindeling in met 50 buurten, die in de volgende eeuw telkens werd uitgebreid en verfijnd om de stedelijke groei bij te houden. In 1941 waren het 264 buurten, gegroepeerd in 56 ‘buurtcombinaties’.⁹ Opvallend in deze geschiedenis is dat de buurtomvang al die tijd tussen 3.000 en 5.000 bewoners schommelde. Een achttiende-eeuwse schutterswijk telde gemiddeld 3.000 bewoners, een buurt uit 1941 evenveel.¹⁰ In latere theorieën, bijvoorbeeld over de wijkgedachte, wordt vaak dezelfde orde van grootte genoemd als ideale of optimale buurtomvang. Het Amsterdamse voorbeeld laat zien dat dit aantal al een lange en pragmatische geschiedenis heeft met misschien een intuïtieve inslag. Dat deze buurtindelingen niet werden benut als eenheden voor democratische zeggenschap, werd lange tijd niet als een gemis beschouwd

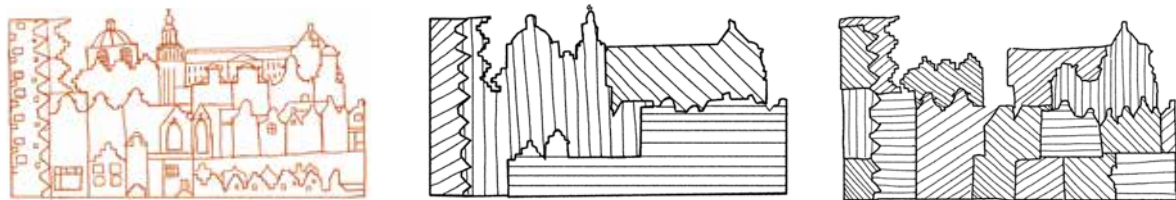
7 H. Ramkema (2017), *Hoe kwam het algemeen kiesrecht tot stand?* Den Haag: ProDemos.

8 H. Brugmans (1925), *De geschiedenis van Amsterdam. Het nieuwe Amsterdam van 1795 tot den tegenwoordigen tijd*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, p.153. Het is nog altijd een open vraag of er een ‘optimale’ omvang voor een gemeente bestaat. Zie: T.K. Niaounakis en J.L.T. Blank (2019), *Schaal en doelmatigheid van gemeenten. Een overzicht van het onderzoek naar de relatie tussen schaal en kosten bij de lokale overheid*. Delft: IPSE Studies.

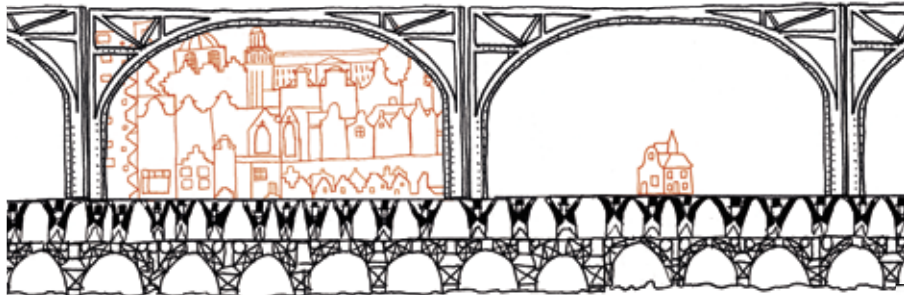
9 Voor een overzicht van buurtindelingen zie: <http://www.amsterdamhistorie.nl/buurten/> Daarnaast kunnen monofunctionele indelingen worden genoemd, zoals de zeventiende-eeuwse straatlantaarnwijken en de tegenwoordige parkeervergunninggebieden. Een vroeg voorstel voor een buurtindeling t.b.v. wetenschappelijk onderzoek kwam van de naar Nederland gevluchte Duitse pionier van de stadsgeografie, Friedrich Levy alias Fr. Leyden, die in 1934 voorstelde de 420 kiesdistricten in de stad als onderzoekseenheid te hanteren. Zie: Fr. Leyden (1934), ‘Verkiezingsgeografie van Amsterdam’, in: *Mensch en Maatschappij*, nr.2, p.102-117.

10 De 50 buurten uit 1850 telden gemiddeld 4.500 inwoners. Dat steeg tot boven de 5.000 in 1909, maar daalde dankzij aanpassingen van de buurtindeling naar 3.000 in 1941. Alleen de Huiszittenwijken waren aanzienlijk kleiner (1.400 inwoners).

VOOR 1850 AMSTERDAM IS PRAKTISCH INGEDEELD IN SCHUTTERSWIJKEN, LANTAARNWIJKEN, HUISZITTENWIJKEN...

1850 JOHAN THORBECKE ONTWERPT HET WETTELIJK GEBOUW...

GEMEENTEWET

KIESWET

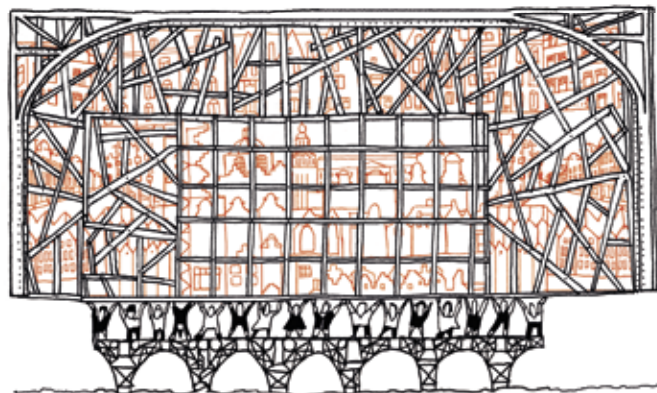
PROVINCIEWET

GRONDWET

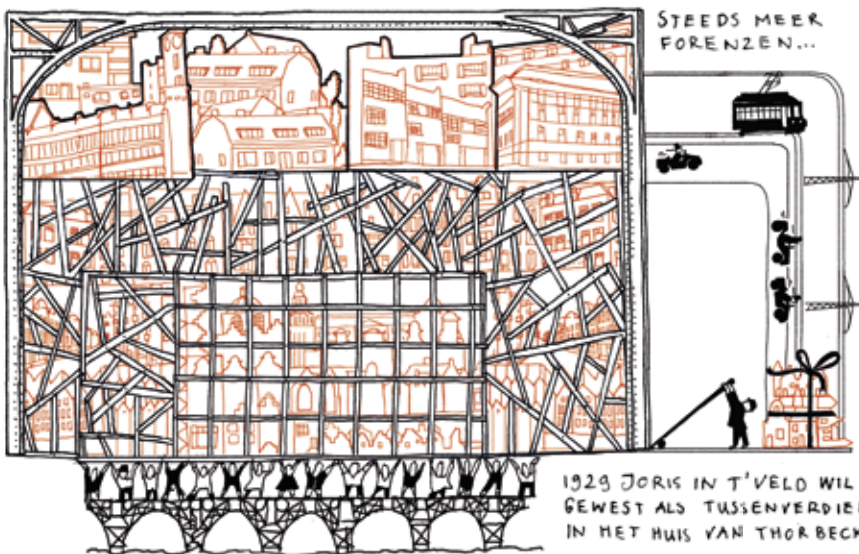
1850 AMSTERDAM KRIJGT EEN BUURTINDELING MET 50 BUURTEN...

1917 ALGEMEEN KIESRECHT WORDT INGEVOERD...

TUSSEN 1917-1941 AMSTERDAM GROEIT NAAR 264 BUURTEN...

STEEDS MEER FORENZEN...

1929 JORIS IN T'VELD WIL HET GEWEST ALS TUSSENVERDIEPING IN HET HUIS VAN THORBECKE...

1946 GROEP BOS LANCEERT DE 'WIJKGEDACHTE'...

... MET EEN WYKRAAD VAN BESTUURDERS...

VANAF 1947 AMSTERDAM KRIJGT TIEN WYKCENTRA...

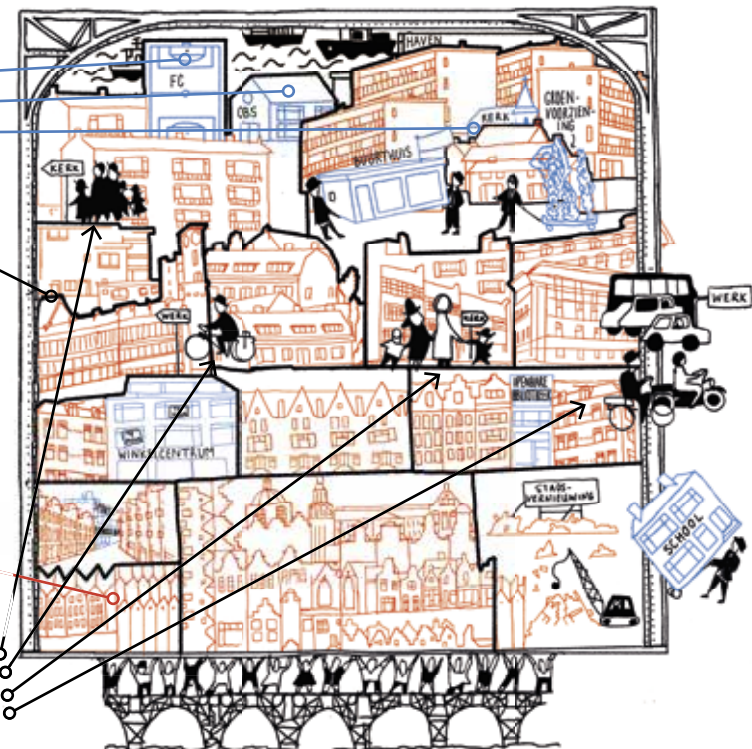
1952 REGERINGSCOMMISSIE DE QUAY WIL VAN LOKALE DEMOCRATIE EEN 'LEVENDE WERKELIJKHEID' MAKEN...

1953 PVDA, 'MENS EN STAD', WIL GRAAG WYKRADEN, MAAR HOE DOE JE DAT...

... IS DE WYKRAAD WEL EEN AFSPIEGELING VAN DE BUURT...

1955 JACQUES VAN DOORN PRIKT WYKGEDACHTE DOOR, DE WOONOMGEVING IS GEEN STERK INTEGRATIEKADER, EN DE WYKRAAD IS TE SOFT...

1964 GEMEENTEWET MAAKT INVORING 'BESTUURSCOMMISSIES' MOGELIJK...

... DIE ZIJN TERRITORIAAL, DUS PER WIJK OF STADSDEEL...

... OF FUNCTIONEEL...

1972 MICHAEL VAN DER VLIJ WIL DE MACHT DECENTRALISEREN...

1992 AMSTERDAM KRIJGT ZEVEN STADSDELEN EN DE BURGER MAG STEMMEN...

2015 HET KABINET HEFT DE STADSDELEN OP TERUG NAAR DE BESTUURSCOMMISSIES...

of geproblematiseerd. In de twintigste eeuw veranderde dit, na de invoering van het algemeen kiesrecht en de komst van nieuwe opvattingen over democratie, burgerschap en stadsbestuur.

Twee leemten

Thorbecke introduceerde, zoals we zagen, een democratische structuur die op het platteland was afgestemd op ruimtelijke en maatschappelijke eenheden van 5.000 of 10.000 of 20.000 mensen. In de stad bestonden al lange tijd eenheden van vergelijkbare omvang en herkenbaarheid, namelijk buurten en wijken. Maar daarvoor was niets geregeld. Er was ook niets geregeld voor het schaalniveau boven de gemeente, maar onder de provincie, dat wat later uiteenlopende namen heeft gekend zoals streek, regio, gewest, stadsprovincie en metropoolregio. Deze twee schaalniveaus – buurt en gewest – wonnen in de twintigste eeuw aan belang. Er zijn vele pogingen geweest om ze een vaste plaats te geven in het bouwwerk van Thorbecke, maar dat is nooit gelukt. Het is gebleven bij hulpconstructies die zich kenmerken door vrijwillige deelname van gemeenten en daarmee door tijdelijkheid en vrijblijvendheid. In het interbellum kwam er eerst aandacht voor mogelijke bestuurlijke modellen voor het gewest. Bijvoorbeeld in het proefschrift van Joris in 't Veld (1929), de latere minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting.¹¹ Hij constateerde dat veel aspecten van het maatschappelijk leven zich steeds meer afspeelden over grotere afstanden. Forensisme was een markant voorbeeld, met bijvoorbeeld Bussum, Bloemendaal en Amstelveen als de nieuwe buitenwijken van Amsterdam. Hij vond dat het openbaar bestuur adequaat moest reageren op deze schaalvergroting. In 't Veld bedacht een truc om een sterk gewestelijk bestuur in te passen in het huis van Thorbecke waar eigenlijk geen ruimte voor een tussenverdieping was. In plaats van een zwak

gewest waarin sterke gemeenten samenwerkten, stelde hij voor het gewest de status te geven van een soort supergemeente, waarbinnen de voormalige gemeenten een eigen 'binnengemeentelijke' positie kregen, bijvoorbeeld als 'districten'. Als voorbeeld dienden Duitse steden als Berlijn en Frankfurt. Waar In 't Veld sprak over 'binnengemeentelijke decentralisatie' doelde hij op dit model, en dus niet op kleinere eenheden als buurten of wijken.¹²

Wijkgedachte

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond gerichte aandacht voor buurt en wijk. In eerste instantie kwam die voort uit bezorgdheid en was de invalshoek paternalistisch. In leidende kringen heerste zorg om de vervreemding en verlorenheid die de individuele mens in de grote stad kon ervaren. Het individu verdronk als het ware in de massa. Om goed in de stad te kunnen leven en meedoen, moesten er tussenliggende schaalniveaus zijn, zo was de redenering: klein en overzichtelijk genoeg zodat een individu zich erin kan herkennen, en groot genoeg om als een opstapje naar de stad als geheel te kunnen dienen. Deze 'wijkgedachte', geïnspireerd door de 'neighbourhood unit' uit de Angelsaksische vakliteratuur, werd in Nederland geïntroduceerd door de Rotterdamse groep-Bos in het boek *De stad der toekomst, de toekomst der stad* (1946).¹³ In de volgende jaren zou deze gedachte veel invloed hebben, landelijk en ook, op een eigen wijze, in Amsterdam.¹⁴

“De wijk als wapen tegen vervreemding en verlorenheid”

11 Zie: R. Reussing (2019), 'De vroege geschiedenis van de (lokale) bestuurswetenschappen. Joris in 't Veld en de nieuwe vormen van decentralisatie', in: *Bestuurswetenschappen* (73) 3, p.49-72.
12 De twee leemten in het bouwwerk van Thorbecke ontmoetten elkaar op dramatische wijze in de mislukte poging in 1995 om Amsterdam en 16 omliggende gemeenten bestuurlijk om te bouwen tot de 'stadsprovincie' Groot-Amsterdam. De beoogde stadsprovincie leek wel wat op de supergemeente die In 't Veld eerder had voorgesteld. De omliggende gemeenten wilden alleen meewerken als Amsterdam als gemeente werd opgeheven en in plaats daarvan de toen 13 Amsterdamse deelgemeenten als bestuurlijke eenheden binnen de stadsprovincie zouden gelden. Het plan leidde tot hevige verontwaardiging in Amsterdam, en werd in een referendum door 92% van de stemmers afgewezen.
13 A. Bos et al. (1946), *De stad der toekomst, de toekomst der stad. Een stedenbouwkundige en sociaal-culturele studie over de groeiende stadsgemeenschap*. Rotterdam: A. Voorhoeve.
14 Vooral in Rotterdam heeft het stedenbouwkundige model van de wijkgedachte de naoorlogse stadsuitbreidingen beïnvloed. Ook elders in het land zijn er sporen van te vinden. In de Amsterdamse uitbreidingen behoorde de wijkgedachte nadrukkelijk niet tot het ontwerprepertoire; in Amsterdam is de wijkgedachte vooral in sociaal-culturele zin herkenbaar.
15 Bos, p.303, 315, 319.
16 'Men zou in de wijk een horizontale organisatie kunnen doen groeien door uit de verschillende gebieden van het sociaal-culturele leven [...] eigen gekozen vertegenwoordigers in een orgaan of commissie, de "Wijkraad", te doen samenkomen.' Bos, p.305.

De wijkgedachte werd gedreven door sociaal-culturele bezorgdheid en idealen en legde nadruk op het belang van georganiseerd buurt- en wijkleven als bindmiddel voor de samenleving. Ze kende ook een nadrukkelijke stedenbouwkundige component. 'Alleen in een overzichtelijk levensgebied kan [de mens] weer tot zelfwerkzaamheid komen, en langs die weg het contact met het volle leven terugvinden', aldus Bos en de zijnen. De stad moest worden opgebouwd uit herkenbare buurten, wijken en stadsdelen, wat het beste kon in de nieuwe uitbreidingsgebieden. Een buurt zou bestaan uit 2.000 à 4.000 inwoners en een wijk uit vijf tot tien buurten met samen 20.000 inwoners.¹⁵ Dit ruimtelijke schema is in veel naoorlogse uitbreidingsplannen min of meer terug te vinden. In de bestaande stad was het model lastiger toe te passen. Bestaande buurten en wijken hadden uiteenlopende maten, karakters, economische profielen, bevolkingssamenstellingen en tradities. Bovendien waren kenmerkende buurten als de Jordaan en de Pijp relatief eenzijdig van samenstelling, terwijl in de ideale wijk van de wijkgedachte alle rangen en standen bij elkaar woonden. Oud-Zuid was overigens ook eenzijdig van samenstelling, maar dat werd minder geproblematiseerd. Het toch vrij simpele wijkmodel kreeg al met al moeilijk vat op de bestaande stad – of het moest zijn door middel van massale sloop gevolgd door herbouw volgens het nieuwe recept. Versterking van buurt en wijk werd vooral nagestreefd met georganiseerde bezigheden. Een sleutelrol was weggelegd voor sociaal-culturele instellingen, kerken en verenigingen, en voor onderwijs en (wijk)gezondheidszorg. Zij ontstonden meestal niet in de wijk zelf, maar kwamen van buitenaf, en hun wijkactiviteit was in zekere zin een vorm van benevolente kolonisatie. Bij alle aandacht voor buurt en wijk was er dus nog geen zicht op een directe democratische structuur op buurtniveau. De 'wijkraad' die de groep-Bos voorstelde, zou bestaan uit

bestuursleden van de in de wijk actieve instellingen en organisaties. En dus niet uit rechtstreeks gekozen vertegenwoordigers zoals in de gemeenteraad.¹⁶ De wijkgedachte als oplossing was niet helemaal overtuigend, maar het probleem waarop het een antwoord wilde zijn – de zorg om sociale desintegratie, anonimiteit en eenzaamheid – werd breed erkend. Het kabinet stelde in 1952 de commissie-De Quay in, de *Staatscommissie bestuursvorm grote gemeenten*, die speciale aandacht besteedde aan de kloof tussen burger en bestuur en aan mogelijkheden voor binnengemeentelijke democratie. 'Het gaat hier in wezen', zei minister L.J.M. Beel bij de instelling van de commissie, 'om de uiterst belangrijke vraag hoe, wat ik zou willen noemen "de lokale democratie", in het bijzonder in de grote steden, tot een levende werkelijkheid kan worden gemaakt.' Drie jaar later stelde ook deze commissie de instelling van wijkraden voor, en ze had er zelfs een wetsvoorstel bij geleverd. Het kabinet aanvaardde het advies in dankbaarheid en constateerde dat er aanleiding was voor een ingrijpende structuurverandering. Waarna er decennialang niets gebeurde.¹⁷ Terwijl de commissie studeerde, bracht in Amsterdam de dominante Partij van de Arbeid het plandocument *Mens en stad* uit (1953).¹⁸ Het was een ambitieus en omvattend plan, maar ook dit document begon met een hoofdstuk over de zorg om de democratie en de geringe betrokkenheid van burgers bij het stadsbestuur.

Ook hier werd de wijkraad gezien als een toevoeging op de tussenschaal van de stad die de herkenbaarheid en de betrokkenheid kon versterken. *Mens en stad* laat duidelijk de gespletenheid zien die in de wijkgedachte was geslopen. De auteurs waren voorstander van grote betrokkenheid van bewoners bij het bestuur van hun woonomgeving en zagen de buurt of de wijk als een goede ingang daartoe. Ze waren ook enthousiast over het idee van een wijkraad. In hun woorden: ze wensten 'bevordering van de zelfwerkzaamheid van de burgers' door middel van 'de vorming van groepen van beperkte omvang, maar toch groot genoeg om de aspecten van een werkelijke samenleving te vertonen. Dit betekent concretisering van de wijkgedachte of wel territoriale decentralisatie.' Maar vervolgens sloeg de aarzeling toe. Want een wijkraad die werkelijk iets te zeggen had, was uiterst moeilijk te realiseren. De raad zou meer moeten kunnen dan het gemeentebestuur adviseren, maar de wettelijke basis daartoe was mager. Ook bleek het moeilijk om een buurt of wijk te definiëren en te begrenzen. Daar kwam bij dat de gemeente Amsterdam vanaf 1947 verspreid over de stad een stuk of tien wijkcentra had opgezet als instrument voor wijkopbouw. Op het eerste gezicht zouden die een praktische basis kunnen leveren voor een stelsel van wijken en wijkraden. Maar de wijkcentra waren geordend naar de bestaande wijken met hun eenzijdige samenstelling – en dat was nu juist niet de bedoeling. Ook vielen de centra onder de gemeentelijke sociale dienst, terwijl dat voor een wijkraad niet passend zou zijn. De conclusie was dat de wijkraad een mooie gedachte was maar nog niet een twee drie gerealiseerd. '[De] realiteit van de dag [biedt] weinig aanknopingspunten voor een onmiddellijke doorvoering.'¹⁹

Het hoogtepunt van de wijkgedachte viel wellicht in 1955. Het advies van de commissie-De Quay verscheen en er werd een groot congres

over het onderwerp gehouden. Maar op het hoogtepunt zette ook de daling en de ontnuchtering in. Een van de sprekers op het congres, en op termijn de meest invloedrijke, was de socioloog J.A.A. van Doorn.²⁰ Van Doorn legde de zwakke plekken van de wijkgedachte bloot. Het was irreëel, vond hij, om te verwachten dat buurt of wijk een sterk sociaal integratiekader voor uiteenlopende groepen kon zijn, omdat iedere groep de woonomgeving anders beleeft en waardeert. Dat begon al in het standaardgezin. Destijds was de man de kostwinner, die de hele dag van huis was om te werken, terwijl de vrouw van betaalde arbeid was vrijgesteld om het huishouden en de kinderen te verzorgen. De man had dus een zeer beperkte binding met de buurt of de wijk, vergeleken met de vrouw die er vrijwel al haar tijd doorbracht. Alleenstaanden, hoog- en laagopgeleiden, jongeren en ouderen, oude en nieuwe stedelingen, sociale klimmers en mensen die hun plafond hebben bereikt, leden van de verschillende zuilen (met elk een eigen school en een eigen verenigingsleven) – ze woonden weliswaar in dezelfde buurt, maar dat betekende niet dat ze die buurt ook met elkaar deelden, of wilden delen. De samenleving kenmerkte zich door groeiende mobiliteit en differentiatie, wat 'de wijk als sociale eenheid op de achtergrond brengt'. Ook richtte de uitwerking van de wijkgedachte zich erg eenzijdig op het sociaal-culturele domein, merkte Van Doorn op. Tekenend vond hij dat de wijkraad een softe rol kreeg toebedeeld zonder wezenlijke zeggenschap. Een serieuze decentralisatie van zeggenschap en bevoegdheden naar de wijk zou intussen wringen met de gelijktijdige centralisatie van specialistische beleidstaken in het steeds complexere stadsbestuur. Onderdelen van het denken in wijken en in schaalniveaus binnen de stad waren weliswaar bruikbaar, concludeerde Van Doorn, maar als omvattende ideologie was de wijkgedachte niet reëel.²¹

- 17 Verslag van de Staatscommissie bestuursvorm grote gemeenten ingesteld bij Koninklijk Besluit van 1 november 1952. No. 32, 's-Gravenhage 1955.
- 18 Federatie Amsterdam van de Partij van de Arbeid (1953), *Mens en stad. Amsterdam vandaag en morgen*. Amsterdam.
- 20 J.A.A. van Doorn (1955), 'Wijk en stad: reële integratiekaders?', in: J.A.A. van Doorn (2009), *Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen*. Amsterdam: Mets & Schilt, p.90-116.
- 21 De wijkgedachte was ook lastig te combineren met de verzuiling als maatschappelijk orderingsprincipe. Die was gebaseerd op gemeenschapsvorming op basis van levensovertuiging of wereldbeeld, in plaats van buurten of wijken. Illustratief is de opvatting van de conservatief-katholieke filosoof S.W. Couwenberg uit 1956. Hij deelde de zorg om de 'geatomiseerde stadsmens' en de wens van een overzichtelijke gemeenschap. Maar dat mocht geen neutrale, 'burgerlijke' gemeenschap zijn. De echte oplossing voor de ontwortelde mens was volgens hem een terugkeer naar God: 'Alleen in de existentiële ontmoeting met Christus geraakt de mens tot diepste bevrediging van zijn sociabiliteitsdrang.' In dit krachtenspel van de verzuiling kon de wijk als integratiekader slechts een relatieve betekenis hebben. S.W. Couwenberg (1956), *De vereenzaming van de moderne mens. Kern van het huidige sociale vraagstuk*. 's-Gravenhage: Pax, p.69, 70, 99.

Territoriale commissie

Het ontbreken van een wettelijke basis voor wijkdemocratie was, zo is duidelijk, een van de handicaps die uitvoering van goedbedoelde ideeën hinderde. In de slagschaduw van de gemeentewet konden weinig bloemen bloeien. Een onopvallend, maar belangrijk moment viel dan ook in 1964, toen een wijziging van de gemeentewet het mogelijk maakte om ‘bestuurscommissies’ in te stellen. Het commissiestelsel onderscheidde twee typen commissies, en een hiervan was de territoriale commissie die de vorm kon aannemen van een deelraad.²² Deze aanzet tot binnengemeentelijke decentralisatie was bedoeld om de relatie tussen bestuurders en bestuurden te versterken, om bestuurskracht uit de maatschappij aan te boren voor de publieke zaak, en om de werkdruk van raadsleden te verlichten.²³ Vooral de eerste twee hebben een tijdloze klank: ze werden tien jaar eerder ook al genoemd en zestig jaar later nog steeds. De invoering van het commissiestelsel was ‘de eerste serieuze poging om participatie van burgers binnen het gemeentebestuur uit te breiden buiten het lidmaatschap van de raad’, schrijft jurist Joost Westerweel. Het liet zien hoe wijkvertegenwoordiging, die voor Thorbecke ‘wezensvreemd’ was geweest aan de gemeentelijke democratie, toch in het gemeentelijk bestel kon passen. Vanaf nu was het mogelijk om de uniforme gemeentelijke structuur ‘aan te vullen met de optionele commissies’.²⁴ Dan nog waren de bevoegdheden van zo’n raad problematisch, want de gemeenteraad bleef eindverantwoordelijk. De wet schreef niet voor hoe de commissies moesten worden samengesteld; dat mocht iedere gemeente zelf beslissen. De gemeente behield dus het eerste en laatste woord. Maar er was nu tenminste een opening in de wet. Bij een volgende herziening in 1992 werd deze opening benut voor de instelling van deelgemeenten in Rotterdam en Amsterdam.

Ideologie van de wijk

In de tussentijd was er een ideologische beweging voor buurt- en wijkdemocratie opgekomen als onderdeel van de brede democratiseringsgolf van de jaren zestig en zeventig. In Amsterdam was het in 1972 een werkgroep van opnieuw de PvdA, de Werkgroep Bestuursvraagstukken onder voorzitterschap van Michael van der Vlis, die hiervoor een uitgebreid plan opstelde: *Macht voor de wijken. Een nota over desentralisatie in Amsterdam*.²⁵ Van der Vlis presenteerde een gedetailleerd ontwerp voor democratie op buurt- en wijkniveau. Hij ging uit van de bestaande wijkindeling en paste die waar nodig aan. In totaal onderscheidde hij 32 wijken die elk een eigen vorm van democratie zouden krijgen, de ‘wijkraad’. Uit zijn verantwoording blijkt intussen dat ook hij en zijn werkgroep worstelden met weer dezelfde dilemma’s van representativiteit, effectiviteit en macht. Zijn pleidooi is ambitieus, maar de toon eerder tobberig dan euforisch.

22 Het andere type was de functionele commissie, bedoeld voor specifieke zaken zoals het havenbeheer.
23 J. Westerweel (2021), *Lokale democratische innovatie: Een juridische analyse*. Alphen aan de Rijn: Wolters Kluwer, p.83.
24 Westerweel, p.36-37.
25 Werkgroep Bestuursvraagstukken van de PvdA.-Amsterdam, *Macht voor de wijken. Een nota over desentralisatie in Amsterdam*, Amsterdam 1972. Opgenomen in het archief van de Projectgroep Binnengemeentelijke Decentralisatie bij het Stadsarchief Amsterdam; SAA 5472, nr.134.
26 De filosoof en socioloog Jürgen Habermas introduceerde deze begrippen in zijn boek *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'* uit 1968.
27 *Macht voor de wijken*, p.1.

“Een structuur is niet voldoende, het moet door burgers tot leven komen”

en een klein (Osdorp) stadsdeel. De belangrijkste trend sinds 1972 kan worden samengevat als een centralisatie van de decentralisatie: voor de 32 wijkraden van Van der Vlis kwamen 15 stadsdelen in de plaats, die later werden gereorganiseerd tot 7 stadsdelen. Na de wetswijziging van 1992 konden de stadsdelen serieus aan de slag. De Amsterdamse stadsdelen kregen een zwaar pakket met taken en bevoegdheden, vanuit het idee dat een stadsdeel van pakweg 100.000 inwoners als een volwaardige gemeente moest kunnen functioneren. Er kwamen zelfs stadsdeelraadsverkiezingen. ‘Het streven was zo zelfstandig mogelijke stadsdelen te creëren vooruitlopend op de komst van de stadsprovincie Groot Amsterdam, waarna de stadsdelen zelfstandige gemeenten binnen die provincie konden worden’, schreef PvdA-politicus Bouwe Olij, groot pleitbezorger van de stadsdelen en zelf geruime tijd stadsdeelvoorzitter in De Pijp en Oud-West. ‘Dit uitgangspunt heeft geleid tot sterke, zelfstandige en goed functionerende stadsdelen met vergelijkbare taken en bevoegdheden als gemeenten’, oordeelde hij in 2012. Hij wees erop dat elk Amsterdams stadsdeel de omvang van een middelgrote stad heeft.²⁸ De kracht van de Amsterdamse stadsdelen, zoals door Olij beschreven, was ook hun zwakte. Het plan voor een stadsprovincie waarop deze stadsdelen vooruitliepen, eindigde in 1995 in een

In Van der Vlis’ voorstel klinken echo’s van het toen nieuwe onderscheid tussen ‘systeem’ en ‘leefwereld’.²⁶ Daar zit meteen de paradox die Van der Vlis zelf ook beseftte. Want terwijl hij hard had gewerkt om een systeem te bouwen voor de democratie op buurtschaal, waar schuwde hij dat je die systeembouw toch ook moest wantrouwen. Met enig omhaal van woorden legde hij uit waarom: ‘Het is van belang om reeds op deze plaats op te merken dat, wanneer de bestuurs-hervormingen beperkt zouden worden tot het invoeren van de door ons voorgestane formele structuur, het resultaat niet ten onrechte als een schijn-demokratisering en een ondemokraties zoethoudertje gekenschetst zou kunnen worden. Alleen wanneer de Amsterdamse bevolking feitelijk de kans krijgt en grijpt aktief deel te nemen aan en invloed uit te oefenen op de besluitvorming binnen de voorgestelde wijkraden, kan de structuur van gekozen wijkraden [...] uitgroeien tot een levenskrachtig stuk democratie.’²⁷ Met andere woorden: een structuur alleen is onvoldoende, het moet door burgers tot leven worden gebracht. Maar dat is een waarheid als een koe die geldt voor iedere democratische structuur, ook voor de gemeenteraad en de Tweede Kamer. Door het voor het wijkniveau zo te benadrukken, lijkt Van der Vlis hier zijn grootste inspanning – om een structuur te bouwen op een structureel kwetsbare plek – meteen alweer onderuit te halen.

Stadsdelen

In de vijftig jaar sindsdien heeft er inderdaad een vorm van binnengemeentelijke decentralisatie bestaan. Het duurde even voordat Van der Vlis’ aanzet werd uitgevoerd en onderweg was het drastisch aangepast. Het ideologisch elan evolueerde naar taai politiek gehakketak, onder meer over de vraag hoe groot de nieuwe eenheden moesten worden. In 1981 ging eindelijk de eerste proef van start met een groot (Noord)

echec, en daarmee verloren de stadsdelen hun stip aan de horizon als volwaardige gemeenten.²⁹ Ook hun kloeke omvang heeft keerzijden, zoals verminderde herkenbaarheid en een groeiende afstand tussen burger en bestuur. De relatie tussen bestuurders en bestuurden in een stadsdeel is dan ook niet per se beter dan in een zelfstandige gemeente van vergelijkbare omvang, zoals Heerlen, Enschede of Zaanstad.³⁰

De deelgemeenten met een eigen verkozen raad hebben bestaan tot 2015, en zijn toen door het kabinet afgeschaft met als argument

28 Bouwe Olij, 'Waarom de stadsdelen zijn opgericht in Amsterdam', 23 september 2012. Zie: <https://www.bouweolij.nl/2012/09/23/waarom-de-stadsdelen-zijn-opgericht-in-amsterdam/>

29 Over de mislukte vorming van de stadsprovincie, zie noot 12.

30 Het inwonertal per stadsdeel varieert tussen 90.000 en 160.000. Dat is vergelijkbaar met bijvoorbeeld Heerlen (87.000), Zaanstad (157.000) en Enschede (160.000).

31 Westerweel, p.97.

32 Een korte typering van de vier initiatieven: De Coöperatieve Wijkraad Oosterparkwijk in Groningen 'was een uit burgers en raadsleden bestaande gelote wijkraad die als doel had zeggenschap over publieke zaken in de wijk te beleggen bij inwoners van de wijk.' De Sociale Raad in Peel en Maas 'moest een gelote tweede volksvertegenwoordiging zijn naast de gemeenteraad en moest burgers invloed geven op het beleid van de gemeente.' De Burgerjury in Rotterdam 'was een groep burgers die het college moest controleren en eventueel corrigeren.' Breda Begroot in Breda 'was een burgerbegroting waarin burgers in staat werden gesteld om publieke middelen toe te kennen aan gemeentelijk beleid.' Westerweel, p.12-13.

dat een vierde bestuurslaag te veel van het goede zou zijn. Ervoor in de plaats zijn 'bestuurscommissies' gekomen, met minder bevoegdheden en een vooral adviserende taak, en met een naam die teruggrijpt op 1964. Het is de vraag hoeveel er vanuit democratisch oogpunt is verloren met het einde van de stadsdelen. Stadsdelen zijn al veel minder 'herkenbare' eenheden dan buurten of wijken. Het proces van schaalvergroting dat zich vanaf Van der Vlis heeft voltrokken, van 32 naar 15 naar 7 eenheden, lijkt op de processen van gemeentelijke herindeling op het platteland, waar motieven als professionalisering, organisatorische efficiëntie en vermeend schaalvoordeel zwaarder wegen dan directe, lokale betrokkenheid en identificatie van bewoners.

Het is ook steeds de vraag gebleven wat de wijk- of stadsdeelraad precies vertegenwoordigt. Is het de uitdrukking van de buurt (van onderop), of is het een gedecentraliseerd maar niettemin bureaucratisch orgaan van de gemeente (van bovenaf)? Als vorm van dienstverlening (niet te ver fietsen om je paspoort te vernieuwen) is de decentralisatie zichtbaarder geweest dan als structuur voor democratische betrokkenheid. Ook burgers voelen aan waar de macht zit, en zij oriënteren zich nog altijd meer op de gemeenteraad dan op iets wat daaronder zit en waarvan de bevoegdheden onzeker zijn. Het commissiestelsel 'kan een bepaalde mate van bestendigheid garanderen voor burgerinitiatieven', concludeert Westerweel, en er kunnen ook bepaalde bevoegdheden worden overgedragen 'waarmee burgerinitiatieven daadwerkelijk juridische zeggenschap krijgen'. Maar dit alles kan slechts met mate: 'Het is en blijft een instrument van het gemeentebestuur, en niet van de participerende burger.'³¹

Experimenten in zeggenschap

Dat is terug te zien in experimentele vormen voor betrokkenheid en zeggenschap op wijkniveau. Burgers komen met initiatieven en worden al dan niet welwillend of enthousiast gesteund door het gemeentebestuur. Ook gemeenten zelf komen met initiatieven, vaak na verkiezingsbeloften over vernieuwing van de democratie. In de essays van Frans Soeterbroek en Ivan Nio komen Amsterdamse voorbeelden aan bod. Jurist Westerweel onderzocht vier recente democratische experimenten elders in het land en keek onder meer naar hun juridische constructie en stevigheid: de Coöperatieve Wijkraad Oosterparkwijk in Groningen, de Sociale Raad in de gemeente Peel en Maas, de Burgerjury in Rotterdam, en Breda Begroot in Breda.³² Bij de eerste twee werd de burgerraad samengesteld door middel van loting in plaats van verkiezing, een concept dat de laatste jaren veel aandacht heeft gekregen onder democratievernieuwers.³³ Het waren boeiende pogingen tot innovatie in participatie, maar hier is van belang dat ze alle vier slechts kort hebben bestaan. De Burgerjury in Rotterdam bestond van 2014 tot 2017, Breda Begroot van 2014 tot 2018, de Sociale Raad in Peel en Maas van 2015 tot 2018 en de Coöperatieve Wijkraad Oosterparkwijk in Groningen van 2017 tot 2020. Ze genoten een experimentele status en werden gesteund door het college en de gemeenteraad, maar de eerstvolgende verkiezingen en collegewisseling waren al fataal voor hun voortbestaan.

33 Het lotingsconcept is o.m. bepleit door David Van Reybrouck in zijn pamflet *Tegen verkiezingen*, Amsterdam 2016.

De politieke instabiliteit die veel gemeenten tegenwoordig kennen, is wellicht een goede voedingsbodem voor het lanceren van telkens nieuwe participatie-initiatieven, maar een slechte voedingsbodem voor geduld en stabiliteit. Het gevolg is dat jonge en dus onvoldragen initiatieven nauwelijks de tijd krijgen om te rijpen. Ze moeten vaak bovenmatig veel tijd spenderen aan hun eigen basale voortbestaan, zeker als ze afhankelijk zijn van een gemeentelijke ambiance van bureaucratie en politieke wisselvalligheid. In korte tijd branden deze initiatieven veel energie en engagement van de deelnemers op zonder zicht te bieden op lange-termijnrendement voor de lokale democratie. Er is, kortom, nog altijd geen zicht op een vaste democratisch vertegenwoordigende structuur op het schaalniveau van buurt of wijk. Iedere structuur is provisorisch en sterk afhankelijk van de politieke conjunctuur. In 170 jaar is op dit schaalniveau geen democratische vorm ontstaan die continuïteit ademt en conjuncturele schommelingen weerstaat. Het is daarom in de praktijk voor ieder buurt- en wijkinitiatief realistisch om bij voorbaat te accepteren dat het bestaan onzeker zal zijn, zich in te stellen op fundamentele vluchtigheid, en dat niet te zien als een belemmering maar als een uitgangspunt en mogelijk zelfs een troef. Thorbecke schiep in de negentiende eeuw een onverwoestbaar, gietijzeren raamwerk dat het hele land moest dekken maar dat toen al, en nu des te meer, geen afdoende antwoord biedt voor het stedelijk domein. En dus is het aan stedelingen om het chronisch manco zelf te vullen met hulpconstructies, die meestal hybride vormen zullen zijn van 'systeem' en 'leefwereld', met uiteenlopende reikwijdte en levensduur, soms meer gesystematiseerd en gestructureerd, dan weer losser en grilliger. Zoals gezegd: wanneer bewoners iets willen met hun buurt, helpt het om gebruik te kunnen maken van bestaande structuren. Maar dat kan maar in beperkte mate. Voor het overige geldt: doe het zelf. ●

Hortend en stotend

op weg naar
buurtdemocratie

De afgelopen vier jaar heb ik in Amsterdam meegedacht over nieuwe tactieken en instrumenten voor de versterking van de positie van bewoners en buurten. In dit essay wil ik een tussenbalans opmaken van de doorwerking daarvan, toegespitst op het versterken van de buurtdemocratie.

Er gebeurt heel veel, zo heb ik kunnen ervaren, er zijn voortdurend nieuwe initiatieven en dat is bijzonder stimulerend. Maar deze dynamiek brengt ook het gevaar met zich mee dat we gevangen raken in een permanente vlucht vooruit in nieuwe concepten en instrumenten waardoor te weinig goed uit de verf komt. Daarom wil ik proberen de vraag te beantwoorden hoe we voor buurtdemocratie een gezamenlijke basis vinden waarop we gestaag verder kunnen bouwen. Dat maakt buurten minder kwetsbaar voor de grillen van beleid en politiek en voor het al weer snel uitdoven van veelbelovende initiatieven.

135

Wat is buurtdemocratie?

We moeten daarvoor twee vragen beantwoorden: wat is een buurt en hoe organiseer je op het schaalniveau van de buurt processen met de allure van democratie?

Het is moeilijk om een sluitende definitie te vinden voor de buurt. Dat komt doordat het zowel gaat om een 'buurtgevoel' van bewoners en de ruimtelijke structuur van de stad als om een bestuurlijk concept waarin de stad is opgebouwd in buurten, wijken en stadsdelen. De buurt moet zowel voor bewoners als de instituties herkenbaar zijn als lokale gemeenschap met voldoende nabijheid tussen mensen om zich te organiseren en elkaar te kunnen vertegenwoordigen.

Dat kan in de praktijk variëren tussen 500 en 10.000 inwoners.

Hoe je op dit schaalniveau democratie organiseert hangt van vele factoren af: democratische principes, zelforganisatie van bewonersgroepen, bestuurlijke tradities, toevalligheden, regelingen, strijd om de ruimte, de tijdgeest. Met zoveel bronnen voor traditie en vernieuwing is het risico van stapeling van instrumenten groot. Elk instrument op zich heeft zijn eigen onweerlegbare nut en pleitbezorgers die je niet wilt teleurstellen. Om daarbij vast te stellen wat er echt toe doet, helpt het om de belangrijkste doelen van buurtdemocratie te identificeren. Ik zie er drie.

Buurtdemocratie als zelforganisatie

(basisdemocratie)

Het gaat hier om bevordering van het zelforganiserend vermogen en toepassing van het principe van subsidiariteit: regel de verantwoordelijkheden en middelen op het schaalniveau waar ze spelen. De buurt moet niet te veel last hebben van de gemeente. Rust de buurtorganisaties daarvoor toe. Zorg binnen de buurt ook voor een goede representatie van de verschillende groepen bewoners.

Buurtdemocratie als ecosysteem

(doe-democratie)

Hier gaat het erom dat bewonersplatforms, lokale ondernemers, verenigingen, sociale makelaars en burgercollectieven de middelen hebben (geld, grond, gebouwen, ondersteuning) om te floreren en het verschil te maken. Zo bouw je aan het sociaal, cultureel en economisch kapitaal in de buurt en worden de voorwaarden voor maatschappelijke waardecreatie vervuld.

Buurtdemocratie als onderhandelingspartner

(tegenmacht)

Het gaat hier om betere democratische *checks and balances* waarbij krachtige buurten met invloed en zeggenschap tegenmacht en partnerschap vormen in relatie tot de gemeente, markt en instituties. Dit vereist democratischer samenwerkingsvormen en procedures, ruimte voor eigen initiatief, invloed op concrete bouwen en ontwikkelplannen en een rol bij de aanpak van crisisachtige situaties in de wijk.

Steeds is er een spanning tussen 'leefwereld' en 'systeem'. Buurtbewoners claimen een positie met speelruimte en gemeenten proberen dat in hun eigen systemen in te passen. Dat geeft uiteraard spanning. Zo analyseert Nico de Boer in zijn essay 'Het is de gemeenschap suffice' die spanning aan de hand van het fenomeen wijkraden en komt hij tot de conclusie dat wat wijkraden echt sterk maakt van onderop komt

en wat ze kwetsbaar maakt vanuit de systeemwereld van de gemeente komt.¹

Laten we eens kijken hoe dat mechanisme de afgelopen jaren in Amsterdam werkte. Want daar is de afstand vrij groot tussen de formele zeggenschap (gemeente en de negen bestuurscommissies in de stadsdelen) en de ongereguleerde wereld van buurten en wijken. Dat maakt elke poging om buurtdemocratie te versterken tot een poging om die afstand te verkleinen.

De wisselwerking tussen overheid en buurten als kracht

Vanuit de gemeente en de samenleving is de afgelopen jaren langs meerdere lijnen gewerkt aan de democratische vernieuwing, met een zwaar accent op de positie van buurten. Ongeveer gelijktijdig werd er gewerkt aan het zogeheten Maatschappelijk Akkoord (Ma.ak020)² en aan de Agenda Democratische Vernieuwing van de gemeente.³

Het Maatschappelijk Akkoord was een initiatief van een groep Amsterdammers die zich professioneel, in de stad en/of in hun eigen buurt met democratisering bezighouden. Zij maakten de voorzet en de wethouder democratische vernieuwing zette er zijn handtekening onder. Het bevat voorstellen voor het versterken van de zeggenschap en het eigenaarschap van de burger op vele terreinen (budgetten, vastgoed, openbare ruimte, beleidsvernieuwing, besturing van de stad en wijkdemocratie). Veel hiervan heeft zijn weg gevonden naar de gemeentelijke Agenda Democratische Vernieuwing, want ook de wethouder had de intentie dat verhaal samen met de stad te maken. De wethouder werkte hierbij ook samen met andere groepen, 'de 99 van Amsterdam', Amsterdam Spreekt en de Kracht van Mokum.

Nog een platform waar hieraan werd gewerkt was de pijler 'Samen stadmaken' in de nieuwe Omgevingsvisie.⁴ Ook daar is ingezet op goed samenspel met meerdere stedelijke en buurtplatforms die zich richten op versterking van de

positie van bewoners en buurten, zoals Women-MakeTheCity, ARCAM, de Kracht van Mokum en Club 2050 (een voor de Omgevingsvisie in het leven geroepen klankbordgroep). Op buurtniveau is er een experiment met het maken van een omgevingsvisie door bewoners in de Sierpleinbuurt. Daarnaast is in samenspraak met de Kracht van Mokum voor de 'Samen stadmaken'-pijler in de stedelijke omgevingsvisie een uitvoeringsagenda gemaakt die rond de jaarwisseling door het college is vastgesteld.

Buurtplatforms hebben ook los van de gemeente initiatieven genomen om de positie van buurten te versterken. Ze kwamen op stadsdeel- of stedelijk niveau met een eigen agenda voor democratische vernieuwing; een coalitie van bewonersgroepen zette zich in voor het zogeheten buurtplatformrecht; en de coalitie Red Amsterdam Noord streefde naar een eigen participatieprotocol. De gemeente reageerde door de actie voor het buurtplatformrecht om te zetten in een proeftuin en op te nemen in de democratiseringsagenda en de omgevingsvisie. Daarnaast zijn er eenmalige initiatieven vanuit buurten die niet onder de noemer democratische vernieuwing plaatsvinden, maar dat

1 <https://www.isabewoners.nl/wp-content/uploads/2019/06/Nico-de-Boer-Het-is-de-gemeenschap-suffie.pdf>
2 <https://ma.ak020.nl/akkoord>
3 <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/invloed/democratisering/#hb7eec1d5-38f4-4c45-9895-2fa4749210d8>
4 <https://amsterdam2050.nl>
5 <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/06/05/dat-plan-van-de-gemeente-kon-veel-beter-vonden-bewoners-a4001655>
6 <https://www.at5.nl/artikelen/216892/proeftuin-voor-inspraak-verenigt-en-verdeelt-frans-halsbuurt>
7 <https://www.ombudsmanmetropool.nl/nieuws-publicaties/ombudsman/jaarverslag-2021%3A-maak-herstel-van-vertrouwen-bestuurlijke-topprioriteit>

feitelijk wel zijn. Het zijn pogingen om in te breken in concrete planprocessen om de bewonersinbreng daar meer gewicht te geven. Een interessant voorbeeld is een planproces aan de Klaprozenweg waar de buurt een eigen plan maakte en de gemeente soepel meebewoog.⁵ Ook zijn er mooie voorbeelden van geduldige samenwerking die niet iets oplevert waar iedereen blij mee is, maar wel het gevoel geeft dat inbreng vanuit de buurt ertoe doet. Een voorbeeld is de participatieproeftuin in de Frans Halsbuurt.⁶ En in Amsterdam Zuidoost vond een spraakmakende participatiestaking plaats waarmee bewoners afdwongen dat ze zelf mee konden sturen op de planning voor de buurt. Ook hier bewoog de gemeente vrij goed mee. Zo ontstaan nieuwe democratische praktijken zonder dat deze rechtstreeks aan een democratiseringsagenda zijn gekoppeld. Democratische vernieuwing voltrekt zich niet alleen op het podium, maar ook onder de radar bij concrete projecten in de buurten. De kracht van de Amsterdamse aanpak voor buurtdemocratie is deze wisselwerking tussen de gemeente en buurt-/stedelijke platforms van bewoners, waarbij het vaak niet uit lijkt te maken bij wie het initiatief vandaan kwam. Deze wisselwerking is overigens niet simpelweg een kwestie van goed samenwerken. Er treedt verzet, wrijving en competitie op en er is veel kritiek in de stad op de wijze waarop ambtenaren bewoners bejegenen, en hoe bewoners worden overvallen door bouwplannen in hun buurt. De ombudsman heeft indringend aan het gemeentebestuur laten weten dat de participatiecultuur beneden de maat is.⁷ De gemeente belooft hierop dat ze 'nog beter samen zal werken met en in de nabijheid van bewoners, gemeenschappen, verenigingen en andere partners.' Wat er nu gebeurt onder de noemers 'democratische vernieuwing' en 'samen stadmaken' kan daarbij een belangrijke rol vervullen. Buurtbewoners zijn wel uiterst kritisch op de vraag of ook dit weer loze woorden blijken.

Het meest kwetsbare aan het mechanisme waarbij de gemeente in samenspraak met lokale platforms vernieuwingen introduceert, is dat het kan leiden tot een vlucht vooruit in steeds weer nieuwe wensen, initiatieven en instrumenten. Ik heb in bijgaande tabel op een rij gezet welke instrumenten in de collegeperiode 2018-2022 zijn (door)ontwikkeld en een enkele die het nieuwe college heeft omarmd.

Essay

Het overzicht is imponerend en afschrikwekkend tegelijk. We zien dat er gewerkt wordt aan versterking van de lokale democratie op verschillende schaalniveaus, aan planprocessen die dichter op leefwereld blijven, aan greep van bewoners op de investeringen in hun buurt en wijk, aan het faciliteren van bewonersinitiatieven en aan gezamenlijke leerprocessen van ambtenaren en bewoners. In die zin is het een rijk en noodzakelijk pakket van maatregelen.

Voor de buurtdemocratie lijken mij twee complementaire strategieën vanuit de gemeente essentieel, waar veel van de instrumenten goed inpassen. Allereerst het versterken van de positie van buurtplatforms, met instrumenten als het buurtplatformrecht, buurtbegrotingen, buurtrechten en toegang tot gemeentelijke middelen en instrumenten. Daarnaast het werken aan nieuwe ontwikkelmodellen, met benaderingen als open ontwerpen, de buurtbatenovereenkomst, de organische aanpak, publiek-collectieve samenwerking en Community Wealth Building. Zonder sterke buurtorganisaties is er geen rol van buurten in de stedelijke ontwikkeling en zonder alternatieve modellen voor top-down sturing en marktwerking is er geen basis voor buurtorganisaties om zich een positie te verwerven.

Het zijn logische en zinvolle initiatieven en instrumenten. Het is alleen te veel en te versnipperd. Het is ook de vraag of en hoe het doordringt in de systeemwerelden. We zien helaas een vlucht vooruit in steeds weer nieuwe instrumenten die allemaal vechten om maatschappelijke en bestuurlijke aandacht. De vraag is of al die instrumenten wel complementair zijn, of dat ze elkaar in de weg kunnen zitten. Zo kunnen nieuwe instrumenten als burgertops en stadsdeelpanelen concurreren met de inzet om de positie van buurtplatforms te versterken. Ik begrijp dat de gemeente probeert die twee werelden op elkaar af te stemmen, wat hoopvol stemt, maar nog niet is zeker gesteld.

Instrument	Wat is het?	Waar komt het vandaan en wat gebeurt ermee?
Een nieuwe referendum-verordening	De drempel voor Amsterdammers verlagen om gemeentelijk beleid te corrigeren of zelf voorstellen aan de bevolking voor te leggen	Verordening is februari 2022 door de raad vastgesteld. Geen concrete initiatieven sedertdien
De burgertop	Systeem waarbij via loting een dwarsdoorsnede van de bevolking wordt uitgenodigd voor een top die meestal bestaat uit meerdere dagen verspreid over het jaar en uitmondt in zwaarwegend advies	• Onderdeel van democratiseringsagenda • Eerste miniburgertop heeft plaatsgevonden over de energietransitie • Instrument ook genoemd in omgevingsvisie als mogelijkheid om het in te zetten bij complexe ruimtelijke vraagstukken. Daar is nog geen concrete actie op ondernomen
Stadsdeelpanelen	Adviesorgaan van 250 gelote burgers per stadsdeel dat gevraagd advies uitbrengt aan stadsdeelcommissie, gemeenteraad en/of bewoners	Sinds 2021 onderdeel democratiseringsagenda, gaat komende tijd concreet ingevuld worden
Beleidskader participatie	Vrij klassieke spelregels voor participatietrajecten (mee kunnen praten, gebaseerd op de participatieladder) en formele inspraak in Amsterdam	Onderdeel democratiseringsagenda, zal de komende tijd vervangen worden door een (wettelijk voorgeschreven) participatieprotocol
Participatieprotocol Red Amsterdam Noord	Spelregels over rol bewoners bij besluit- en planvorming meer geschreven vanuit de relatie (oprechte interesse, nabijheid, eerlijkheid, terugkoppeling, onafhankelijke ondersteuning)	• Opgesteld door bewonersplatform Red Amsterdam Noord • Volgens betrokkenen heeft gemeente beloofd het op te nemen in aankomend gemeentelijk participatieprotocol
De Bewonerseffect-rapportage	Sociale tegenhanger van de bij grote ruimtelijke plannen verplichte milieueffectrapportage	Wens vanuit platform Wij Amsterdam, geland in programma van nieuwe college. Zal opgenomen worden in aankomend participatieprotocol en uitgetest worden in Amsterdam Noord

Subsidieregeling integraal maatschappelijk initiatief	Maatschappelijke initiatieven die op meerdere maatschappelijke terreinen effect hebben, kunnen daarvoor een ton subsidie krijgen	Onderdeel democratiseringsagenda, geen informatie gevonden over of en hoe hier gebruik van wordt gemaakt
Buurtbudgetten	Bescheiden bedragen waar buurten zelf kunnen beslissen wat er mee te doen	• Onderdeel maatschappelijk akkoord en democratiseringsagenda • Onduidelijk beeld wat er hier gebeurt • Vrij strikte voorwaarden om er gebruik van te kunnen maken
Het buurtplatformrecht	Recht van buurtbewoners om zich te organiseren, daarbij goed gefaciliteerd te worden en erkende gesprekspartner te zijn van de gemeente	Aangedragen door coalitie van buurtplatforms met als doel stevige verordening. Door de gemeente omarmd en omgebogen naar een proeftuin. Is ook als instrument in de omgevingsvisie opgenomen
Buurtrechten	Uitdaagrecht op gemeentelijke taken, eerste biedingsrecht op vastgoed, recht om eigen plan te maken	Zowel opgenomen in democratiseringsagenda als omgevingsvisie. Wordt kleinschalig mee geëxperimenteerd in drie buurten
De buurtomgevingsvisie	Idee om complementair aan de stedelijke omgevingsvisie door buurtbewoners een eigen omgevingsvisie te laten maken zodat die visie beter aansluit op de leefwereld	Opgenomen in gemeentelijke omgevingsvisie na succesvol experiment in de Sierpleinbuurt. Nog geen verdere actie op ondernomen
De buurtbaten-overeenkomst	Instrument om buurten te laten profiteren van plannen die in hun wijk landen en die plannen ook te kunnen beïnvloeden in die richting	Staat in omgevingsvisie. Moet nog omgezet worden in concrete strategie en experimenten. Geen onderdeel uitvoeringsagenda
Publiek-collectieve samenwerking	Inzet om naast publiek-private samenwerking in te zetten op meer samenwerking tussen gemeente en burgercollectieven en daarvoor aanpassingen te zoeken in financiering en grondpolitiek	Sluit aan op praktijken die al spelen in de stad, met name bij buurtinitiatief, energie- en wooncoöperaties. Nog geen heldere uitvoeringsstrategie

Community Wealth Building	Filosofie en methode waarbij de grote organisaties in de buurt bijdragen aan lokale kracht en we van een geldgedreven naar waardengedreven economie gaan	Zowel onderdeel democratische agenda als omgevingsvisie. Loopt als experiment in Venserpolder. In uitvoeringsagenda voor de omgevingsvisie vertaald in versterken van lokaal ondernemerschap in buurten
Organische gebiedsontwikkeling	Filosofie waarbij de gebiedsontwikkeling voortbouwt op wat er al in een gebied of buurt is en er veel ruimte is om werkendeweg oplossingen te bedenken	Filosofie opgenomen in omgevingsvisie. Nog geen concrete vertaling of strategie
Plaatsing van borden bij plekken waar iets te gebeuren staat	Doel is bewoners in de buurt te informeren over plannen met grond en vastgoed, en eigenaren te dwingen verantwoording af te leggen over langdurige leegstand/braakligging	Onderdeel van de omgevingsvisie en opgenomen in de uitvoeringsagenda. Nog geen concrete aanpak vanuit de gemeente
Het informatieportaal	Laagdrempelig informatiesysteem waar bewoners alle relevante informatie over plannen en vergunningen kunnen vinden	Onderdeel van omgevingsvisie en doorgedragen tot de uitvoeringsagenda
Co-creatieplekken	Door de gemeente betaalde ontmoetingsplaatsen waar Amsterdammers samen slimmere en creatievere oplossingen bedenken dan wanneer planmakers dat vanuit kantoor zouden doen	Volgens informatie op de gemeentelijke website zijn er nu vijf gecreëerd, deels digitaal en deels fysiek. Onduidelijk in hoeverre die ook echt door bewoners worden gebruikt
Open ontwerpen en instrumentarium gemeente aan burgers	Ontwerpfilosofie waarin voldoende ruimte voor bewoners is om plannen zelf of in co-creatie te maken	• Opgenomen in omgevingsvisie • Sluit aan op praktijken in de stad maar nog niet in samenhangende aanpak / concrete acties vertaald
De maak-banken/ Leertraject Amsterdams stadmaken	• Creëren van leeromgevingen voor bewoners en ambtenaren samen • Werken aan 'democratisch vakmanschap' bij ambtenaren	• Maakbanken staan in maatschappelijk akkoord; in de praktijk toegepast bij controversele plannen • Leertraject staat in de omgevingsvisie en is nu ook geland in uitvoeringsagenda voor de omgevingsvisie, geen beeld van concreet programma

“Het is logisch en zinvol.
Het is alleen
te veel
en te versnipperd.”

← van instrumenten

Essay

Fragmentatie en verkokering

De stapeling en de concurrentie om aandacht komt doordat er aan beide zijden, bij bewonersplatforms en de gemeente, fragmentatie optreedt aan werkwijzen, netwerken en initiatieven die ergens allemaal hun plek weten te vinden. Het lijkt te ontbreken aan een meer gecoördineerde principiële afweging van waarom we dit doen, wat kan werken en hoe we het overzichtelijk en behapbaar houden. En dat heeft te maken met verkokering, het koesteren van een eigen agenda en het verlangen steeds wat nieuws in de etalage te zetten.

Een grote gemeentelijke organisatie als in Amsterdam kent een waaier aan (vernieuwende) werkwijzen, programma's en projecten waar steeds weer het wiel wordt uitgevonden van burgerbetrokkenheid. Zo was er enkele jaren geleden de aanpak met 'ontwikkelbuurten' in Noord, Nieuw-West en Zuidoost, terwijl er nu voor die laatste twee gebieden weer nieuwe programma's zijn, de zogeheten 'masterplannen' in het kader van de samenwerking tussen rijk, gemeente en partners rond de nieuwe wijk-aanpak (Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid). De aanpak in Noord daarentegen heet geen 'masterplan' omdat dit gebied niet onder het programma valt. Verwarrend. De plannen voor deze drie gebieden worden bovendien gestuurd vanuit het sociale domein en staan relatief los van de vernieuwingen in het ruimtelijk-economisch domein. De masterplannen, gebiedsplannen en kansenskaarten waarmee in het ruimtelijk domein wordt gewerkt, hebben weinig te maken met de masterplannen in het sociale domein. En zeker in het ruimtelijk domein, dat wel eens wordt getypeerd als een grote projectenmachine, is het gevaar groot dat bij elke vernieuwing en urgentie ('het is al zo complex en we hebben haast') wordt teruggevallen op een minimale variant van het participatiebeleid, waarbij pas in een laat stadium van beleids- en planvorming ideeën en kritische geluiden worden opgehaald. De invoering van

de Omgevingswet zal dit verder compliceren doordat die ook weer een eigen instrumentarium meebrengt met naast de omgevingsvisie het omgevingsplan, actieplannen, programma's en de lijst van advies en participatie bij buitenplanse vergunningen. Ook uit andere beleidsvelden zien we initiatieven die overlappen en schuren met de netwerken en de agenda's voor democratische vernieuwing. Een voorbeeld is de Amsterdam Donut Coalitie (2019) die poogt om duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid met elkaar te verbinden.⁸

Deze fragmentatie van aanpakken en vernieuwingen vergroot de onoverzichtelijkheid en het risico dat de agenda voor buurtdemocratie naar de marge van de aandacht verdwijnt. Want we moeten beseffen dat grote delen van de gemeentelijke organisatie, die gewend zijn vanuit hun eigen logica van projecten en programma's te kijken, niet zitten te wachten op een democratiseringsagenda. Hun werk is al complex genoeg en we lijden allemaal aan 'participatiemoedheid'. Het kost de democratiseringsvoorhoede binnen de gemeente veel tijd en energie om daar de 'neuzen de goede kant op te krijgen'.

Wat er minimaal van de gemeente en met haar samenwerkende platforms mag worden verwacht is dat de democratiseringsagenda zodanig wordt gecomprimeerd, opgeschreven en doorgegeven dat er iets dwingends van uitgaat. Bij ieder nieuw programma of groot project moet worden bekeken welke rol (buurt)democratie en 'samen stadmaken' kunnen spelen, en er moet een scherpe norm komen voor democratisch vakmanschap van ambtenaren.

“Buurt- en wijkplatforms maken
zelf een selectie van wat ze kunnen
gebruiken.
Dat maakt het werkbaar”

Onderlangs de fragmentatie te lijf

Een belangrijke nuance bij het beeld van stapeling en fragmentatie is dat buurt- en wijkplatforms selectief zijn in wat ze ervan gebruiken; dat maakt het werkbaar. Een platform als Red Amsterdam Noord adopteert de bewonerseffectrapportage en Community Wealth Building in zijn agenda, en de gemeente neemt elementen uit het participatieprotocol van dat platform over in de eigen regelingen. Ik heb van dichtbij de geboorte van het buurtplatform Sierpleinbuurt meegemaakt (zie kadertekst), en zag dat de gefragmenteerde vernieuwingen worden opgepikt op een manier die daar werkt. Het platform maakte een eigen selectie van de relevante democratische vernieuwingen door in gesprek te gaan met de mensen achter het Maatschappelijk Akkoord en de stedelijke Omgevingsvisie. Het platform sloot zich aan bij een netwerk van andere platforms en de Sierpleinbuurt werd deelnemer aan de proeftuin voor het buurtplatformrecht. Ook een instrument als het plaatsen van borden op

plekken waar iets te gebeuren staat is geadopteerd. Daarnaast wordt aansluiting gezocht op het masterplan voor Nieuw-West en de coalitie voor de donuteconomie door zich aan te sluiten bij de 'donutbakkerij' voor Nieuw-West. We zien hier het ontstaan van een ecosysteem voor buurtdemocratie en buurtinitiatief, waarbij vanuit een klein zaadje (experiment voor het maken van een buurtomgevingsvisie) iets groter en levendigs ontstaat. Je krijgt er veel meer voor terug dan waar je als gemeente om vroeg. Er komt op een soepele manier een verbinding tot stand tussen de verschillende domeinen die bij de gemeente verkokerd zijn en er wordt iets wezenlijks toegevoegd. Het hogere doel van het bevorderen van buurt- en wijkdemocratie is dat er krachtige platforms ontstaan die een langer leven beschoren zijn en niet afhankelijk zijn van een kortstondige maatschappelijke of bestuurlijke mode, een concrete actie, individuele personen, een specifiek programma of een eenmalige subsidie.

⁸ <https://amsterdamdonutcoalitie.nl>

Een voorbeeld
van een buurtplatform:

de Sierplein buurt

142

Het buurtplatform van de Sierpleinbuurt laat goed zien wat er te winnen valt door dit type initiatieven te faciliteren. Het startte met een idee van iemand uit de buurt (die ook meedacht over de stedelijke omgevingsvisie in de Club 2050) om met bewoners een omgevingsvisie voor de eigen buurt te maken.

Hij kreeg van de gemeente een bescheiden budget en ondersteuning en wist via een proces van zwaan-kleef-aan een groep van twaalf medebuurtbewoners te mobiliseren. Het heeft geleid tot een mooie visie op de ruimtelijke en sociale ontwikkeling van de buurt die in bewerking blijft ('groeidend verhaal').¹ De betrokkenen maakten een razendsnel proces van kennisontwikkeling door waarbij bijeenkomsten, wijkwandelings en de gezamenlijke appgroep een cruciale rol speelden. Er sloten zich buurtbewoners aan die actief waren in huurderscommissies. Anderen waren al actief in de aanpak van verloedering en leegstand en bij het realiseren van een buurthuiskamer. Zo ontstond meer

wederzijdse steun en kennisuitwisseling op diverse terreinen. Deze toch al gevarieerde groep is zich ervan bewust dat ze niet de hele buurt vertegenwoordigt. Ze werkt via het rechtstreeks benaderen van mensen, gesprekken op straat en eigen enquêtes aan een breder draagvlak in de buurt en aan uitbreiding van de kring van actieven.

Het platform is ook een gesprekspartner voor de gemeente en andere organisaties in de buurt. Men beschouwt inmiddels de gebiedsmakelaar van de gemeente als onderdeel van het platform, er is structurele samenwerking met de welzijnsorganisatie Combiwel en er zijn werkcontacten met de winkelmanager en de sociale makelaars in de buurt. We zien dat hier de afhankelijkheid van de bewoners van de gemeente en instellingen wordt gedraaid naar iets wat lijkt op gelijkwaardig partnerschap.

Via al deze netwerken weet de buurt ook nieuwe middelen aan te boren. De steun die men kreeg vanuit het programma van de Omgevingsvisie viel weg omdat dat programma is gestopt, maar via de Proeftuin Buurtplatformrecht en de aansluiting op de donutaanpak zijn andere middelen aangeboord.

De groep is niet alleen een visieplatform, maar ook een actieplatform. Er worden vele, meestal succesvolle activiteiten ondernomen. Bijvoorbeeld om de bibliotheek in de buurt terug te krijgen, de herbestemming van een oude school tot buurthuiskamer annex broedplaats en eigen ideeën ontwikkelen voor de openbare ruimte. Er is een actie voor het plaatsen van picknicktafels, speeltoestellen en afvalbakken. En er worden meerdere kleine concrete acties ondernomen, zoals samen met een school de 'snoeproute' aanpakken, een straat waar kinderen veel rommel veroorzaken. De groep ontstond in coronatijd en de meeste activiteiten

werden ontplooid in een periode dat vanuit de gemeente en instanties in de wijk de inspanningen op het minimum kwamen. De meeste ontmoetingen en acties van het buurtplatform vonden bijvoorbeeld plaats in de zomer van 2020, sowieso al een periode waarin de activiteiten vanuit de gemeente en haar partners stilvielen. Het platform is dus een sociale infrastructuur die iets op gang houdt en aanspreekbaar is voor de buurt in tijden dat de instituties noodgedwongen meer afstand houden.

De Sierpleinbuurt heeft een schaal waarbij de 7.000 bewoners het gevoel van een buurt hebben, terwijl dit in de officiële bestuurlijke indelingen van de buurten en wijken in het geheel niet voorkomt. Door op deze wijze aan te sluiten op de leefwereld corrigeert het Sierpleinplatform de mismatch tussen stat(is)tische indelingen vanuit de systeemwereld en de wijze waarop bewoners hun gemeenschap ervaren.

143

¹ <https://cstoreu.ruimte-ker/2022/10/Groeidend-Verhaal-Sierpleinbuurt.pdf>

GROETEN UIT DE SIERPLEINBUURT

... EEN BEWONER WILDE
EEN OMGEVINGSVISIE
VOOR DE BUURT MAKEN...

... EEN AMBTENAAR
STEUDE HET PLAN...

... ALGAUW SLOTEN BUURTGENOTEN
ZICH AAN, ZO BEGON HET PLATFORM...

'...MAAK DE BELEIDS- EN
PLANPROCESSEN DIENSTBAAR
AAN HET VERSTERKEN
VAN BUURTEN...'

... ZE ORGANISEERDEN BUEN-
KOMSTEN, EERST IN HUIS, LATER
IN DE BUURTHUISKAMER...

... ZE MAAKTEN BUURT-
WANDELINGEN EN LIETEN
ZICH INFORMEREN...

... ZE VERTEGENWOORDIGEN
NIET DE HELE BUURT EN
BESEFTEN DAT ZELF...

... OOK ANDERE INITIATIEVEN
UIT DE BUURT SLOTEN ZICH
AAN BIJ HET PLATFORM...

... ZE SPRAKEN BUURT-
BEWONERS OP STRAAT
EN HIELDEN ENQUÊTES,
OM DRAAGVLAK TE
CREËREN...

... DE GEBIEDS MAKELAAR
VAN DE GEMEENTE
IS EEN WELKOME GAST...

... DE SNOEPRUTE IS SAMEN
MET DE SCHOOLKINDEREN
OPGERUIMD, ER ZIJN PRULLEN-
BAKKEN GEPLAATST...

'...VISIEPLATFORM
EN
ACTIE PLATFORM...'

... LANGS VERSCHILLENDE
NETWERKEN BOORT HET
PLATFORM MIDDELEN AAN...

'...LEREN ZIEN WATER BEWEEGT
EN LEREN ZIEN WANNEER
BESTAANDE STRUCTUREN
DREIGEN IN TE ZAKKEN...'

... INITIATIEVEN VAN
BEWONERS WORDEN
GEHOORD EN KRIJGEN
EEN GEVOLG...

... OOK WELZIJNS-
ORGANISATIES
SLUITEN ZICH
AAN IN EEN
STRUCTURELE
SAMENWERKING...

... ER WERD
EEN BUURT-
HUISKAMER
GEREGELD...

... IEDEREEN
KAN IDEEËN
INBRENGEN...

... ER KOMEN
WERKCONTRACTEN
MET WINKELMANAGERS...

... DE GEMEENTE
HELPT WAAR
HET KAN...

'... BESTEED OOK AANDACHT
AAN BESTAANDE STRUC-
TUREN, NIET ALLEEN AAN
NIEUWE INITIATIEVEN...'

'... DE INDIVIDUELE AMBTENAAR
MOET HET AANDURVEN OM
PRAKTIJEN UIT TE LOKKEN...'

'... LAAT BUITEN DE NIEUWE
WERKELIJKHEID ONTSTAAN...'

Een kwetsbaar ecosysteem

Deze kracht van de buurtplatforms betekent nog niet dat ze stevig geworteld zijn. Ze leunen vaak op een paar mensen die het platform draaiende houden, die over weinig middelen beschikken en regelmatig teleurstellingen te slikken krijgen. Als deze voortrekkers stoppen en er niet structureel voldoende middelen komen om mensen voor hun inspanningen te belonen, dan kan zoiets krachtig wegglijden en moeten gemeente en instanties weer gaan sleuren om de buurt actief te krijgen.

Ik weet niet hoeveel voorbeelden er zijn waarbij kleine initiatieven iets groters en duurzamers in gang zetten, en hoeveel er na verloop van tijd weer wegzakken. Er wordt niet goed geëvalueerd en gedocumenteerd wat er nog wel toe doet en beweegt, en wat niet. Nieuwe initiatieven krijgen veel aandacht en ondersteuning, maar de aandacht stopt als er niet zoveel actie meer is. Zelden zetten initiatieven die hun tijd gehad hebben of het niet meer zien zitten een vette punt achter hun bestaan. Meestal bloeden ze dood. Mensen komen niet meer bij elkaar, er zijn geen spraakmakende acties meer, websites en Facebookpagina's worden niet meer onderhouden, de mensen die de initiatieven droegen verleggen hun aandacht of druppen teleurgesteld af. Aandacht is er vooral voor wat nieuw is. We moeten beter leren zien wat er beweegt en op tijd herkennen wanneer waardevolle structuren inzakken.

De gemeente en de individuele ambtenaar moeten het aandurven om een veelheid aan praktijken uit te lokken en te voeden, zoals die in de Sierpleinbuurt, Amsterdam Noord, de K-buurt en de Klaprozenweg. Zo maak je snelle slagen in het bouwen van een ecosysteem voor initiatieven. Dus niet geduldig werken aan implementatie van beleid, inregelen van nieuwe instrumenten en 'intern alle neuzen dezelfde kant op krijgen', maar buiten een nieuwe werkelijkheid laten ontstaan waar de systemen zich uiteindelijk wel naar moeten voegen.

Van vrijblijvende participatie naar democratische vernieuwing

Dat vernieuwen met horten en stoten gaat, komt ook doordat er een vrij fundamentele discussie onder schuil gaat over de vraag wie door de gemeente worden erkend als gesprekspartners namens buurten en bewoners, en over welke onderwerpen het gaat. De gemeentelijke participatieprocessen zijn gericht op het bereiken van een zo representatief mogelijk deel van de bevolking en dat schuurt met de claims van bewonersplatforms en initiatiegroepen die nooit aan de meetlat van representativiteit en inclusiviteit van de gemeente kunnen voldoen. Daarnaast hanteert de gemeente op een weinig transparante manier een onderscheid tussen projecten van buurtbelang en van stedelijk belang. Waarbij participatie vanuit de buurt bij de tweede categorie wordt beperkt onder het motto 'daar gaat u als buurt niet over'. Het lijkt mij logischer om als uitgangspunt te hanteren dat buurtdemocratie relevant is voor zowel projecten die strikt buurtgebonden zijn als projecten met een bredere reikwijdte, maar met

“Ik vraag me af of het college wil doorpakken op een democratiseringsagenda met allure”

impact op de buurt. Dat de belangenafweging bij die tweede categorie breder is doet daar niets aan af. Niet voor niets heeft het 'samen stadmaken' in de stedelijke Omgevingsvisie als uitgangspunt dat stedelijke plannen moeten worden opgebouwd vanuit de buurten zodat ze daar beter mee verbonden zijn. Ook moet de gewoonte worden doorbroken dat buurtbewoners vooral object van beleid zijn en dat hun inbreng meestal alleen (vrij laat) wordt gezocht als ondersteuning van beleid. Bewoners mogen dan de gemeente en de andere instituties in de wijk voeden via klankbordgroepen, raadplegingen, inloopavonden, creatieve sessies en buurtonderzoek, waarna de experts ermee verder gaan. Dat is een nasleep van de verzakelijking in overheidsland waarbij bewoners worden gezien als klant of doelgroep en veel minder als burger van wie het bestuur het mandaat steeds weer moet verdienen. Participatie vanuit de buurt wordt dan meestal tijdelijk gezocht als onderdeel van een beleids- of planproces. Daarna verdampen de opgebouwde relaties vaak weer als dat proces in

een nieuwe fase komt of klaar is.⁹ De invoering van de Omgevingswet zal hier naar verwachting niet echt een doorbraak in betekenen. Juist in Amsterdam zie ik een scheiding tussen het programma gericht op de omgevingsvisie (met een stevige agenda voor samen stadmaken) en het programma gericht op de invoering van de (rest van) de Omgevingswet, met een meer klassieke visie op burgerparticipatie. De goede intenties met buurtdemocratie werken onvoldoende door in regelingen waarop de bewoners kunnen terugvallen. De komende jaren zal dat toch echt moeten gebeuren in het omgevingsplan, de participatieverordening en de planprocedures (Plaberum¹⁰). Anders blijven we hangen in een optelsom van losse regelingen met te weinig impact.

Ik vraag me ook af of het nieuwe college, aangetreden in 2022, wil doorpakken op een democratiseringsagenda met deze allure. Ik heb met eigen ogen gezien hoe kwetsbaar de golfbeweging in bestuurlijke ambities en aandacht de inzet op sterke buurten maakt. Hoe noch gemeenten, noch bewoners in staat bleken om een offensieve wijk aanpak aan de gang te houden toen het kabinet Rutte 1 met de aanpak van de Vogelaar- of krachtwijken brak. Hoe binnen de gemeente Amsterdam de energie rond samenwerking tussen de gemeente en buurtinitiatieven een dip kreeg toen de zogenheten Wibautleergang, waarin ambtenaren en buurtinitiatieven samenwerkten, werd gestopt. En hoe met de grote woningbouwopgave de systemen van de gemeente weer zijn gericht op sterke top-downsturing, waarbij het vaak van de goodwill van individuele ambtenaren en de brutaliteit van bewoners afhangt of dat anders wordt aangepakt.

⁹ <https://trancity.nl/publicaties/omstreden-plannen-onderschatte-burgers>

¹⁰ Plaberum staat voor plan- en besluitvormingsproces ruimtelijke maatregelen.

De volgende stap

Wat zijn de belangrijkste lessen uit bovenstaande analyse? Allereerst dat in Amsterdam de afgelopen jaren een mooie basis is gelegd voor het versterken van buurtdemocratie. Daarop kan worden voortgebouwd. Dan moet er echter wel selectiever worden omgegaan met de waai-er aan instrumenten. Toets de instrumenten consequenter op de drie hoofddoelen (basisde-mocratie, doe-democratie, tegenmacht), cluster ze, stop met instrumenten die niet werken of de doelen zelfs verzwakken en stop met steeds weer iets nieuws bedenken. Lok uit dat buurt-platforms en lokale initiatiefnemers er meer ge-bruik van maken. En zorg ook dat ze doorwerken in alle gemeentelijke programma's, projecten en in de regelsystemen (omgevingsplan, Plaberum, participatieverordening).

Maak de beleids- en planprocessen dienstbaar aan het versterken van buurten. Door in projec-ten en programma's aan te sluiten bij de kracht van de buurt en te helpen om deze verder te brengen. Door bij aanbestedingen in het sociale domein vaker de vraag te stellen hoe je het eco-systeem van buurtinitiatieven kunt versterken. Door buurten bijvoorbeeld zelf de opdrachtge-ver te laten zijn van de experts waar het hun eigen buurtleven raakt.

Dat vergt niet alleen een andere manier van kijken, maar ook moed. Want de gemeente en de andere instituties in de buurt (denk aan cor-poraties, welzijnswerk, zorg en scholen) moeten het aandurven om middelen over te hevelen naar bewonersplatforms, regie te delen en de eigen tegenmacht te organiseren. Zeker vanuit de gemeente mag je verwachten dat dit zonder terughoudendheid wordt opgepakt. Immers, in de democratiseringsagenda die in 2019 in de Amsterdamse gemeenteraad is vastgesteld, is als expliciet doel gesteld om de positie van buurten te versterken ten koste van de macht van de overheid en de markt.

Ik betwijfel of de gemeente dit op eigen kracht kan. Er zal maatschappelijke druk nodig zijn om

“Hoe kun je het ecosysteem van buurtinitiatieven versterken?”

deze ambitie naar een hoger plan te brengen en een langere adem te geven. Maak die slag dus vanuit de gemeente net zoals de afgelopen ja-ren gebeurde in dialoog met stedelijke, wijk- en buurtplatforms. Deze wisselwerking verdient een voorzetting. Daarbij helpt het als actieve be-woners hun plek opeisen. Dat kan door samen een vuist op stedelijk niveau te maken, positie te claimen voor je eigen buurtplatform en bru-taalweg eigen plannen voor de buurt te maken. Waarbij er hopelijk voldoende mensen binnen de gemeente zijn die hun nek uitsteken en deze tegenmacht actief uitlokken en steunen. Zo kan een nieuwe praktijk ontstaan die uiteindelijk wel moet doorwerken in de systemen. De mooie basis die er de afgelopen jaren voor is gelegd verdient het om op door te pakken, en daaraan kunnen we allemaal een steentje bijdragen. ●

BUURT
in
beeld

Een buurt bestaat uit mensen die iets met elkaar te maken hebben. Buurtmensen hebben elkaar meestal niet uitgekozen, maar zijn wel onlosmakelijk verbonden. Ze zijn verbonden door elkaars nabijheid, door de straten waar ze wonen, door pleinen, parken en andere plekken, door gedeelde belangen of interesses, door krachten van binnenuit of buitenaf die hun omgeving veranderen. Hun verbondenheid kan intensief zijn of juist heel licht. Hoe noem je deze banden? Hoe zien ze eruit? Fotograaf Rufus de Vries brengt ze in beeld en noemt ze ‘Buurtbanden’.

150

In een superdiverse stad als Amsterdam heeft ‘de buurt’ geen eenduidige betekenis of vorm, zo laten de essays in dit boek zien. Er is een gelaagd en dynamisch buurtbegrip nodig om het onderwerp hanteerbaar te maken. Scherpstellen op ‘de buurt’ vergt dan ook vaak veel tekst, met genuanceerde afbakeningen en beschouwingen vol uitzonderingen.

Het is niet altijd gemakkelijk om daar letterlijk een beeld bij te krijgen. Fotograaf Rufus de Vries ontwikkelde sinds 2013 een methode om de netwerken van mensen in buurten zichtbaar te maken. Hij heeft dit concept ‘Buurtbanden’ onder meer voor Stad-Forum toegepast in verschillende buurten in Amsterdam en in de ruimere context van Groot-Amsterdam. Het hier volgende beeldessay is een selectie van zijn werk uit de afgelopen tien jaar, bestaande uit

foto's met hun coördinaten, de naam van de buurt en het type ontmoetingsplek.

De Vries kadert eerst een buurt geografisch af en gaat vervolgens op zoek naar de contacten die buurtbewoners met elkaar hebben. Zijn werkwijze lijkt soms op een estafette, die van de ene buurtbewoner langs gedeelde lijnen naar de andere voert. Door zo te schakelen via buurtbewoners worden de relaties zichtbaar, evenals motieven en patronen en de betekenisvolle ontmoetingsplekken. Zijn foto's zijn de uitkomst van een lang proces van onderzoek en kennismaking. In de foto's helpt De Vries de buurtbanden een handje om zichtbaar te worden; het zijn insceneringen die de bestaande banden en ontmoetingen indikken tot een geconcentreerd beeld.

151

Hoe uiteenlopend buurten en netwerken ook zijn, De Vries ontdekte dat de buurtbanden enkele terugkerende patronen kennen. Bijna iedere buurt heeft een snackbar of ijswinkel voor achteloze ontmoetingen. Het schoolplein is voor velen jarenlang de op één na meest constante locatie in hun leven, na de eigen woning. Ook godshuizen en buurthuizen zijn ontmoetingsplekken. Het bezit van een hond is voor velen een uitgelezen manier om de buurt te ervaren en buurtbewoners tegen te komen.

De semipublieke ruimte van een portiek, een gang, een garagebox of het hofje is de plek waar burens elkaar bijna letterlijk raken. Het gezamenlijk groen is geschikt om samen te onderhouden of te picknicken en te barbecueën. De openbare ruimte is dé plek om de ander te zien en gezien te worden, voor

een praatje of alleen al oogcontact. Winkels, sportschool of het pleintje voor de bootcamp – ook dat zijn de locaties waar je de ander bij uitstek kunt ontmoeten. Soms treffen buurtbewoners elkaar thuis.

‘Neem het ontmoeten maar heel letterlijk: ont-moeten. Er zijn maar weinig omgevingen waar je zo vaak zonder agenda kunt “zijn” zonder dat je direct iets móet van de ander’, zo heeft De Vries geleerd. Zijn advies: ‘Wees dus voorzichtig met je agenda van bovenaf en sluit aan bij wat je al ziet.’

www.rufusdevries.nl
www.buurtbanden.nl

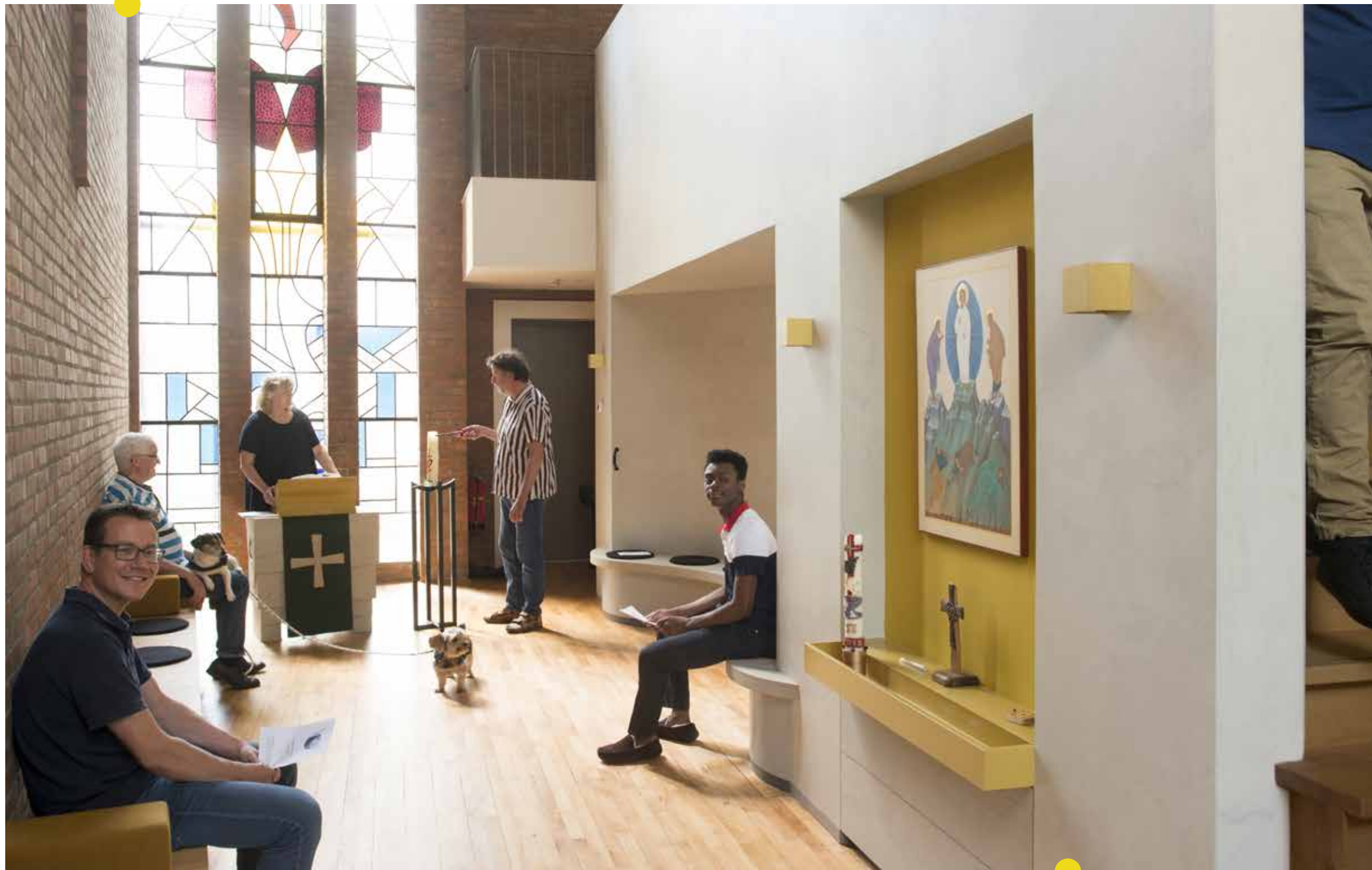

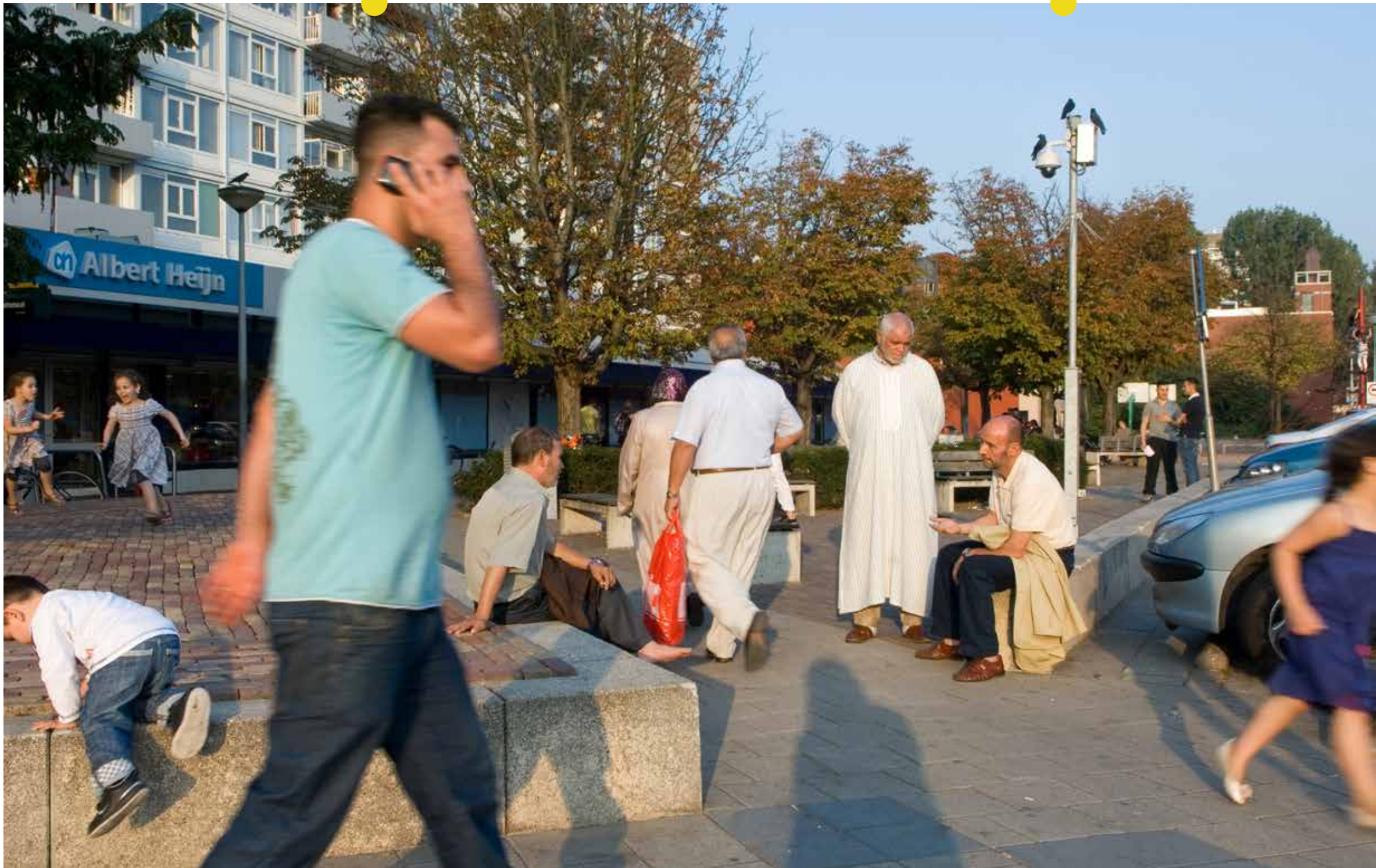

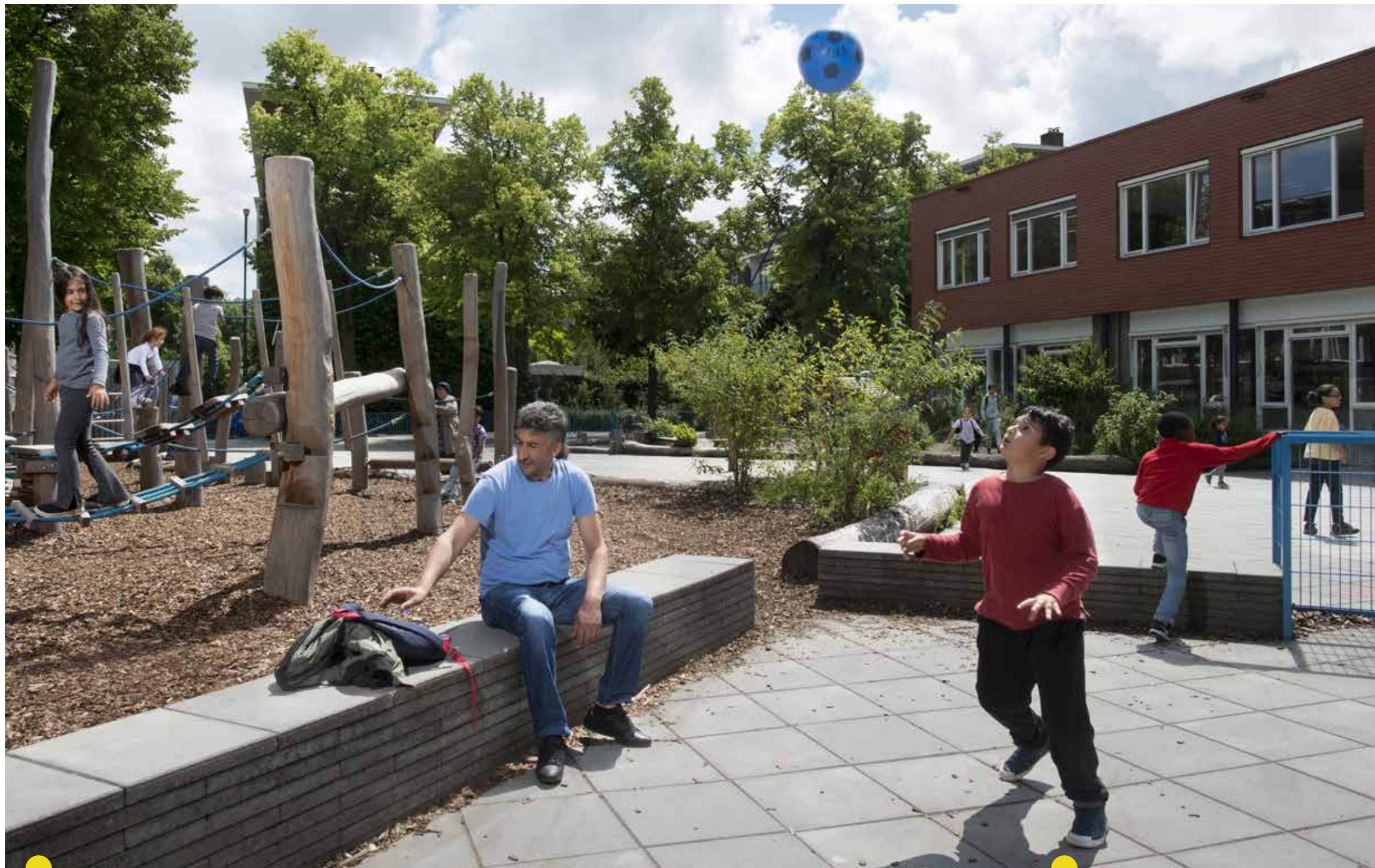

“In de buurt kun je ontmoeten
heel letterlijk nemen: ont-moeten.

Je kunt er zijn zonder dat je iets moet
van de ander”

Terug blik

Stad-Forum
2011 - 2023

Stad-Forum is een onafhankelijke denktank die het gemeentebestuur van Amsterdam het afgelopen decennium heeft geadviseerd over stedelijke ontwikkeling. Stad-Forum deed dit op eigen initiatief dan wel op verzoek van het college van burgemeester en wethouders. Het hield Amsterdam een spiegel voor, bood bewoners en deskundigen een platform en verbond hen met ambtenaren en politici.

Stad-Forum is de opvolger van de Amsterdamse Raad voor de Stedebouw, ARS (1957-2011). Het wortelt in de rijke Amsterdamse traditie van onafhankelijke adviesorganen die in opdracht van de stad kritisch reflecteren op het gemeentelijk beleid en die gevraagd en ongevraagd advies geven over kunst, cultuur en stedenbouw. Naast Stad-Forum zijn dat de Amsterdamse Kunstraad voor kunst en cultuur in de stad (sinds 1952) en het Stadscuratorium voor kunst in de openbare ruimte (sinds 2019).

De ARS werd in 1957 opgericht om het Amsterdamse gemeentebestuur te adviseren op alle gebieden van planologische beleidsvorming. De raad fuseerde in 1988 met de Amsterdamse Raad voor Verkeer en

kreeg de naam Amsterdamse Raad voor de Stadsontwikkeling. De ARS bracht gevraagd en ongevraagd adviezen uit over vraagstukken die betrekking hadden op stedenbouw en ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en, na 1989, verkeer en vervoer. De raad telde circa 35 leden.

De ARS werd in 2011 als onderdeel van gemeentelijke bezuinigingen opgeheven. In hetzelfde jaar werd Stad-Forum in het leven geroepen door Maarten van Poelgeest (toenmalig wethouder Ruimtelijke Ordening en Grondzaken, Waterbeheer en ICT) en Zef Hemel (toenmalig adjunct-directeur Dienst Ruimtelijke Ordening). Stad-Forum kreeg een kernteam van drie inhoudelijke experts dat per thema kon worden aangevuld.

Stad-Forum stond sindsdien voor een onafhankelijke, belangeloze blik waarmee we dilemma's blootlegden, onderbelichte aspecten opspoorde en samenhangende oplossingen zochten. We streefden naar verdieping en integratie. Concreet betekende dit dat we voortbouwden op de kennis die er al was en dat we deskundigen en specialisten inschakelden waar dat kon. De sociaal-ruimtelijke benadering, de empathische manier van kijken en de combinatie van persoonlijke verhalen en koele analyse vormden een belangrijke leidraad in onze aanpak.

De overgang van de grote ARS naar het veel kleinere Stad-Forum leidde tot de noodzaak om selectiever dan voorheen thema's en werkwijzen te kiezen. De aanpak van Stad-Forum is in de loop van de tijd een aantal keren gewijzigd op basis van eigen ervaring en voortschrijdend inzicht en ook onder invloed van een veranderende tijdgeest en gemeentelijk beleid.

In eerste instantie agendeerde Stad-Forum een breed palet aan onderwerpen aan de hand van kennissessies. Vervolgens brachten we partijen bij elkaar rond prangende vraagstukken. We genereerden aandacht voor de ontwikkeling van de stad door middel van publieksactiviteiten als de Week van de Stad, gericht op zowel professionals als leken. We zoomden in op de binnenstad waarvoor we, met de input van velen, een eigen toekomstvisie schetsen. En daarna zoomden we uit naar de regio

Groot-Amsterdam. Dat deden we op een bijzondere manier: met een filmmaker, journalisten en onderzoekers gingen we langdurig in gesprek met bewoners en ondernemers. Uit het laatste onderzoek werd het perspectief op de verdeling van schaarste geboren. Het kernteam werkte al die jaren samen met een keur aan onderzoekers, journalisten, fotografen en vormgevers om het programma inhoud en vorm te geven.

Stad-Forum, ooit voortgekomen uit een bezuinigingsmaatregel, houdt nu op te bestaan als gevolg van financiële en inhoudelijke verschuivingen in de prioriteiten van de gemeente. Wij betreuren dit zeer, en adviseren het gemeentebestuur om de rijke en verstandige traditie van georganiseerde tegenspraak in een andere vorm voort te zetten. Intussen kijken wij met trots terug op een lange reeks aan inspirerende projecten en bijeenkomsten.

Hierbij volgt een overzicht van alle kennissessies, excursies, rondetafelgesprekken en publicaties die Stad-Forum in de twaalf jaar van zijn bestaan heeft georganiseerd voor betrokken en geïnteresseerde Amsterdammers onder wie raadsleden, wethouders, ambtenaren, ontwerpers, onderzoekers, ontwikkelaars, ondernemers, bewoners en ieder ander.

De belangrijkste artikelen en publicaties van Stad-Forum zullen op termijn te raadplegen zijn op <https://openresearch.amsterdam/>.

Fietsen door Amsterdam met Charles Landry. Foto: Roel Koning

2012

Kennissessies

In 2012 organiseerde Stad-Forum zeven kennissessies voor professionals en geïnteresseerde Amsterdammers onder de volgende noemers:

1. **Spelen voor Amsterdammers** — 01.02.12
2. **Younesco** — 03.04.12
3. **De levendige stad** — 10.04.12
4. **Zuidas in beweging** — 15.06.12
5. **Parkingday** — 21.09.12
6. **Het nieuwe parken** — 04.10.12
7. **Het nieuwe parken** — 18.10.12

Stad-Forum

Foto: Pim Ruisch

Sebastian Capel. Foto: Pim Ruisch

Kennissessies

In 2013 organiseerde Stad-Forum zeven kennissessies voor professionals en geïnteresseerde Amsterdammers onder de volgende noemers:

1. **Inspiratiemiddag Bakemabuur** — 16.03.13
2. **Investeren in groei** — 04.04.13
3. **Sporten op de Zuidas** — 23.05.13
4. **Dag van het park** — 26.05.13
5. **Ruimte voor ontwikkelen** — 27.06.13
6. **Ruimte voor ontwikkelen** — 24.09.13
7. **Tussentijd verloren tijd** — 26.11.13

Week van de Stad 2013: Waterweek

In 2013 organiseerde Stad-Forum de eerste Week van de Stad. Het idee van de Week van de Stad was het vieren en bespreken van stedelijke vraagstukken met zowel professionals als Amsterdammers. In 2013 bogen we ons met workshops, excursies en debatten over de kansen die het water biedt. Is Amsterdam nog wel een waterstad? Overal in de stad is weliswaar water, maar op veel plekken is het zichtbaar noch bereikbaar.

2013

2014

230

Amsterdam laat zich niet tweedelen

De stadsdelen buiten de ring worden steeds meer geframed als probleemgebieden. Dat zorgt voor meer (politieke) aandacht en geld, maar klopt het wel? Samen met de Adviesraad voor Diversiteit en Integratie (ADI) boog Stad-Forum zich over de vraag van het College van B en W of we nog wel één stad hebben. Op basis van literatuur, uitkomsten van expertforums en interviews met deskundigen kwamen we tot meerdere concrete aanbevelingen.

Het succesverhaal van tijdelijk wonen. Een nadere verdieping

Tijdelijkheid levert enorme dynamiek op in een woningmarkt die grotendeels op slot zit. Het biedt verschillende groepen in de stad, die geen toegang hebben via reguliere kanalen, de kans om in Amsterdam te wonen. En het levert ook veel andere initiatieven en nieuwe kansen op. Dit constateerde Stad-Forum na een rondgang

langs tijdelijke huurders, woningcorporaties en stadsdeelbestuurders in Noord, Zuidoost en Nieuw-West. Op 13 januari 2014 bespraken we de ervaringen van onze rondgang langs de Van der Pekbuurt, Heesterveld, Kleiburg, Acta en Bakemabuur met een klein, maar bijzonder gezelschap van tijdelijke huurders, corporaties (Ymere, Rochdale, de Alliantie en Stadgenoot), gemeente en ondernemers.

Week van de Stad 2014: De Ring

In de Week van de Stad 2014 onderzochten we het meest dynamische stuk van Amsterdam: de ringzone. Hier is nog volop ruimte voor experiment en nieuwe werkwijzen. En nu Amsterdam een nieuwe buitenring heeft gekregen, kan de A10 zelfs een stadsboulevard worden. We organiseerden een ringsafari, debatten, bertoerisme, een Italiaanse documentaire en ontwerpbijeenkomsten met buurtbewoners. Dat mondde uit in tien aanbevelingen.

2015

De Amsterdamse markt verdient beter

Amsterdam is nog steeds dé marktstad van Nederland, met zijn Albert Cuyp, Noordermarkt en vele andere. Maar er beginnen links en rechts gaten te vallen. Het kan beter. Veel beter. Wat moet er gebeuren om de potentie van de markt ten volle te benutten, zodat kooplui hun boterham kunnen verdienen, oude en nieuwe Amsterdammers de weg naar de markt (terug) vinden en toeristen toestromen? Op 1 juli 2015 vond een rondetafelgesprek plaats over de toekomst van de Amsterdamse markten. Achttien kooplui van negen belangrijke Amsterdamse warenmarkten en acht experts stelden, samen met Stad-Forum, een manifest op dat werd overhandigd aan wethouder Kajsa Ollongren en gepubliceerd in *Het Parool*.

Week van de Stad 2015: Drukke, dat biedt kansen

Het is *the talk of the town*: Amsterdam is vol. Betekent dat: minder, minder, minder? Of kan de stad dat juist aangrijpen om te groeien, kwalitatief en kwantitatief? In de Week van de Stad 2015 onderzochten we de kansen die de drukte met zich meebrengt aan de hand van vijf thema's: wonen, verkeer, winkels, onderwijs en openbare ruimte. En we keken bovendien naar

231

waar het nog rustig is. We organiseerden onder meer een stiltewandeling en nodigden op het stadhuis vijftig leerlingen van elf Amsterdamse middelbare scholen uit. De leerlingen gingen met elkaar en raadslid Reinier van Dantzig in gesprek over het beter uitwisselen van verschillende onderwijsprofielen. Stad-Forum haalde die week een groot aantal ideeën en initiatieven op uit de stad. Op 15 november 2015 zijn deze gepresenteerd aan wethouder Eric van den Burg.

Voorts belegden we een expertmeeting

'Ongedeelde stad, gemengd wonen' (16.02.15) en namen we deel aan de internationale werkconferentie Urban Platforms in Madrid (24.03.15).

2016

Week van de Stad 2016: Ruimte voor de binnenstad

In 2016 en 2017 stonden we stil bij de Amsterdamse binnenstad. De aanleiding was het ontbreken van een samenhangende visie voor de toekomst; het bleef toch vooral bij een optelsom aan projecten. Stad-Forum signaleerde twee belangrijke ontwikkelingen. Ten eerste: de mobiliteit in de binnenstad zal de komende decennia fundamenteel veranderen. Hierdoor zal, zo opperde Stad-Forum, veel nieuwe ruimte ontstaan. Ten tweede: er stond al veel meer vastgoed leeg dan verondersteld. Stad-Forum deelde dan ook maar ten dele de algemene opvatting dat de binnenstad vol was. Beide ontwikkelingen boden een enorme kans. De Amsterdamse binnenstad kon weer een grootse sprong voorwaarts maken, zoals het in de afgelopen eeuwen al eens eerder succesvol had gedaan. Voorwaarde was dat er een visie was op de toekomst van de binnenstad. Een masterplan als antwoord op de enorme veranderruimte in de Amsterdamse binnenstad. In verschillende gesprekken en twee grote publieke debatten werd gesproken over dilemma's en keuzes.

We publiceerden een zesdelige serie over de binnenstad in *Het Parool*, door Tijs van den Boomen:

1. De binnenstad op de snijtafel — 08.10.16
2. Buurten rond het Rokin leven weer op — 15.10.16
3. Het volkse in de Driehoekbuurt is er nog steeds — 22.10.16
4. De volgebouwde Felix Meritisbuurt is zonder tuin toch zeer gewild — 29.10.16
5. Het ooit bruisende Kattenburg is nu een keurige woonwijk — 07.11.16
6. Het Westerdokseiland is precies geworden zoals bedacht — 15.11.16

En we brachten bij *De Groene Amsterdammer* een speciale bijlage uit (22.11.16): **Amsterdam in 2036. Een masterplan voor de binnenstad**, met bijdragen van Tijs van den Boomen, Fred Feddes, Floor Milikowski en Saskia Naafs.

Ruimte voor de binnenstad, vervolg

In 2017 presenteerden we de uitkomst van onze zoektocht naar de veranderruimte in de Amsterdamse binnenstad. Eigenzinnig, radicaal en van ons allemaal, ziehier de kernwaarden van het manifest voor de Amsterdamse binnenstad. Om zo'n binnenstad

te behouden, maakten we ook een plan om op tien plekken ruimte te maken; in de vorm van het opheffen van 10.000 parkeerplaatsen bijvoorbeeld. Ruimte die we wilden teruggeven aan de Amsterdammers. **Manifest Ruimte voor de Amsterdamse binnenstad**; online essay en boekje.

Foto: Lauren Hillebrandt

2018

Foto: Lex Banning

2019

Groot-Amsterdam

In 2018 begonnen we aan een meerjarenprogramma over de relatie tussen Amsterdam en de regio, onder de naam Groot-Amsterdam, dat zijn we samen. Amsterdam kan niet zonder zijn burens, en omgekeerd. In een vierjarig programma onderzocht Stad-Forum de langetermijnopgaven van Groot-Amsterdam en legde die langs de meetlat van de menselijke maat.

Groot-Amsterdam, vervolg

Stad-Forum presenteerde onderstaande resultaten van het onderzoek naar Groot-Amsterdam op 31 oktober 2019 aan een breed gezelschap afkomstig uit de metropoolregio Amsterdam.

- **Is er leven buiten de stad?** Jonge gezinnen over hun vertrek uit Amsterdam, Ivan Nio; online essay
- **Missing link.** Hoe het vervoer tussen regio en stad vlot te trekken, Christiaan Kwantes van verkeerskundig bureau Goudappel Coffeng; online essay
- **Vier uur gaans.** De menselijke maat van Groot-Amsterdam, Fred Feddes; online essay
- **Hoe groot is Amsterdam?**, Fred Feddes, Tijs van den Boomen, Rogier Wieland; animatie

238

Foto: Rufus de Vries

2020

Groot-Amsterdam, vervolg

- **Dick en Rietje.** Dagelijks leven in Groot-Amsterdam, Rufus de Vries; boek
- **Woest & dwars.** Een nieuwe blik op recreëren in Groot-Amsterdam, Onno Aerden, JaapJan Berg en Matthijs ten Berge; boek

Foto: Lauren Hillebrandt

239

2021

Groot-Amsterdam, slot

Thuis is... Groot-Amsterdam verkend aan de hand van Almere Poort, Beverwijk, Hilversum, Purmerend en Uithoorn, met bijdragen van Tijs van den Boomen (openingssessay en Uithoorn), Lotje van den Dungen (Beverwijk), Marissa Klaver (Hilversum), Nordin Lasfar (Almere Poort), Ivan Nio (Purmerend); boek

Wanneer voelt iemand zich ergens thuis? En wanneer niet? Kun je het thuisgevoel versterken? En moet je dat willen, aangezien het ook tot uitsluiting kan leiden? Maar vooral: helpt thuisvoelen de discussie over de toekomst van Groot-Amsterdam vooruit? Stad-Forum stuurde

verkenningen op pad in Almere Poort, Beverwijk, Hilversum, Purmerend en Uithoorn. Soms bleken bewoners en professionals het expliciet over thuisvoelen te hebben, maar vaker indirect: dan ging het over grip op de omgeving, toe-eigening, vertrouwdheid, identiteit. En hoe die onder druk staan. Reden voor Stad-Forum om thuisvoelen langs de meetlat van vijf sociologische benaderingen te leggen. Dat mondde uit in een appèl: maak thuisvoelen het uitgangspunt voor de omvangrijke veranderingen die in Groot-Amsterdam op stapel staan.

De verkenningen van de vijf locaties begonnen in de zomer van 2020 en liepen door tot half

per so nen

De volgende personen maakten deel uit van het kernteam van Stad-Forum:

- **Marieke Berkers**
(2012–2014)
- **Steven Delva**
(2016–2017)
- **Sascha Glasl**
(2021–2023)
- **Liesbeth Jansen**
(2011–2014)
- **Karin Laglas**
(2011–2012)
- **Wouter Veldhuis**
(2011–2021)
- **Linda Vlassenrood**
(2019–2023)
- **Christa van Vloderp**
(2012–2023): secretaris
- **Guido Wallagh**
(2014–2022)

Stad-Forum dankt alle betrokken wethouders, ambtenaren, onderzoekers, journalisten, vormgevers, fotografen, filmmakers, ondernemers en inwoners die de afgelopen jaren aan onze onderzoeken, bijeenkomsten, publicaties en films hebben bijgedragen. In het bijzonder: Tijs van den Boomen, Fred Feddes, Ivan Nio, Walkie Talkie en Christiaan Kwantes.

2022 2023

Nu aan de buurt

Na de schaalniveaus van de binnenstad en de regio richtten we ons op het buurniveau, in combinatie met de dringende opgave van de energietransitie en de hiermee samenhangende verdelingsvraag. Dit resulteerde in het boek dat de lezer nu voor zich heeft: **Nu aan de buurt**. Nieuwe energie eerlijk verdeeld, met bijdragen van Fred Feddes, Sophie van Ginneken, Ivan Nio, Frans Soeterbroek; boek.

april 2021. Naast een essay is over elke locatie ook een filmisch portret gemaakt door regisseur Roland Duong. Hij maakte daarnaast een afrondende documentaire 'Thuis in Groot-Amsterdam'.

- **Almere Poort: de droomwijk ontwaakt**
- **Beverwijk: rauwe charme**
- **Hilversum: een dorpse belofte**
- **Purmerend: thuis in Purmerend?**
- **Uithoorn: hoe landelijk kan het blijven?**

Vanwege Covid-19 organiseerden we de premières van de portretten vier keer online met een select gezelschap uit respectievelijk Almere, Hilversum, Purmerend en Uithoorn. We organiseerden ook twee stadsgesprekken met filmvertoning in Hilversum (13.09.21) en Purmerend (27.09.21). Op 11 oktober 2021 bespraken we tijdens de live talkshow Studio Fysiek van de gemeente Amsterdam de langetermijnopgaven van Groot-Amsterdam.

Colofon

242

Tekst: Fred Feddes, Sophie van Ginneken, Ivan Nio, Frans Soeterbroek

Ontwerpend onderzoek: Bright (Thijs van Spaandonk, Gerjan Streng, Lotte de Koning en Boaz Peters in samenwerking met Lynne Brouwer)

Foto-essay: Rufus de Vries

Fotografie: Bibi Veth (Pallas Agterberg en 10 geïnterviewden)

Illustraties: Karst-Janneke Rogaar

Bewerking grafieken: Sybren Terpstra

Redactie: Fred Feddes

Coördinatie en eindredactie: Linda Vlassenrood

Ontwerp: Walkie Talkie (in samenwerking met Pony)

Druk: Drukkerij van Deventer

Met dank aan

Sabine ten Brinke, Julian Jansen, René Jansen, Timo Loman, Demetrio Muñoz Gielen, Pieter Klapwijk, Wouter Pocornie, Marije Raap, Wouter Stoeken, Josse de Voogd, Sander Willemsen

Stad-Forum

Stad-Forum was van 2011 tot 2023 een onafhankelijke denktank die de gemeente Amsterdam adviseerde over stedelijke ontwikkeling, zowel op eigen initiatief als op verzoek van het college van burgemeester en wethouders. Het hield Groot-Amsterdam een spiegel voor, bood bewoners en deskundigen een platform en verbond hen met ambtenaren en politici. Het kernteam van Stad-Forum bestond in 2019-2023 uit Sascha Glasl en Linda Vlassenrood, en werd ondersteund door Christa van Vlodrop. Stad-Forum werd financieel mogelijk gemaakt door de gemeente Amsterdam.

© Stad-Forum 2023

Overname van (delen van) deze publicatie is toegestaan, op voorwaarde van duidelijke bronvermelding.

ISBN/EAN 978-90-9037256-3

Stad-Forum

Bright is een R&D bureau voor de leefomgeving dat zich richt op de relatie tussen de grote transitieopgaven en ruimtelijke inrichting. Zij willen grip krijgen op onzekerheden van vandaag om handelingsperspectieven voor de toekomst te ontwikkelen. Ontwerpend onderzoek is daarbij hun middel. Dit doen ze in samenwerking met nationale, regionale en lokale overheden, netbeheerders, private ontwikkelaars, kennis- en culturele instellingen, kringloopbedrijven, andere ontwerpers en bewonerscollectieven.

www.bright.coop

Fred Feddes is journalist en publicist met een bijzondere belangstelling voor ruimtelijke ordening, landschap, stedenbouw, ruimtelijke geschiedenis en Amsterdam. Hij schreef o.m. *1000 jaar Amsterdam* (2012), *Het volgende landschap* (2018), *De Dam* (2018) en *Fietsstad Amsterdam* (2019) en werkte mee aan *Harnas voor de hoofdstad* (2003), *Ruimte voor de Rivier* (2017), *Wisseling van de wacht* (2022) en *Spaarndammerhart* (2023). Momenteel werkt hij aan een boek over de stedenbouwkundige Dirk Frieling.

www.fredfeddes.nl

Sophie van Ginneken

is zelfstandig onderzoeker en adviseur op het gebied van architectuur, stedenbouw en cultureel erfgoed. Ze doet onderzoek, schrijft, onderwijst en adviseert. Haar proefschrift *De toeristische blik op Amsterdam (1840-2000)* gaat over de beeldvorming en realiteit van Amsterdam als toeristenstad.

Ivan Nio is sociaalgeograaf en zelfstandig onderzoeker/adviseur op het snijvlak van stedenbouw en sociaalwetenschappelijke disciplines. In zijn onderzoek en publicaties richt hij zich op de wisselwerking tussen de geplande stad en de geleefde stad. Hij is ook als onderzoeker verbonden aan het Lectoraat Coördinatie Grootstedelijke Vraagstukken van de Hogeschool van Amsterdam.

www.ivannio.nl

Frans Soeterbroek alias de ruimtemaker is socioloog. Hij adviseert en publiceert over de rol van bewoners in de stads-, wijk- en buurtontwikkelingen en over de vraag hoe je ruimtelijke ontwikkeling verbindt met gemeenschapsvorming. Zo helpt hij gemeenten met het verbinden van de omgevingswet met democratische vernieuwing en bewonersgroepen met greep krijgen op ruimtelijke planvorming in hun buurt. In 2022 verscheen zijn boek *Omstreden plannen, onderschatte burgers* over de rol van de burger bij binnenstedelijke verdichting.

www.deruimtemaker.nl

Rufus de Vries werkt ruim 20 jaar als zelfstandig fotograaf. Centraal in zijn werk staan de relaties die mensen met elkaar en hun omgeving hebben. De (semi-)publieke ruimte speelt een grote rol in zijn werk. Want al dijen netwerken steeds verder uit en worden ze tegelijk steeds virtueel, fysieke ontmoetingen in de woonomgeving blijven essentieel voor het samenleven. De series *Buurtbanden* zijn mede mogelijk gemaakt door het AFK (Amsterdam Fonds voor de Kunst).

www.rufusdevries.nl

243

Dit boek verbindt twee actuele onderwerpen, klimaatverandering en sociale rechtvaardigheid, en past ze toe op de schaal van buurten en wijken in Amsterdam. Het laat zien wat de buurt kan bijdragen aan de energietransitie, door woning-isolatie en lokale energieopwekking, terwijl buurtbewoners de macht over hun eigen woonomgeving versterken. Nieuwe energie gaat zo samen met zeggenschap en een eerlijker verdeling.

Tien Amsterdamse burgerinitiatieven tonen hoe nu al aan de energietransitie wordt gewerkt. Een voorstel voor een wijkbedrijf vult dit aan. Interviews met Jan Rotmans en Pallas Agterberg verbinden het lokale handelen met de wereldwijde klimaatopgave. Drie essays gaan in op de betekenis van de buurt. Een foto-essay laat de verborgen structuur van buurtbindingen zien. Zo biedt dit boek een rijk beeld van probleem en potentie.

Dit is de afscheidspublicatie van de onafhankelijke denktank Stad-Forum Amsterdam, die van 2011 tot 2023 Amsterdammers en hun gemeentebestuur heeft geïnformeerd en geadviseerd over stedelijke ontwikkeling.

